

Processos psicoambientals i urbans

Sergi Valera i Pertegàs
Óscar López Catalán
Pep Vivas i Elias

PID_00158584

Universitat Oberta
de Catalunya

www.uoc.edu

Índex

Introducció	5
Objectius	7
1. Processos psicoambientals	9
1.1. Moure's per la ciutat	9
1.1.1. Com percebem i coneixem l'entorn	9
1.1.2. La cognició ambiental	12
1.1.3. Els mapes d'ubicació o <i>you-are-here-maps</i>	25
1.2. La contaminació acústica	28
1.2.1. Entorn acústic, so i soroll	28
1.2.2. Estimulació sonora i percepció del so	30
1.2.3. Efectes fisiològics i psicològics del soroll	32
1.2.4. Soroll i rendiment	36
1.2.5. La gestió del soroll	37
1.3. L'espai públic a la ciutat	40
1.3.1. La regulació de la privadesa	40
1.3.2. Els territoris urbans i la distància interpersonal	47
1.3.3. Apropiació, simbolisme i identitat	53
1.4. Què fem amb les escombraries?	58
1.4.1. La "generació" dels residus	58
1.4.2. Les actituds i els comportaments	63
1.4.3. La influència social i la participació comunitària	69
1.5. Campanyes de comunicació ambiental	73
1.5.1. La perspectiva publicitària en la promoció ambiental ...	73
1.5.2. La comunicació publicitària ambiental	77
1.6. L'entorn en el treball	88
1.6.1. De l'explotació a la qualitat de vida laboral	88
1.6.2. Paràmetres psicoambientals de l'entorn laboral	91
1.6.3. Aspectes ambientals i rendiment	101
1.6.4. Desencadenants de l'estrès laboral	103
1.6.5. Entorn i cultura organitzacional	106
2. Processos urbans col·lectius	111
2.1. Usos col·lectius de l'espai de la ciutat	111
2.1.1. Introducció als usos col·lectius de l'espai	111
2.1.2. Conflictes urbans en l'espai públic	118
2.1.3. Diferències culturals en l'ús de l'espai	124
2.2. Pressió urbana	128
2.2.1. Desigualtats en l'espai urbà: segregació i exclusió urbana	128

2.2.2.	Introducció als processos específics: guetització, ennobliment, assetjament, etc.	133
2.3.	Qualitat de vida urbana	138
2.3.1.	Seguretat a la ciutat	139
2.3.2.	Polítiques de qualitat	141
2.4.	Els moviments socials urbans	144
2.4.1.	Moviments veïnals urbans: història i situació actual	144
Bibliografia		151

Introducció

Tal com hem abordat al llarg del mòdul 1, "La ciutat actual", és impossible entendre el món actual sense detenir-se a observar l'espai urbà i els canvis que s'hi donen. Aquests canvis es poden observar des de perspectives i disciplines molt diferents –urbanisme, geografia, política, sociologia, filosofia, antropologia, psicologia, només per esmentar-ne algunes– i també des de diferents àmbits, tots complementaris i enllaçats de manera complexa.

En aquest segon mòdul de l'assignatura *Psicologia de la ciutat i la gestió urbana*, pretenem introduir i reflexionar sobre alguns dels processos i les pràctiques socials que es donen en l'espai urbà actual. Per a això, abordarem algunes de les propostes teòriques i d'anàlisi que s'han utilitzat per donar compte del que ocorre a les nostres ciutats i carrers i el que passa amb les persones que hi vivim. A més, utilitzarem exemples i casos pràctics (alguns molt propers i altres més aliens al nostre context immediat) que serveixin per a explicar tant la complexitat que implica l'anàlisi dels processos urbans, com la manera com pensem que s'ha d'entendre el context urbà actual i els processos socials que s'hi donen.

Per a això, i simplement com una manera d'exposar amb més claredat els continguts d'aquest mòdul, hem dividit la matèria en dos blocs relativament diferenciats que tenen multitud de punts de connexió entre ells i comparteixen l'orientació envers els processos socials que es donen en l'espai urbà, però que ho fan des de punts de vista diferents.

En el primer, titulat de manera genèrica "Processos psicoambientals", abordem els processos socials que es donen en l'espai urbà des d'una perspectiva més concreta, de vegades des d'un punt de vista més individual. Amb això no volem, de cap manera, deslligar l'anàlisi d'aquests processos de l'entorn o de la col·lectivitat, sinó analitzar-los d'una manera concreta i entendre millor com, de fet, actuen en cadascun de nosaltres. Per a això, en aquest primer bloc, tractarem aspectes com la percepció i el coneixement de l'entorn, la manera com ens hi movem, les nostres actituds respecte a aquest i com ens relacionem amb aspectes específics com el soroll i el nostre entorn de treball. Al fil de l'anterior, tractarem també en aquest mòdul altres aspectes fonamentals en el context urbà actual relacionats amb la psicologia ambiental verda, com l'ecologia i el reciclatge. És necessari, per tant, insistir en una precisió de tipus teòric que ja esmentem en el mòdul 1 per contribuir a aclarir una confusió que freqüentment es produeix. La psicologia ambiental, com una branca dins de la psicologia social, aborda la interrelació de les persones i els grups amb el seu context espacial/ambiental des de múltiples punts de vista. Evidentment, una part important d'aquestes interaccions s'han analitzat respecte al context urbà. La psicologia ambiental verda, una perspectiva dins de la psicologia ambien-

tal, estudia una part específica d'aquest espectre, prenent com a focus d'interès aspectes com la sostenibilitat, l'ecologia, el reciclatge, etc. (també amb un fort component urbà). No obstant això, és necessari aclarir que, malgrat el significat que popularment s'atribueix al terme *ambiental* (relacionat amb el medi ambient, les ciències ambientals, etc.), la psicologia ambiental és una disciplina més àmplia i només una part d'aquesta s'ocupa d'aquest tipus de processos.

En el segon bloc d'aquest mòdul, que porta com a títol general "Processos urbans", tractem de processos i pràctiques socials que es donen en el context urbà actual des d'un punt de vista més col·lectiu. Per a això, abordarem els usos col·lectius dels espais urbans, vinculant aquesta anàlisi amb temes com el conflicte en els espais públics i la interpretació que es fa de la "diferència cultural" en els usos i pràctiques d'aquests espais. Posteriorment, en un segon apartat, tractarem un tema molt relacionat amb l'anterior que està vinculat amb els processos de pressió, segregació i exclusió urbana a les nostres ciutats. També introduïrem alguns dels conceptes teòrics que es poden utilitzar per a donar compte d'aquesta segregació (guetització, ennobliment, etc.). I finalment, abordarem qüestions relacionades amb la qualitat de vida urbana i amb la història dels moviments veïnals urbans.

Objectius

Aquest mòdul té com a finalitat comprendre els conceptes principals, algunes teories i àmbits de treball de la psicologia relacionada amb l'entorn urbà. En acabar, hauríeu d'haver aconseguit els objectius següents:

- 1.** Entendre els processos psicosocials individuals i col·lectius implicats en el coneixement de l'entorn urbà.
- 2.** Esbrinar algunes pautes individuals que faciliten la llegibilitat de la ciutat i poder passejar-hi.
- 3.** Conèixer els paràmetres físics i les variables subjectives de la percepció sonora.
- 4.** Comprendre els efectes del soroll en una persona.
- 5.** Comprendre els processos d'interacció i de vinculació de les persones amb la ciutat.
- 6.** Esbrinar la interrelació entre les accions i les identifications fetes a la ciutat i els significats dels espais.
- 7.** Conèixer les variables de caire personal i social implicades en la gestió dels residus.
- 8.** Entendre les variables que intervenen en les campanyes de comunicació ambiental.
- 9.** Conèixer els paràmetres físics i psicosocials que afecten les condicions de treball.
- 10.** Conèixer quins són els usos col·lectius de l'espai, quins conflictes urbans es produeixen i quines diferències s'observen en el seu ús en funció de l'entorn cultural.
- 11.** Conèixer els fenòmens de la pressió urbana.
- 12.** Comprendre les polítiques de qualitat de vida urbana i de seguretat a la ciutat.
- 13.** Saber què són els moviments socials urbans.

1. Processos psicoambientals

En aquest apartat anem a centrar la nostra atenció en processos de caràcter individual treballats bàsicament des de la psicologia ambiental. Per a tal finalitat, aquest apartat es divideix en sis subapartats. En el primer, "Moure's per la ciutat", explicarem com percebem i coneixem l'entorn i com ens hi orientem i desplaçem. També aprofundirem en el tema de la cognició ambiental i dels mapes cognitius. En el segon, parlarem del soroll i de la contaminació acústica. En el tercer, treballarem el tema de l'espai públic. El quart subapartat se centrarà en la qüestió dels residus. El cinquè subapartat versarà sobre el tema de les campanyes de comunicació ambiental. Finalment, l'últim subapartat aprofundirà en el tema de l'entorn del lloc de treball.

1.1. Moure's per la ciutat

1.1.1. Com percebem i coneixem l'entorn

En el moment en què ens situem davant un determinat entorn, s'activa un conjunt de mecanismes fisiològics i psicològics que permeten captar aquest entorn i fer-nos una idea de com és, què podem trobar i què hi podem fer. Les sensacions rebudes s'integren en unitats de contingut i significat que ens permeten reconèixer, comparar o explorar l'entorn, experimentar emocions i actuar en conseqüència, i integrar les motivacions i interessos personals, les característiques ambientals i el contingut social que es deriva d'aquest context. En definitiva, tenir una experiència ambiental.

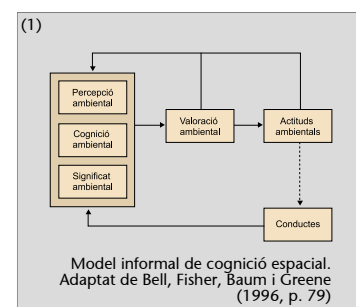
Els conceptes implicats en tot aquest procés es troben relacionats entre si, tal com es pot observar en l'esquema inicial¹, de manera que no podem, experiencialment, fragmentar o separar en el temps els diferents elements que configuren la nostra experiència ambiental.

Sensació i percepció

En primer lloc, és necessari establir la distinció entre sensació i percepció.

El 1690, el filòsof John Locke va proposar l'experiment següent. Tenim tres recipients amb aigua. El primer conté aigua freda, el segon, tèbia, i el tercer, calenta. Posem una mà en el recipient d'aigua freda i l'altra en el d'aigua calenta. Després d'una estona notarem com la diferència de temperatura entre les dues mans desapareix. Quan creiem que estan a la mateixa temperatura, les posem al mateix temps dins del recipient en aigua tèbia. Per increïble que resulti, sembla que l'aigua del recipient té dues temperatures: calenta per a una mà i freda per a l'altra.

Amb aquesta demostració, Locke raonava sobre la visió objectiva i subjectiva de la realitat. Les qualitats aparents dels objectes (com la temperatura) no es troben en els objectes mateixos, sinó en la ment de les persones que els perceben. L'objecte no està calent, deia Locke, només té la capacitat de despertar en nosaltres la idea de calor. Si no, no es podria

explicar per què un mateix objecte ens pot semblar en el mateix moment fred i calent. En el fons, amb relació a allò que ens interessa aquí, la distinció clau es troba entre el fet de captar una sensació (en aquest cas resultat del procés d'adaptació tèrmica de la pell de la mà) i la percepció de la temperatura (calor-fred) que provoca una determinada experiència ambiental. Aquesta experiència parteix, efectivament, de les sensacions, però va més enllà, i es converteix en un procés més complex.

Mentre que la sensació és el resultat de l'activació dels receptors sensorials de l'organisme i de la intervenció del sistema nerviós central, que descodifica els impulsos nerviosos procedents dels diferents òrgans sensorials, la percepció és un procés psicològic d'integració en unitats significatives de determinats conjunts d'informacions sensorials.

Supòsits bàsics comuns a les teories en percepció ambiental

Encara que les teories sobre la percepció ambiental presentin aproximacions sensiblement diferenciades a la manera d'entendre el procés, no estan en absolut desconnectades entre si, ja que, en la majoria de les vegades, els autors que les desenvolupen parteixen d'elements o d'idees comunes, convenientment reorientades o ampliades per a ajustar-les als enfocaments respectius. A més, també parteixen d'una sèrie de principis comuns respecte de la concepció global de la persona i de l'entorn (i els comparteixen):

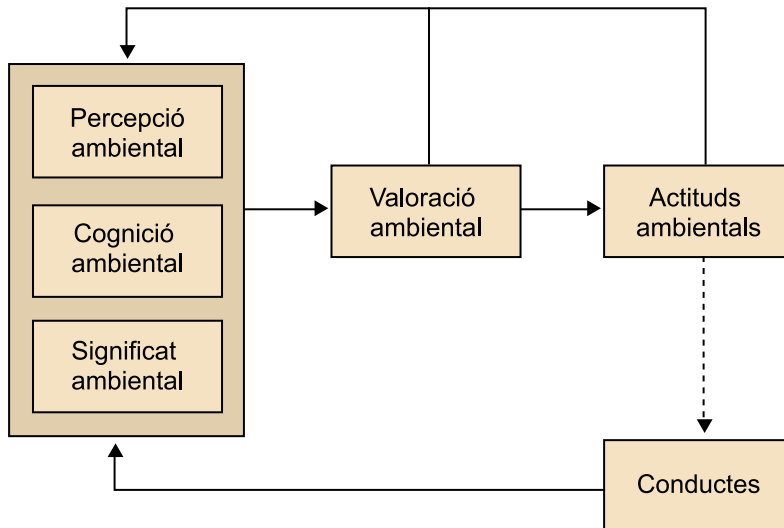
- Considerar la persona com un agent actiu, orientat i participatiu dins del procés perceptiu.
- Considerar l'entorn com una unitat global sobre la qual s'estructuren els processos perceptius.
- Incorporar, en més o menys grau, els aspectes cognitius, interpretatius i valoratius.
- En definitiva, considerar la percepció ambiental com un procés global, més enllà de la captació i estructuració simple d'estímul.

Són quatre les aportacions principals que analitzen la percepció ambiental: l'aportació de Berlyne, la teoria ecològica de la percepció de Gibson, la teoria funcionalista de Brunswik i l'enfocament transaccional d'Ames.

<http://www.ub.es/dppss/psicamb/psicamb.htm>

Orientació i desplaçaments

Un dels temes més actuals pel que fa a la psicologia ambiental és l'ús d'estructures cognitives de caràcter funcional que permetin una relació completa i efectiva amb l'espai; és a dir, que permetin el desenvolupament de plans d'acció.

Model informal de cognició espacial. Adaptat de Bell, Fisher, Baum i Greene (1996, p. 79)

Quan comencem una jornada, construïm un pla d'acció; és a dir, una estratègia de desplaçament o itinerari. El nostre pla haurà d'incloure certa informació sobre localització d'espais; sense aquesta informació, vagariem a la nostra sort d'una manera poc eficient. Si l'entorn és nou o poc conegut, dependrem de referències físiques com un mapa o les instruccions d'algú. Quan puguem "veure" les direccions, i associar-les amb característiques del paisatge i determinats punts clau o senyals ambientals, podrem desenvolupar la nostra orientació i el nostre desplaçament. En absència d'informació *in situ*, llavors hauriem de recórrer a la informació espacial continguda en la nostra memòria; és a dir, al nostre mapa cognitiu.

La majoria de les vegades fem el procés descrit anteriorment (o un altre molt similar) en gairebé tots els nostres desplaçaments, encara que, de fet, tenim tan automatitzats determinats hàbits espacials que no en som conscients. No obstant això, us convidem a reflexionar un moment sobre tot el procés de planificació, la seqüència i el reconeixement espacial que heu hagut de dur a terme, en sortir de casa vostra, per arribar avui al vostre lloc de treball o a qualsevol altre lloc al qual us hàgiu desplaçat. Penseu, també, en l'última vegada que va haver de visitar una ciutat desconeguda (o poc coneguda) i va haver d'arribar a algun punt concret: quins tipus d'informació va utilitzar (reconeixement visual, mapa, instruccions verbals d'algú, ús d'un mapa cognitiu rudimentari, etc.)?

Estratègies d'orientació en entorns urbans complexos, facilitació de desplaçaments, exploració completa de museus i exposicions o ús de mapes de localització en espais interiors o a l'aire lliure són algunes de les aplicacions d'aquest tema. En termes generals, parlem de l'estudi dels aspectes que incideixen en la navegació, que en anglès rep el nom genèric de *wayfinding* i que es pot traduir per *navegació* o *cerca d'itineraris de desplaçament*.

Per *wayfindig* s'entén aquella funció adaptativa que permet desplaçar-se per un entorn de manera eficaç. Les estructures cognitives han de permetre, doncs, l'accés a informació espacial que faciliti l'orientació en l'entorn i el desplaçament.

Gärbling *et al.* (1986) descriuen tres característiques pròpies dels entorns físics que afecten el *wayfinding*:

- **Grau de diferenciació;** és a dir, grau en el qual certes parts de l'entorn es perceben iguals o, en canvi, tenen la propietat de distingir-se de la resta.

- **Grau d'accés visual;** és a dir, possibilitat que diferents parts de l'entorn es puguin veure i localitzar des de punts avantatjats (per exemple, talaies, llocs amb certa elevació o punts exteriors).
- **Complexitat de la distribució espacial;** és a dir, quantitat i dificultat d'informació que ha de ser processada per a poder moure's per un entorn. En termes generals, una excessiva complexitat dificulta tant la navegació com l'aprenentatge espacial.
- **Sistemes de signes i numeració.** La complementarietat d'elements físics amb sistemes simbòlics pot facilitar enormement l'orientació i la navegació per entorns amb poc grau de diferenciació o excessiva complexitat.

Resum

Les experiències que les persones tenen en els entorns impliquen un conjunt de processos que no es poden separar entre si i que reuneixen la percepció, la cognició, el significat, la valoració, les actituds i les conductes ambientals.

En la captació d'un entorn es pot distingir la sensació de la percepció, que és un procés psicològic d'integració en unitats significatives de determinats conjunts d'informacions sensorials.

La percepció ambiental és un procés global, més enllà del simple procés de captació i estructuració del sentit bàsic de la percepció, en el qual l'entorn és una unitat global, la persona és un agent actiu, orientat i participatiu, i en el qual es consideren aspectes cognitius, interpretatius i valoratius.

Les estructures derivades dels processos perceptius i cognitius de l'entorn permeten l'accés a informació espacial que facilita l'orientació en l'entorn i el desplaçament d'una manera eficaç (*wayfinding*).

1.1.2. La cognició ambiental

Fins ara hem après alguna cosa pel que fa a la percepció ambiental i els desplaçaments per l'espai. No obstant això, malgrat la gran riquesa i complexitat que comporten les nostres percepcions de l'entorn, sense els processos cognitius conseqüents no podríem traspasar la nostra experiència ambiental de l'instant present en el temps.

Activitat

Trieu cinc persones del vostre entorn més proper i demaneu-los que facin un dibuix del seu poble o ciutat (també pot ser del seu barri, i no necessàriament del propi). La consigna que cal donar podria ser: "Dibuixeu un mapa de la vostra ciutat (poble, barri) i imagineu que és per a un amic vostre que ve de visita i no ha estat mai aquí". Evidentment, no val tenir mapes impresos i podeu emfatitzar que no es tracta de fer un mapa "perfecte", sinó aquell que creieu que podria ser més útil per a la situació que es planteja i dins de les limitacions que cadascun té amb el paper i el llapis.

Una vegada recollits els cinc mapes, observeu-los atentament i tracteu d'apuntar en un paper en què s'assemblen uns i altres. Deseu el paper i continueu endavant amb el mòdul.

Efectivament, encara que ja hem indicat el grau d'imbricació que hi ha entre els processos perceptius i els cognitius, sí que podem establir una distinció més o menys clara entre percepció i cognició ambiental: la primera fa referència a processos derivats de la nostra experiència directa, *in situ*, amb l'entorn, men-

Reflexió

Us agraden els laberints? A Barcelona hi ha el famós laberint d'Horta, però en trobareu en molts altres llocs. Penseu quines de les característiques esmentades anteriorment són fonamentals perquè un laberint sigui eficaç; és a dir, que dificulti al màxim l'orientació i, per tant, la cerca de la sortida.

Ara imagineu que us trobeu en una xarxa de metro desconeguda per a vosaltres. La sensació de desorientació pot ser tan intensa o més que la que provoca el laberint. Ara bé, intervenen les mateixes característiques per a provocar el mateix efecte?

tre que la cognició ambiental es refereix a aquells processos que impliquen informació ambiental "no present" en el moment concret. La presència o no d'estímul o informació ambiental serà, doncs, una diferència que, en aquest punt del programa, ens pot ser útil.

Malgrat les diferències entre autors, la majoria estan d'acord a acceptar que les nostres percepcions estan configurades per les nostres experiències passades, alhora que són una font primària per als nostres pensaments futurs. La denominada *revolució cognitiva* va redescobrir, des de la dècada dels seixanta i especialment a partir dels anys setanta, les complexes operacions de la memòria, el pensament, la resolució de problemes o la generació d'imatges mentals.

La informació emmagatzemada en la nostra memòria ens dóna elements essencials per a destacar aquells aspectes de l'entorn que són necessaris o importants en un moment determinat, com per exemple, davant la constatació de trobar-se perdut. Com hem vist, l'orientació i la capacitat de planificar itineraris i, en definitiva, la possibilitat de ser eficaços en els nostres desplaçaments (ràpids i segurs), són elements fonamentals en l'estudi de la cognició espacial. No obstant això, per sobre de tots aquests i possiblement per donar-los resposta, la investigació s'ha centrat en un dels principals tòpics de la cognició espacial i de la psicologia ambiental: els mapes cognitius.

Origen dels mapes cognitius

"El mapa cognitiu o esquema sociotemporal és un constructe hipotètic l'existència del qual inferim en observar la conducta i els relats introspectius. Es coneix poc sobre la seva neuropsicologia més enllà d'una idea aproximada d'on s'emmagatzema en el còrtex. No s'entén la forma o formes en les quals es codifica i emmagatzema."

Lee (1976, p. 121).

"Un mapa mental és el dibuix de la ciutat que una persona porta en la seva ment: els carrers, barris, places que són importants per a ella, d'alguna manera enllaçats i amb una càrrega emocional adjunta a cada element."

Milgram (1977, p. 7).

Hi ha tres referències disciplinàries bàsiques en l'estudi dels orígens dels mapes cognitius:

Geografia

La primera referència esmentada en els manuals de psicologia ambiental es refereix a l'article del geògraf Trowbridge, "On Fundamental Methods of Orientation and «Imaginary Maps»", publicat el 1913 i en el qual l'autor estudia la representació cognitiva de l'ambient a gran escala suposant que la gent genera imatges que li permeten fixar direccions entre ciutats.

Psicologia animal

No obstant això, el terme *mapa cognitiu* es deu a Tolman i al seu article, escrit el 1948, "Cognitive maps in rats and men". L'autor observa com les rates aprenen a buscar el menjar dins d'un laberint. La seva conclusió és que, més enllà d'aprendre una seqüència de girs a dreta i esquerra, les rates semblen posseir en els seus cervells alguna cosa i també un mapa de rutes que els permeten relacionar elements espacials, la qual cosa, en últim terme, determinava el seu comportament i l'eficàcia en la localització de la recompensa.

Urbanisme

La tercera referència es pot considerar fonamental en la gènesi de la línia d'investigació sobre mapes cognitius en psicologia ambiental, i es deu a Lynch i la publicació, el 1960, del seu llibre *The Image of the City*.

Lynch era un urbanista que va ser pioner en el treball amb els mapes cognitius urbans de persones en els anys cinquanta. Estava principalment interessat en com les persones estructuren la imatge del seu ambient, per a poder dissenyar així intervencions urbanístiques d'acord amb les maneres com percebem i entenem els nostres ambients. Per a Lynch, el fet de poder orientar-se en l'entorn és una necessitat existencial fonamental per als humans. En el nostre passat distant, necessitàvem un "sentit" d'orientació per a mantenir present la localització de les nostres fonts de menjar i abríc. En l'era de les grans ciutats, necessitem aquest mateix sentit per a "navegar" entre les nombroses situacions en les quals duem a terme les nostres activitats quotidianes: casa, treball, oci, etc. Lynch destaca la por que associem al fet de sentir-se perduts en els nostres entorns: "La misma palabra *perdido* en nuestro idioma significa la incertidumbre geográfica más simple; es sinónimo de desastre absoluto", comentava.

Durant els anys cinquanta, i seguint la línia d'investigació començada anys abans, Lynch va fer un estudi per a analitzar com la gent imagina la seva ciutat i quines característiques té aquesta imatge. Per a tal efecte Lynch va escollir les ciutats de Boston, Jersey City i Los Angeles i, amb una mostra certament escassa (quaranta-cinc subjectes a Boston i quinze subjectes en cadascuna de les dues ciutats restants), va aplicar un mètode dissenyat per ell per a arribar a aquests objectius. Deixem que sigui Lynch mateix qui ens expliqui aquest mètode:

"Al aplicar el concepto básico de imaginabilidad a la ciudad norteamericana hemos utilizado dos métodos principales: la entrevista de una pequeña muestra de ciudadanos con respecto a su imagen del medio ambiente y el examen sistemático de la imagen ambiental evocada en observadores profesionales sobre el terreno. [...]

La entrevista básica pedía elaborar un boceto del plano de la ciudad, de la descripción detallada de una serie de viajes por la misma y de la enumeración y descripción sucinta de las partes que a la persona le resultaran más caracterizadas o vividas. Se llevaba a cabo esta entrevista con el objeto, en primer término, de verificar la hipótesis de la imaginabilidad; en segundo término, de obtener cierta visión aproximada sobre las imágenes públicas de las tres ciudades del caso, la cual podría ser comparada con las comprobaciones del reconocimiento del terreno, lo que contribuiría desarrollar algunas sugerencias en materia de diseño urbano; y en tercer término, de desarrollar un método abreviado para extraer la imagen pública en cualquier ciudad."

K. Lynch (1985). *La imagen de la ciudad* (pp. 172-173). Mèxic, DF: Gustavo Gili.

Aquest mètode principal es va completar amb diferents tècniques complementàries, algunes posteriors a les anàlisis inicials: segones entrevistes en una mostra seleccionada i extreta de la primera; observació *a posteriori* d'itineraris i paisatges urbans feta per observadors entrenats; demandes d'adreces a gent que circulava per les voreres en unes cruïlles determinades; categorització i reconeixement de fotografies que barregen imatges de la mateixa ciutat amb imatges d'altres ciutats, etc.

D'aquesta manera, Lynch va sintetitzar i va analitzar aquesta quantitat d'informació ingent fent mapes resum d'elements citats, de problemes amb relació a la imatge o d'itineraris preferits. A partir de tota aquesta informació, va extreure una sèrie de conclusions, la solidesa i originalitat de les quals han generat una de les línies d'investigació més importants de la psicologia ambiental.

Definició, característiques i funcions dels mapes cognitius

En el punt anterior, ja heu pogut accedir a dues definicions del que és un mapa cognitiu (Lee, 1976; Milgram, 1977). Bell, Fisher, Baum i Green (1996) ho defineixen com una representació molt personal de l'entorn familiar que nosaltres experimentem; és a dir, una representació de la nostra comprensió personal de l'entorn. Es tracta d'un constructe del qual no tenim experiència sensitiva, només coneixem que s'emmagatzema en algun lloc del còrtex cerebral. Prenguem finalment la definició de Downs i Stea (1973):

"El mapa cognitiu és un constructe que inclou aquells processos que possibiliten a la gent adquirir, codificar, emmagatzemar, recordar i manipular la informació sobre la naturalesa del seu entorn. Aquesta informació es refereix als atributs i localitzacions relatives de la gent i els objectes de l'entorn, i és un component essencial en els processos adaptatius i de presa de decisions espacials."

Downs i Stea (1973).

Seguint Aragonés (1998), els mapes cognitius posseeixen una sèrie de característiques:

- El terme *mapa* actua com una metàfora, ja que funciona com si d'un mapa geogràfic es tractés. En altres paraules, el mapa cognitiu és inobservable; se'n coneix la funció però no la naturalesa.
- Els mapes cognitius es formen depenent de com siguin els procediments de selecció, codificació i avaluació de la informació.
- El mapa cognitiu és funció de la informació que rep la persona del seu entorn i de l'acció que desenvolupa; és a dir, està en canvi permanent, mentre el posseïdor està en interacció amb l'entorn.
- És resistent a l'oblit, encara que experimenta el desgast del temps si la persona no interacciona amb l'ambient.
- Les tres dimensions fonamentals d'informació que conté i que defineixen qualsevol punt de l'espai són: la grandària, la distància i la direcció.

D'altra banda, les funcions principals dels mapes cognitius són les següents:

- Proporcionar un marc de referència ambiental; la persona que no és capaç de relacionar el lloc en el qual es troba amb el seu context es troba perduda.
- Organitzar l'experiència social i cognitiva.
- Influir en l'organització de l'espai.

- Ser un dispositiu per a generar decisions sobre accions i planificació de seqüències d'acció.
- Conèixer dominis no espacials d'experiència de l'ambient.
- Contribuir a generar una sensació de seguretat emocional.

Propietats, elements i tipus de mapes cognitius

Un concepte clau en l'anàlisi de Lynch de la imatge de la ciutat és el de llegibilitat o facilitat amb la qual un entorn o una forma urbana es pot reconèixer, organitzada en unitats coherents, apresada i recordada. Estretament relacionada amb la llegibilitat es troba la imaginabilitat (*imageability*), o capacitat que té un element urbà de suscitar una imatge vigorosa en qualsevol observador. Una imatge eficaç seria, doncs, en termes de l'autor, aquella amb una alta llegibilitat i una potent imaginabilitat.

Per a Lynch, qualsevol forma urbana es pot definir a partir de tres propietats bàsiques:

- **Identitat.** És a dir, grau de distinció d'un element pel que fa a la resta. Una imatge eficaç requereix la identificació d'un objecte, el reconeixement com a entitat separable.

Propietats de la imatge ambiental: identitat

Certament, la Sagrada Família de Barcelona és un exemple d'una imatge amb una forta identitat. Evidentment, l'estructura dels elements arquitectònics i el significat associat a aquest monument com a element simbòlic de la ciutat i del seu modernisme són aspectes molt rellevants. No obstant això, en aquest cas ens sembla important no mostrar com aquesta imatge pot, primer de tot, ser perfectament identificada i diferenciada de la resta dels monuments i espais que puguem pensar.

- **Estructura.** Es refereix a la relació espacial o pautal d'un objecte amb relació a l'observador i els altres objectes.

Propietats de la imatge ambiental: estructura

L'Eixample de Barcelona, dissenyat per Cerdà durant la segona meitat del segle XIX, és un model d'urbanisme reconegut a tot el món. La possibilitat d'ocupar un espai "verge" entorn de la ciutat antiga (per motius d'aïllament militar) va afavorir el sorgiment d'un model amb una forta i marcada estructura d'illes de cases regulars i carrers perpendiculars (amb alguna excepció com la de la Diagonal, a la foto). Aquesta estructura tan regular pot generar, no obstant això, dificultats d'orientació a persones poc coneixedores de la ciutat.

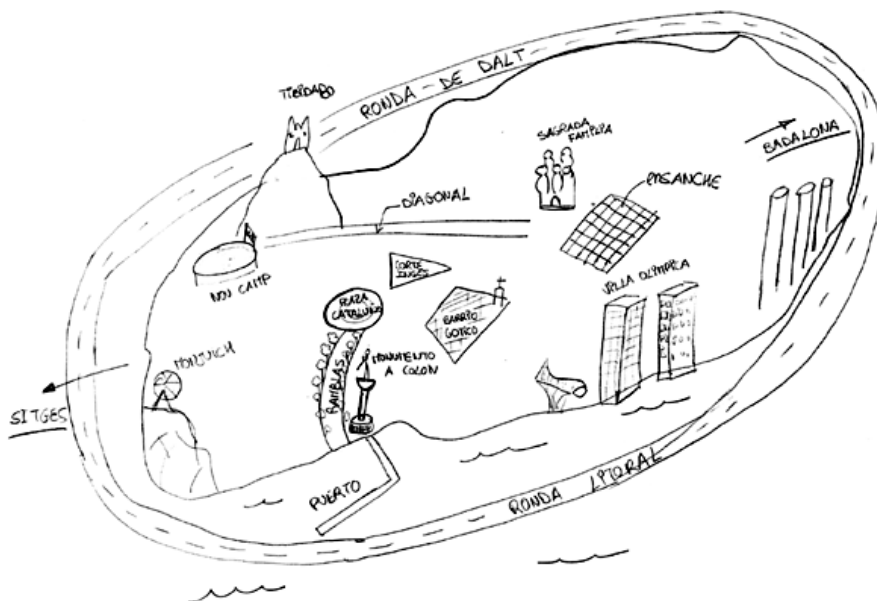
- **Significat** o valor emotiu o pràctic d'un element per a l'observador.

Propietats de la imatge ambiental: significat

Si hi ha algun element de l'espai urbà barceloní que concentri bona part del substrat emocional i afectiu de la ciutat, aquest és sens dubte la Rambla. El seu significat va més enllà del simple passeig o "passejar"; és un espai viu, lúdic, inesperat, sempre bullició i en eferescència. Es pot dir, sense por d'equivocar-se, que la Rambla és el veritable cor de Barcelona, i aquest significat és reconegut tant pels seus habitants com pels visitants.

Després de diferents anàlisis del material recollit (anàlisi de contingut dels dibuixos de mapes i també dels protocols verbals dels subjectes), Lynch va concloure que el mapa cognitiu d'un espai urbà es compon d'elements que es poden agrupar en cinc categories principals: sendes o camins, nodes, fites, àrees o barris i vores o límits. Observeu aquest mapa cognitiu de Barcelona.

Sendes. Són els conductes que segueix l'observador normalment, ocasionalment o potencialment. Poden estar representades per carrers, sendes, línies de trànsit, canals o vies fèrries. Per a moltes persones, són aquests els elements preponderants en la seva imatge. La gent observa la ciutat mentre s'hi troba i a mesura que els altres elements ambientals s'organitzen i connecten en aquestes sendes.

En el seu projecte d'Eixample, Cerdà ja va preveure aquesta avinguda que trenca l'ortogonalitat característica i travessa tota la ciutat, com un element vertebrador dels fluxos de moviment urbans. Només recentment el projecte del prestigiós enginyer i urbanista s'ha vist conclòs i, per fi, la Diagonal de Barcelona ha arribat al mar, encara que en el cas que ens ocupa, aquesta senda apareix de manera excessivament simplificada.

Nodes. Són els punts estratègics d'una ciutat en els quals pot ingressar un observador, i constitueixen els focus intensius dels quals parteix o als quals s'encamina. Poden ser confluències, llocs d'una ruptura en el transport, un encreuament o una convergència de sendes, moments de pas d'una estructura a una altra. O bé els nodes poden ser, senzillament, concentracions, la importància de les quals es deu al fet que són la condensació d'un ús o caràcter físic determinat, com una cantonada on es reuneix la gent o una plaça propera.

Ens trobem aquí davant el centre cognitiu i simbòlic de Barcelona (de fet, molts mapes cognitius de la ciutat, com el que analitzem, situen aquest element al centre geogràfic de la ciutat o proper a aquest). La plaça de Catalunya, punt d'unió entre el nucli antic i l'Eixample, és un dels focus d'activitat principals de la ciutat. En aquesta plaça i els seus voltants se situen la majoria dels punts de trobada dels barcelonins; és a dir, bona part dels nodes de la ciutat. D'altra banda, la singularitat dels edificis que la circumden ha conferit certs punts de referència o fites que contribueixen a definir la importància i el caràcter de centralitat d'aquesta zona.

Fites. Són un altre tipus de punt de referència, però en aquest cas l'observador no hi entra, sinó que són exteriors. Generalment es tracta d'un objecte físic definit amb bastant senzillesa com, per exemple, un edifici, un senyal, una tenda o una muntanya. Poden estar dins de la ciutat o a tal distància que pràcticament simbolitzin una direcció o un punt de referència espacial constant.

La muntanya del Tibidabo exerceix com una veritable fita, punt de referència visible des de bona part de la ciutat amb el perfil de l'església, el parc d'atraccions i, últimament,

la impressionant torre de comunicacions dissenyada per Norman Foster. Aquest punt de referència, encara que no sigui un element lineal, també marca el límit de la ciutat.

Àrees o barris. Són les seccions de la ciutat, les dimensions de les quals oscil·len entre mitjanes i grans, concebudes amb un abast bidimensional, en el si del qual entra l'observador mentalment i que són recognoscibles com si tinguessin un caràcter comú que les caracteritzés. Sempre s'identifiquen des de l'interior, i també funcionen com a referència exterior en cas de ser visibles des de fora.

Aquest és un altre bon exemple de barri en el sentit de Lynch. En efecte, l'Eixample de Barcelona, dissenyat per Ildefons Cerdà a mitjan segle XIX, ha resultat un veritable model urbanístic reconegut mundialment. La regularitat de les seves illes de cases, de 113 metres amb un pati interior, la secció de 10 metres dels carrers i els característics xamfrans poligonals li confereixen una estructura veritablement única que domina bona part de la ciutat.

Vores o límits. Són els elements lineals que l'observador no considera sendes. Són els límits entre dues fases, ruptures lineals de la continuïtat. Constitueixen referències laterals i no eixos coordinats. Aquests límits poden ser tanques, més o menys penetrables, que separen una regió d'una altra, o bé poden ser sutures, línies segons les quals es relacionen i uneixen dues regions.

Senda o vora?

Certament, les rondes de Barcelona han provocat un impacte fonamental i extraordinari, no ja solament quant al funcionament de la ciutat mateixa i de reordenació del seu trànsit rodat, sinó també en la manera de pensar i representar de manera cognitiva la ciutat. En definitiva, han tingut un impacte fonamental en la reestructuració del mapa cognitiu de Barcelona. Un dels indicadors més importants d'aquest impacte és, per exemple, la nova manera de pensar la ciutat: anteriorment a les rondes, Barcelona es pensava d'una manera lineal (amb uns eixos principals: la Gran Via, la Diagonal, el carrer Aragó o la Meridiana); a partir de la implantació d'aquesta infraestructura, Barcelona es comença a pensar i representar de manera circular, com l'exemple que ens ocupa. En aquest cas, aquest element, malgrat complir una funció clarament anàloga al concepte de senda de Lynch, actua aquí com a vora, ja que marca els límits de la ciutat amb distorsions tan significatives com que, si us fixeu bé, les rondes passen per darrere de la muntanya de Collserola i també pel mar, i contenen al seu si el port i les platges barcelonines.

L'anàlisi dels mapes cognitius també ofereix la possibilitat d'observar configuracions específiques en la seva construcció. D'aquesta manera, autors com Moore o Hart, seguint les etapes del desenvolupament piagetianes, han distingit entre mapes egocèntrics (en els quals preval l'experiència personal, la llar pròpia, etc.), parcialment coordinats, i abstractes i totalment coordinats. D'altra banda, una distinció interessant és la que classifica els mapes cognitius en dos tipus bàsics:

- **Espacials.** Hi predominen àrees, són mapes més zonificats. Els elements més recurrents són les àrees o els barris i les fites.
- **Seqüencials.** Hi predominen línies, recorreguts, trajectòries. Els elements predominants són les sendes i els nodes.

Tècniques per a estudiar mapes cognitius i distorsions més freqüents

Com ja hem pogut observar anteriorment, Kevin Lynch va utilitzar diferents mètodes per a recollir i avaluar la informació dels seus mapes cognitius. En definitiva, com també s'ha dit, el mapa cognitiu es pot considerar un constructe hipotètic al qual tenim accés a partir de determinades manifestacions, totes suposadament aproximatives, a l'esquema mental inassolible per mèto-

des científics. Han estat diferents, doncs, les tècniques per a accedir a aquests continguts, cadascuna amb les seves particularitats, els seus avantatges i els seus inconvenients. Les principals tècniques són les següents:

- **Dibuix.** És potser la tècnica més estesa. La instrucció habitual en aquest cas seria alguna cosa semblant a: "si us plau, faci vostè un mapa de la ciutat de [...] dibuixant tots aquells elements que se li ocorrin". Cal tenir en compte que el que obtenim en aquest cas és una representació gràfica de la representació mental d'un entorn urbà i, per tant, aquesta tècnica ha estat criticada per ser, entre altres coses, molt sensible a les capacitats personals de representació gràfica: familiaritat amb representacions topogràfiques, facilitat en el maneig de l'escala, destreses gràfiques, etc.
- **Llistes de llocs.** De vegades pot interessar analitzar el mapa prototípic que un grup té d'un mateix espai. En aquest cas, es pot recórrer a la llista de llocs o elements espacials. Es demana a les persones en qüestió que elaborin una llista detallada dels llocs que recordin de l'espai que s'analitza; encara que es perd la configuració espacial del mapa, es guanya en rapidesa i els resultats de la freqüència d'aparició dels diferents elements del mapa cognitiu no experimenten alteracions pel que fa a altres tècniques.
- **Maquetes.** Aquesta tècnica pot substituir la del dibuix, especialment quan s'analitzen mapes cognitius de nens i nenes, els quals encara no han aconseguit les destreses gràfiques i la capacitat de representació abstracta de l'espai. En aquest cas, la representació tridimensional resulta més accessible i el caràcter de la prova és molt més lúdic, com en el cas de la fotografia, en el qual nens i nenes accedeixen a un estand del Saló de la Infància i la Joventut per a fer una representació de la seva ciutat ideal (Muntañola, 1987).

- **Reconeixement de diapositives.** Aquesta tècnica de simulació, utilitzada freqüentment, consisteix a presentar als subjectes un conjunt d'estímuls (imatges) per a reconèixer-los i avaluar-los. D'aquesta manera, es pot fer un estudi sobre la llegibilitat d'un element urbà.
- **Estimació de distàncies.** Una última tècnica consisteix a demanar a les persones que avaluin la distància entre dos punts de la ciutat per a analitzar aquells errors o distorsions que expliquin el grau de correspondència entre la geometria euclidiana i la representació espacial. Precisament, una de les principals distorsions associades a l'elaboració de mapes cognitius és la relacionada amb l'estimació de distàncies.

En aquest punt, és interessant distingir entre la distància percebuda (entre objectes visibles o entre la persona i un objecte visible) i la distància cognoscitiva (entre dos objectes no visibles o entre la persona i un objecte no visible). En la falta de relació que sovint es pot observar entre una i l'altra, destacarem especialment:

- el biaix de segmentació, segons el qual, en fragmentar un recorregut en segments, s'altera la nostra percepció de distància en comparació de la percepció del recorregut total.
- el biaix euclidià: la percepció de distància augmenta proporcionalment al nombre d'angles rectes (reals o percebuts) que conté la ruta traçada.
- el biaix de l'escala supraordenada. Per a explicar aquest biaix, és necessari que respongueu una pregunta: quina ciutat està més al nord, Bilbao o Perpinyà?

Solució

Com es pot observar, i en contra de l'opinió *a priori* generalitzada, Bilbao es troba més al nord que Perpinyà. L'explicació d'aquest error està en el fet que, en no tenir informació precisa sobre la latitud exacta de totes dues ciutats, hem recorregut a la categoria espacial d'ordre superior: país. D'aquesta manera, tot queda molt més clar: "Perpinyà és a França i Bilbao és a Espanya; atès que França és més al nord que Espanya, llavors, sens cap dubte, Perpinyà és més al nord que Bilbao".

Un segon conjunt de distorsions té a veure amb el que s'ha denominat *biaix euclidià*; és a dir, tendim a veure el nostre món més euclidià, més reticular, del que és en realitat. D'aquesta manera:

- Tendim a fer paral·lels carrers que no ho són.

- Tendim a fer perpendiculars cruïlles de carrers que no ho són.
- Tendim a convertir en angles rectes aquells que no ho són.
- Tendim a convertir en rectes el que són corbes suaus.

Un últim conjunt de distorsions, relacionat amb el que en terminologia gestàltica podríem denominar *la bona forma*, té a veure amb el fet d'augmentar o afegir elements no existents en la realitat. D'aquesta manera:

- Tendim a afegir elements que ens fan més lògic i estructurat l'entorn, fenomen també denominat *estructuració inferencial (inferential structuring)*. Per exemple, Appleyard relata com un enginyer que va visitar la Guaiana va incloure una via fèrria inexistente en el seu mapa cognitiu de la zona, simplement perquè li semblava lògica la possibilitat que certs punts del mapa estiguessin connectats.
- També tendim a augmentar i distorsionar elements que ens resulten propers o amb els quals estem emocionalment implicats, especialment a casa nostra. D'aquesta manera, tendim a sobrevalorar la grandària de la nostra zona de residència pel que fa a la resta de la ciutat o bé tendim a apropar la nostra llar al centre de la ciutat per sobre d'altres punts que, realment, són equidistants del centre.

Activitat

En començar l'apartat "La cognició ambiental" d'aquest mòdul us proposàvem recollir cinc mapes cognitius de gent propera i tractar de veure quines semblances hi podíeu establir. Amb la informació de què disposeu actualment, seria interessant recuperar aquells mapes per fer una segona anàlisi i veure què heu après sobre aquest tema. Us proposem analitzar-los, per exemple, observant els diferents elements que els componen (sendes, nodes, etc.), veient si són mapes més espacials o seqüencials, o potser analitzant les diferents distorsions que contenen. Possiblement, en aquesta segona lectura trobareu moltes més coses que en la primera. O no?

Resum

El mapa cognitiu és un constructe, una manera d'explicar els processos que possibiliten la gent a adquirir, codificar, emmagatzemar, recordar i manipular la informació sobre la naturalesa del seu entorn.

El mapa cognitiu proporciona un marc de referència ambiental i una sensació de seguretat emocional, a més d'organitzar l'experiència social i cognitiva, servir per a prendre decisions sobre accions, planificar seqüències d'acció i conèixer dominis no espacials d'experiència de l'ambient.

La llegibilitat i la imaginabilitat són dos conceptes clau en l'elaboració de la imatge de la ciutat, mentre que en qualsevol forma urbana es poden destacar tres propietats bàsiques: la identitat, l'estructura i el significat.

Els cinc elements d'un mapa cognitiu són: sendes o camins, nodes, fites, àrees o barris i vores o límits. Segons el predomini d'uns o altres, els mapes cognitius es poden definir com a seqüencials o espacials.

La tècnica més habitual per a estudiar els mapes cognitius consisteix a dibuixar mapes, però també es poden elaborar llistes de llocs, maquetes, reconèixer diapositives i estimar distàncies.

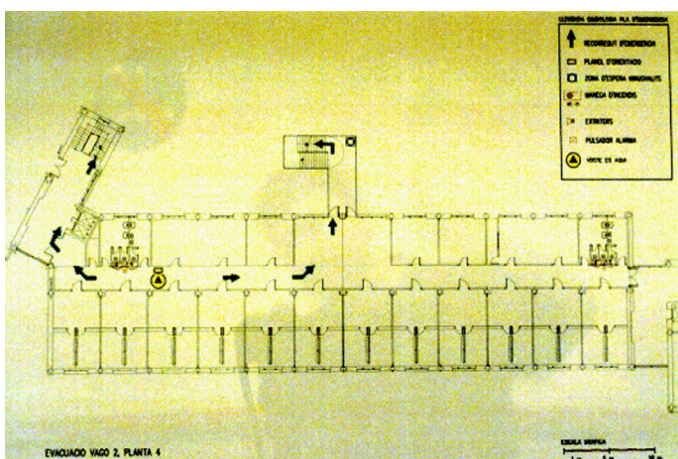
Les persones produeixen en els mapes cognitius una sèrie de distorsions respecte de la realitat.

1.1.3. Els mapes d'ubicació o *you-are-here-maps*

Com ja hem comentat anteriorment, vivim en entorns cada vegada més complexos, tant des del punt de vista estructural com informacional. Moure's per aquest espai requereix cada vegada més elements i eines d'orientació. En aquest sentit, els mapes d'ubicació "Vostè es troba aquí" o *you-are-here-maps* són una eina important i difosa per a navegar per espais interiors i també exteriors. Encara que el seu ús està molt estès, un dels principals problemes que presenten és que la gent té serioses dificultats per a traslladar la informació dels mapes als seus esquemes cognitius i, en conseqüència, té dificultats per a seleccionar eines efectives de desplaçament per l'espai. En un estudi dut a terme per Levine (1982, 1984), es van analitzar diferents mapes d'ubicació i es va descobrir que, partint d'algunes consideracions prèvies, incorporar petits detalls molt simples podia millorar extraordinàriament l'eficàcia dels mapes. Aquestes característiques o consideracions són bàsicament tres:

1) Un primer problema per a l'usuari es deriva de l'emparellament o correspondència estructural (*structural matching*); és a dir, la necessitat d'establir correspondències entre punts de l'entorn amb les seves representacions respectives al mapa. Tècnicament, dos punts coneguts i identificats, tant al mapa com al terreny, han de proporcionar la informació necessària mínima perquè una persona pugui relacionar un objecte de l'entorn amb el seu símbol corresponent al mapa. D'aquesta manera, els elements que s'han de reconèixer al mapa s'haurien d'assemblar més a la realitat del que realment s'assemblen, ja que moltes vegades es recorre a mapes excessivament esquemàtics o que utilitzen perspectives aèries o formes de representació tècniques (mapes d'aparelladors o arquitectes, per exemple).

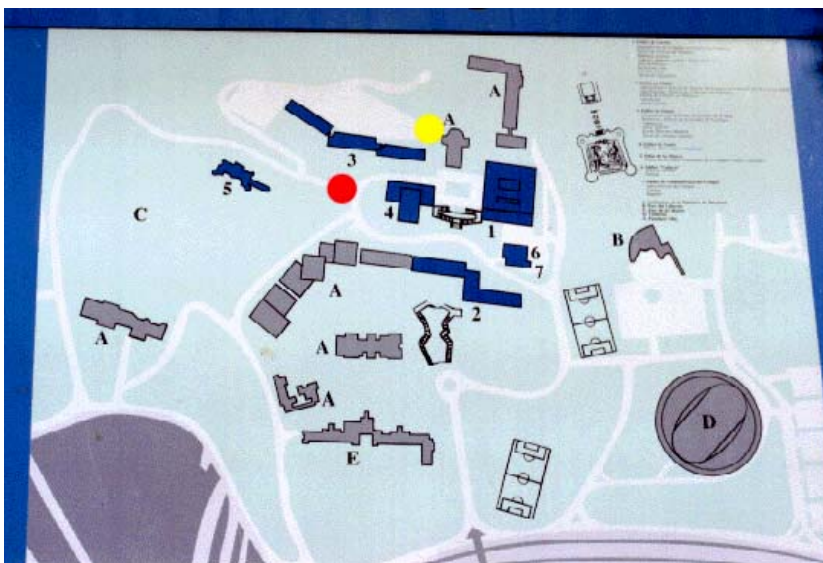
You-are-here-maps. Emparellament estructural

Certament, l'elecció profusa de mapes tècnics com a mapes de localització o, en aquest cas, com a element fonamental per a un pla d'evacuació en situació d'emergència, no és la millor manera d'aconseguir un bon emparellament o correspondència estructural, ja que se suposa que tothom està familiaritzat amb la manera de representar l'espai que tenen aparelladors i arquitectes. I això no solament no és així sinó que, a més, dificulta la ubicació i el reconeixement dels dos punts de referència bàsics per a l'orientació. Complementàriament, cal destacar que la majoria de les vegades aquests mapes pegen de la paret enmig de corredors o sales sense una bona perspectiva asimètrica que permeti, per

exemple, albirar visualment l'escala o la porta d'evacuació principal (en altres paraules, l'element més important per localitzar a més de la ubicació pròpia o "vostè és aquí").

2) Una segona manera de generar correspondència entre els punts del mapa i la realitat té a veure amb la posició asimètrica del mapa. Efectivament, situar el mapa en un lloc que presenti una perspectiva asimètrica de l'entorn real permet una exploració visual i una localització millors dels punts de referència. Com a exemple, i en termes generals, és millor col·locar un mapa de localització en una cantonada que davant de la façana d'un edifici.

You-are-here-maps. Perspectiva asimètrica

En aquest cas la ubicació del mapa de localització sembla correcta, ja que ofereix una perspectiva asimètrica i permet, per exemple, accedir fàcilment al campanar, element destacat que pot servir com a punt de referència. No obstant això, si l'observem detingudament, el mapa no indica cap parell de punts de referència, que, com sabem, és el mínim necessari perquè un mapa d'ubicació pugui ser efectiu. A més, el dibuix representat des d'una perspectiva aèria i un excessiu esquematisme en les formes no permet reconèixer fàcilment els elements del mapa en la realitat i, per tant, no permet una bona correspondència estructural. Hem sobreposat la ubicació de la persona que mira el mapa (punt vermell) i el campanar com a segon punt de referència (punt groc). D'aquesta manera, millora notablement l'eficiència del mapa.

3) Finalment, és necessari tenir en compte l'orientació del mapa, de tal manera que hi hagi una correspondència directa entre aquesta i els punts cardinals al terreny. Encara que la col·locació ideal d'un mapa, per tant, sigui paral·lela al sòl (de manera que el nord del mapa coincideixi amb el nord real), molt sovint el disseny espacial només permet la col·locació perpendicular al sòl (penjat, per exemple, d'una paret). En aquest cas s'ha de respectar l'equivalència *forward-up*, per la qual el que està davant de nosaltres en el terreny ha de coincidir amb el representat en la part superior del mapa. Diferents estudis han demostrat que un gir de 90° del mapa de localització posa fi a aquesta equivalència i deixa completament desorientada la persona.

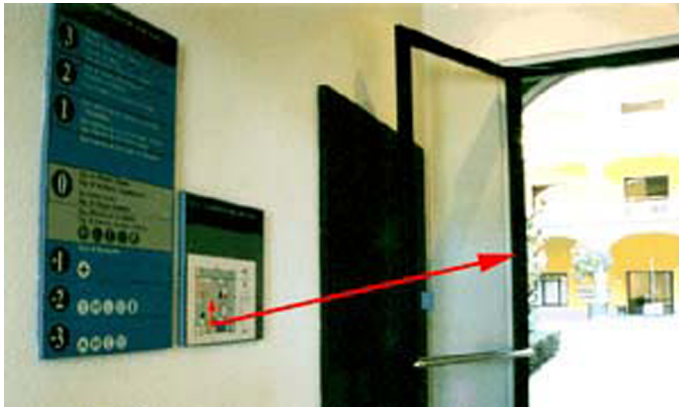
Activitat

Per poc observadors de l'entorn que sigueu, us haureu fixat en el fet que ens envaeixen mapes de localització o de "Vostè és aquí". Us proposem que us situeu davant d'un parell o tres d'aquests mapes (en centres comercials, àrees de serveis, museus o exposicions, o en la via pública mateixa) i els analitzeu tenint en compte les tres característiques que hem esmentat, i veient al mateix temps quin millores introduiríeu per a augmentar-ne l'efectivitat.

You-are-here-maps. Equivalència *forward-up* (a dalt-davant)

Són diversos els defectes que presenta aquest mapa d'ubicació. En primer lloc, el llenguatge tècnic del mapa dificulta una bona correspondència entre representació i realitat. En segon lloc, la seva ubicació no ofereix una perspectiva asimètrica pel que fa als principals punts visuals de referència. No obstant això, en aquest cas, el defecte bàsic d'aquest mapa té a veure amb l'equivalència *forward-up*. Efectivament, en la fotografia de l'esquerra podem observar com la ubicació del claustre segons el mapa és 90° desviada pel que fa a la ubicació real. La fotografia de la dreta confirma que, efectivament, el que és "a dalt" en el mapa no està "davant" en la realitat.

Resum

Els mapes d'ubicació "Vostè es troba aquí" o *you-are-here-maps* són una eina important i difosa per a navegar per espais interiors i també exteriors.

En els mapes d'ubicació cal reflectir tres consideracions:

- Correspondència estructural
- Asimetria del mapa
- Equivalència de l'orientació entre el mapa i el terreny.

1.2. La contaminació acústica

1.2.1. Entorn acústic, so i soroll

Avui dia, ningú posa ja en dubte que un dels principals problemes ambientals a les nostres ciutats és l'excés de soroll; és a dir, la contaminació acústica. Bona part de les nostres ciutats estan a uns nivells molt superiors als que recomana l'Organització Mundial de la Salut, i les estratègies per a lluitar contra aquest fenomen són cada vegada més complexes i difícils, ja que el soroll és la conseqüència, el símptoma del procés d'urbanització que experimenta el nostre món. Des que en l'any 1972, en la Conferència del Medi ambient d'Estocolm, va ser definit com a contaminant, el soroll s'ha convertit en la variable ambiental més perniciosa des del punt de vista psicològic –i també una de les més importants des del punt de vista fisiològic– per a les persones. Potser per aquest motiu, en l'estudi de l'estrès ambiental per a la psicologia ambiental el soroll ha estat el protagonista de bona part dels estudis psicoambientals.

El soroll és un fenomen que ha acompanyat l'activitat humana des de sempre. Sabem, per exemple, que ja en l'època romana hi havia normatives que regulaven la circulació dels carruatges durant les hores de descans. Malgrat tot, la denominada *contaminació acústica* no es va reconèixer oficialment fins a aquesta Conferència d'Estocolm, i fins al final del segle XX no hem assistit a les primeres lleis i normatives que intenten regular efectivament aquest contaminant.

Exemple de soroll

Com a exemple d'aquesta problemàtica, podeu llegir aquest article sobre el soroll a Barcelona aparegut en *El Periódico* (el 8 de novembre de 1999).

Activitat

Feu una llista de situacions quotidianes i tracteu de classificar-les segons el grau de so-
roll que considereu que tenen (procureu pensar com a mínim tres situacions per a cada
categoria):

- a) Situacions que estan per sota dels 50 decibels.
- b) Situacions que estan entre els 50 i els 70 decibels.
- c) Situacions que estan entre els 70 i els 90 decibels.
- d) Situacions que estan per sobre dels 90 decibels.

A continuació, compareu els resultats de la llista obtinguts amb la piràmide del so² se-
güent. Possiblement trobareu situacions molt similars a les descrites per vosaltres.

(2)

dB	Esdeveniment	Efectes
170	Llançament d'un coet espacial	Dany irremeiable immediat
160	Espetec sònic	
150	Explosió d'un cartutx de dinamita	Topall laboral amb casc
130	Enlairament d'un avió de reacció	Llindar del dolor
125	Moto amb escapament lliure a un metre	
120	Topall de la veu humana, martell pneumàtic a un metre, concert de rock	Perill greu en el moment
115	Clàxon d'automòbil a un metre	Perill amb més de quinze minuts d'exposició
110	Maquinària industrial, discoteca	
105	Aeroport a tres-cents metres	Molt perjudicial
100	Tempesta, obres a quinze metres	
95	Xiscle, serra mecànica, tallagespa	Perjudicial
90	Estació de metro, alarma de comerç, moto amb silenciador	
85	Trànsit intens, compressor, camió	Límit tolerable
80	Conversa a quinze centímetres, despertador, tractor	Molèstia, risc de sordesa
75	Tren a cinquanta metres, carrer animat	Suportable per un temps determinat
70	Trànsit mitjà, grans magatzems, restaurant, autobús elèctric	Al llarg dels anys, l'aparell auditiu es ressent
65	Conversa a un metre	Pertorbador
60	Tenda	Alguna molèstia. Límit recomanat per l'OMS
55	Trànsit suau a vint metres	
50	Oficina tranquil·la, nevera	Interfereix el somni
45	Sala d'estar amb gent llegint	Llindar de la relaxació
40	Casa de camp, jardí sense nens	
35	Biblioteca mig buida	Límit per a un somni tranquil
30	Dormitori	

dB	Esdeveniment	Efectes
25	Xiuxiueig a un metre, habitació d'hospital	Silenci
20	Estudi insonoritzat de ràdio, rumor feble de fulles al camp	
15	Xiuxiueig a cinc metres	
10	Habitació perfectament aïllada acústicament	Llindar d'audició

No obstant això, què és el soroll? Quina diferència hi ha entre so i soroll? Com afecten els nivells sonors elevats a la persona? Això és el que analitzarem en aquest apartat. Per començar, no obstant això, és convenient tenir en compte que per a definir i conèixer les característiques del so cal recórrer a paràmetres físics, mentre que per a analitzar el soroll és necessari recórrer a paràmetres psicològics. D'aquesta manera, primer abordarem el tema del so, posteriorment definirem el soroll i, finalment, analitzarem les conseqüències del soroll i algunes mesures per a gestionar-lo.

Activitat

Intenteu definir què és soroll i què no fent clic sobre els sons/sorolls següents.

- Motor de cotxe
- *Canzonetta* de Mozart
- Enlairament d'un avió
- Piano de John Cage
- Aigua del riu
- Fil musical
- Brunzit de l'abella
- Sirena de l'ambulància
- Eina de dentista
- Xiuxiueig de veus
- Vent

El soroll, definit com a contaminant per primera vegada en la Conferència del Medi ambient d'Estocolm el 1972, s'ha convertit actualment en un dels principals problemes ambientals dels entorns urbans. Per a definir i caracteritzar el so, cal recórrer a paràmetres físics, mentre que per a analitzar el soroll, és necessari recórrer a paràmetres psicològics.

1.2.2. Estimulació sonora i percepció del so

"El sonido se define como una variación de la presión del aire que puede ser detectada por el oído humano y proviene de la vibración de un cuerpo que genera una serie de ondas acústicas que se transmiten por cualquier tipo de medio líquido, sólido o gaseoso."

López Barrio (2000, p. 85).

El so, doncs, és una variable ambiental física. Com a paràmetre físic té una sèrie de propietats. Les principals propietats acústiques de les ones sonores són la **frequència** i la **intensitat**.

La **frequència** es defineix físicament com la longitud de l'ona acústica. Quan un so té una freqüència elevada, es percep com a agut, mentre que si la freqüència és baixa, es percep com a greu.

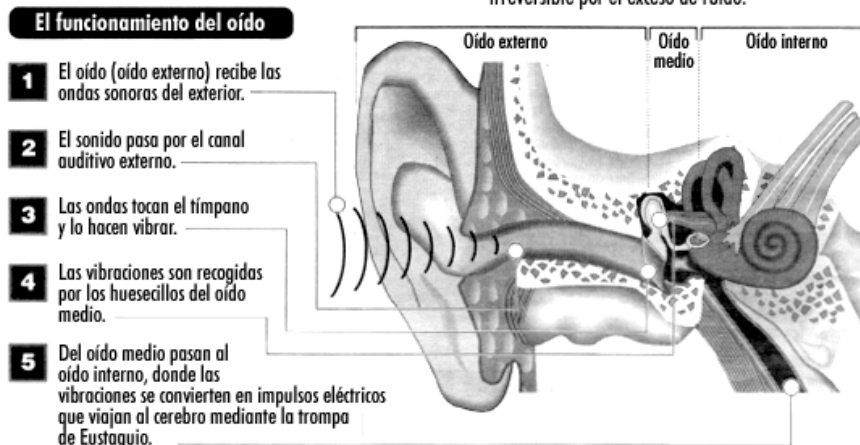
La **intensitat** es defineix físicament com l'amplitud de l'ona acústica. Quan un so té una intensitat elevada, es percep com a fort, mentre que si la intensitat és baixa, es percep com a fluix.

El so es mesura en decibels (dB) i l'aparell per a mesurar-lo es denomina *sonòmetre*.

Com a variable ambiental, el so és captat per la persona mitjançant uns receptors sensorials determinats, en aquest cas l'orella. En la imatge següent podeu observar el recorregut que fa l'ona sonora per les diferents parts de l'orella: l'orella externa, formada bàsicament pel pavelló auditiu, que recull i dirigeix l'ona cap a l'orella mitjana o conjunt d'elements (timpà, cadena d'ossets, canals vestibulars, etc.) que converteixen l'ona sonora en moviment mecànic (vibració), que es transmet fins a la còclea i el nervi auditiu, que configuren l'orella interna. Llavors, el moviment de vibració s'ha convertit en impuls elèctric i arriba a la part corresponent del cervell per a ser desxifrat.

El pernicioso mundo del ruido

La audición se hace mediante la conducción aérea y ósea de los sonidos por medio de un complejo mecanismo que puede quedar dañado de manera irreversible por el exceso de ruido.

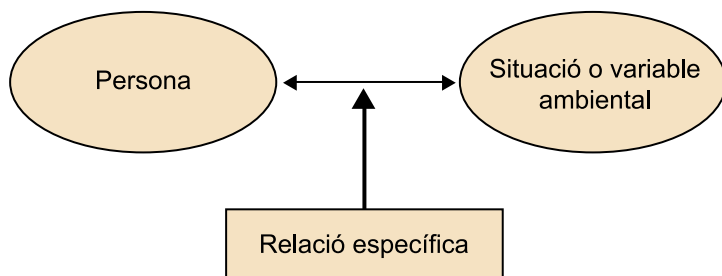

Cal tenir en compte que en cada augment de deu decibels es dobla la nostra percepció del so; és a dir, el sentim el doble de fort.

Ara ja sabem com percebem el so, i que determinades situacions sonores poden produir estrès ambiental quan les percebem com a sorolls. Ara bé, és el mateix so i soroll? És el mateix el soroll per a tothom? Aquestes i altres preguntes similars ens obliguen a detenir-nos en la definició de so i de soroll, i a reflexionar sobre la seva incidència en l'estrès ambiental.

Arribats a aquest punt, ens podem preguntar: què és el soroll, llavors?

Allò que modula la situació d'estrès no és tant la persona ni la variable aquesta pròpiament, és la relació específica que s'estableix entre una i l'altra. La idea es pot resumir en l'esquema següent:

D'aquesta manera, es pot entendre el soroll com una emanació sonora (**variable ambiental**) no desitjada (**relació específica**) per la **persona**. També així podem entendre que allò que per a una persona és soroll, per a una altra pot produir l'efecte contrari. En altres paraules, el soroll és una percepció subjectiva d'una variable ambiental determinada presentada en una situació determinada i en uns nivells d'immissió determinats.

Resum

El so es defineix físicament com una ona amb una longitud (freqüència) i una amplitud (intensitat) determinades que, captada per l'oïda humana, és convertida en impuls nerviós descodificat en el cervell.

El so es mesura en decibels (dB). Cada 10 dB es dobla la nostra percepció de la intensitat del so.

El soroll és definit com tot so no desitjat. Allò que distingeix un so d'un soroll no són les seves característiques físiques, sinó el resultat de la relació específica que, en un determinat moment, una persona manté amb la variable.

D'aquesta manera, en cada situació cada persona percebrà un determinat so com a soroll o no, segons el grau de molèstia percebut.

Mentre el so es defineix per mitjà d'uns paràmetres físics, el soroll es defineix per mitjà de paràmetres psicològics, socials i situacionals.

1.2.3. Efectes fisiològics i psicològics del soroll

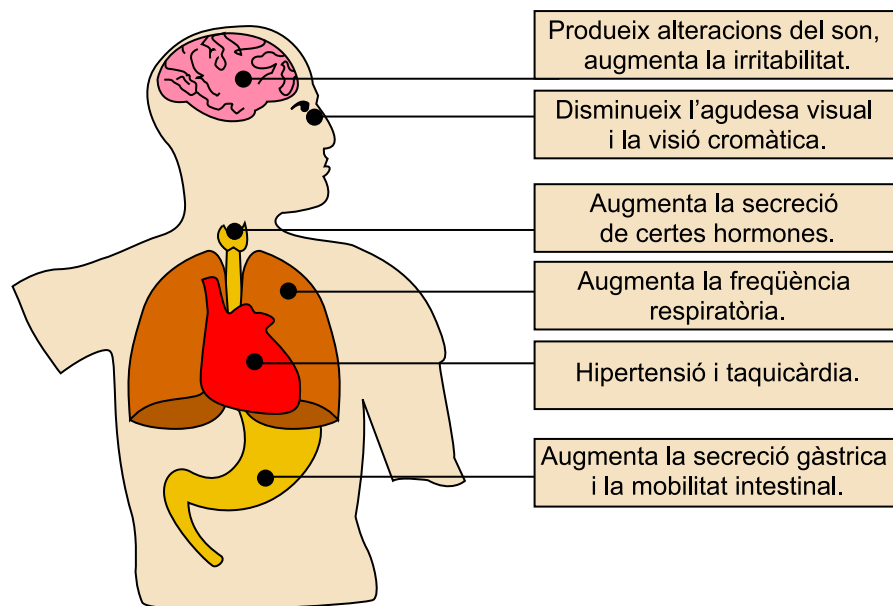
L'efecte **fisiològic** més conegut com a conseqüència d'alts nivells sonors és la sordesa. En aquest cas, cal distingir entre sordesa de transmissió (quan queden afectats elements de l'orella externa o mitjana, com per exemple una perforació del timpà) i sordeses de percepció (quan el que queda afectat és el nervi auditiu o elements de l'orella interna). No obstant això, una exposició perllongada a nivells d'immissió sonora considerables pot produir una sèrie d'alteracions importants en l'organisme, entre altres:

- Alteració de les funcions circulatòries.
- Alteració de les funcions cardíaques (taquicàrdia).
- Alteració de les funcions respiratòries; per exemple, augment del consum d'oxigen.
- Alteracions de les funcions endocrines.

- Augment de l'activitat electrodèrmica.
- Alteracions en la pressió sanguínia.
- Alteracions en el sistema digestiu: vòmits, nàusees, diarrees, digestions pesades.
- Disminució l'agudesesa visual i la visió cromàtica.
- Alteracions en el cicle del son.

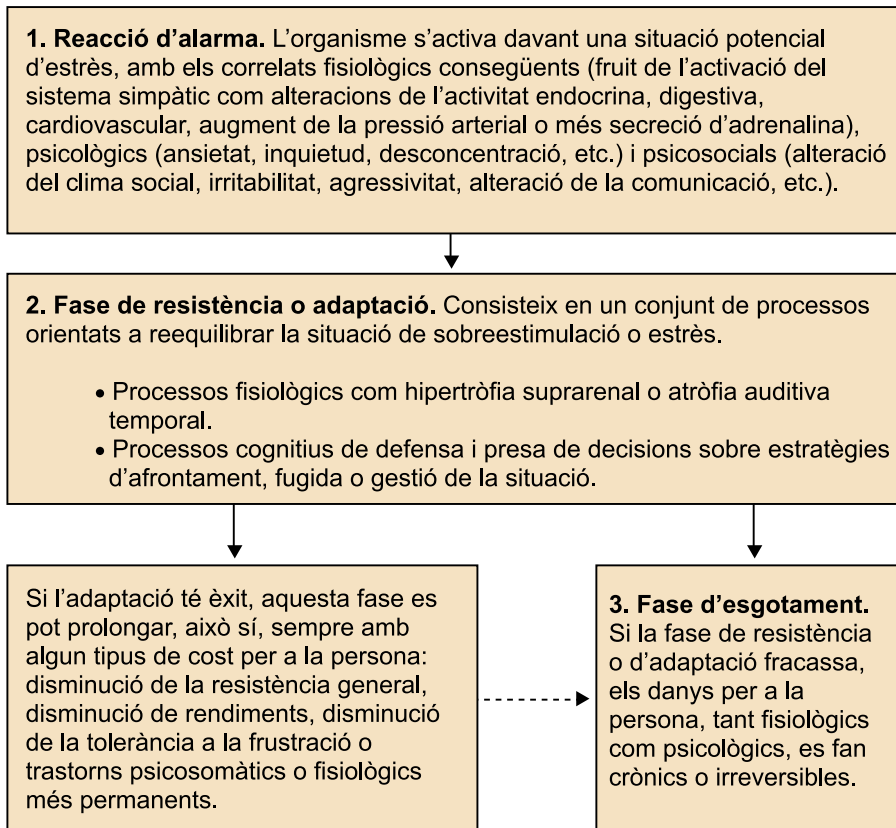
Efectes del soroll en diferents òrgans

El soroll continuat, i a partir de nivells alts, pot ocasionar alguns trastorns.

Aquestes alteracions no sempre són permanents. Amb freqüència, l'organisme s'activa per fer front a situacions concretes i breus d'estrès ambiental. No heu notat, per exemple, com després de sortir d'un lloc amb alts nivells sonors en el qual heu estat una bona estona (per exemple, una discoteca) noteu una disminució de la vostra capacitat auditiva? Això és a causa d'una atròfia parcial i temporal del nervi auditiu que ha reaccionat davant la situació d'estrès i que, a poc a poc, recuperarà la seva funció. El model de Selye (1956), denominat *síndrome d'adaptació general* (GAS) explica com exposicions repetides i perllongades a aquestes situacions poden acabar amb fases de resistència més difícils de negociar per a l'organisme, i es produeixen atròfies més severes o fins i tot permanents del nervi auditiu.

Aquest model d'estrès, bàsicament centrat en correlats fisiològics, distingeix tres fases o moments:

La principal conseqüència dels **efectes psicològics** del soroll és la sensació de desgrat, molèstia i pèrdua de concentració. Malgrat tot, nivells alts d'immissió sonora poden provocar trastorns en la salut mental com cefalees (mal de cap), inestabilitat emocional, irritabilitat, agressivitat, símptomes d'ansietat, etc. En definitiva, efectes associats a situacions d'estrès ambiental. Si recordem l'esquema presentat anteriorment, allò que pot provocar estrès ambiental no és tant la variable, sinó l'avaluació que es fa de la situació en la qual aquesta variable es presenta. Aquesta és la idea que hi ha a la base del model d'estrès ambiental de Lazarus (1966, 1981, 1984), en el qual es distingeixen tres fases:

Fase I. Avaluació primària. La persona avalua una situació determinada com a potencialment estressant i la discrimina d'unes altres no perilloses o poc importants.

Fase II. Avaluació secundària. En un segon moment s'avaluen els recursos disponibles per a fer front a la situació.

Fase III. Reavaluació. El resultat de l'avaluació secundària és una reavaluació, en la qual es conjuguen les característiques de la situació i la capacitat d'afrontament de la persona.

Exemple

Imagineu que dormim i uns veïns decideixen fer una festa amb música i ball. En una avaluació primària, nosaltres podem considerar, per exemple, que si això dura molt no podrem descansar en tota la nit. L'avaluació secundària "escanejarà" les possibles alternatives de les quals disposem per a fer front a la situació. La reavaluació dependrà de si

considerem que els recursos disponibles són suficients o si realment no podem dormir durant tota la nit.

Davant una situació estressant, s'han de tenir en compte dues estratègies d'afrontament bàsiques:

1) Respostes enfocades al problema; és a dir, comportaments o actes cognitius dirigits a la font d'estrès. En l'exemple anterior, podem cridar els veïns i demanar-los que baixin l'aparell de música o dir-los que no són hores de fer una festa.

2) Respostes enfocades a les emocions; és a dir, comportaments o actes cognitius dirigits a reduir o a tolerar millor les reaccions emocionals davant una situació estressant. Davant un resultat negatiu de la nostra visita als veïns, podem fer front a la situació intentant controlar l'empipament o la ira que ens provoca la situació, bé veient un programa de televisió entretingut o bé convenent-nos que tampoc no és tan greu i que ens podríem trobar en la mateixa situació que els veïns i fer una festa en algun altre moment.

En general, una variable bastant predictora dels efectes psicològics associats a situacions d'estrès és l'actitud que la persona o grup té davant la font productora de soroll. Si l'actitud és negativa, és a dir, si la font genera sentiments negatius, és més probable que la situació es visqui com a molesta o estressant. D'aquesta manera, una situació determinada pot ser avaluada més fàcilment com a estressant en les situacions següents:

- Si es percep el soroll com a innecessari.
- Si el receptor concep el soroll com a perjudicial per a la seva salut.
- Si el soroll s'associa a situacions emocionals negatives com la por, el pànic, la ira, etc.
- Si hi ha sensibilitat o descontent amb altres aspectes situacionals (ambientals o no) que són conceptualitzats com a estressants.

Altres variables que contribueixen a incrementar els efectes psicològics del soroll són la **intermitència** i la **impredictibilitat**. Glass i Singer (1972) van estudiar com els sorolls intermitents solen ser viscuts com a més agressius que els continuats.

Exemple

En una biblioteca o en un examen ens molesta molt més el soroll del company nerviós que no para de donar copets amb el bolígraf a la taula, o que no para de fer puntades de manera compulsiva, que, per exemple, el soroll continuat d'un aparell d'aire condicionat.

D'altra banda, sol molestar molt més si la intermitència és **aperiòdica**; és a dir –i aquí introduïm la segona variable–, si és més **difícil de predir** que si la intermitència és regular. Precisament, el factor d'impredictibilitat és el més determinant dels efectes aversius, i això és així per les raons següents:

- Augmenta l'estrès perquè la situació s'avalua com a amenaçadora.

- Augmenta l'atenció sobre el soroll, i resta capacitat de concentració per a altres activitats.
- Resulta més difícil adaptar-se o acomodar-se al soroll.

És així fins a tal punt que, si un soroll passa a ser previsible sense reduir la intensitat, molts efectes disminueixen o desapareixen.

Exemple

Sou d'aquells que teniu por dels petards? Us poseu terriblement nerviosos la nit de Sant Joan? Precisament, si reflexioneu, molts d'aquestes pors són degudes a la incapacitat de predir l'ocurrència i la intensitat del soroll del petard. És més, amb freqüència la por disminueix si us podeu preparar abans que esclati o si el petard el tireu vosaltres.

La capacitat de controlar la situació –o la creença que es pot controlar la situació– fa disminuir els efectes del soroll. Aquesta és la base de les teories del control com a reductores d'estrès, bé sigui pel control comportamental o control directe o indirecte de la font productora de soroll, bé pel control cognitiu o capacitat de reduir els efectes adversos per mitjà de determinats raonaments.

Resum

Els efectes fisiològics de l'exposició continuada a un entorn sonor d'alta intensitat van des de la sordesa com a afectació més evident a alteracions digestives, endocrines, respiratòries, cardiovasculars, etc. A més, els efectes poden aparèixer amb posterioritat a l'exposició a l'entorn sonor.

El model de Selye (GAS), centrat en correlats fisiològics i el de Lazarus, centrat en correlats psicocognitius, són dos dels principals models amb relació a l'estrès ambiental. Les teories del control, ja sigui cognitiu o comportamental, també ofereixen explicacions de com es pot fer front a situacions ambientalment adverses.

1.2.4. Soroll i rendiment

En general, els estudis en situació de laboratori que posen en relació soroll i rendiment són contradictoris, possiblement perquè, com veiem, aquesta és una variable psicològicament complexa. Sembla que, en tot cas, els dèficits en el rendiment es donen en aquelles tasques que requereixen situacions de comunicació verbal. D'altra banda, els estudis en situacions naturals també són difícils perquè, moltes vegades, el soroll només és una de les variables que defineixen ambientalment el context d'anàlisi i resulta difícil discriminar els seus efectes per separat. En qualsevol cas, hi ha alguns resultats constatables: la persona és capaç d'adaptar-se a situacions sorolloses. Amb freqüència, els efectes negatius es veuen, però posteriorment. Podríem dir que el soroll presenta efectes negatius acumulatius després que l'estímul que genera estrès hagi desaparegut.

Atès que el principal efecte molest del soroll és que distreu l'atenció de les tasques que es fan, el resultat de l'esforç mental fet en el procés d'adaptació comporta un cost tal per a la persona que fa disminuir la seva capacitat de resposta davant altres tasques o exigències ambientals.

Un estudi en l'àmbit escolar va demostrar els efectes negatius del procés d'adaptació a entorns sorollosos. En una classe es va proposar una tasca escolar determinada que s'havia de fer durant una hora. En els primers trenta minuts la tasca es feia amb soroll, i en la segona mitja hora es feia sense soroll. En una altra aula, un grup control va dur a terme la mateixa tasca en el mateix temps però sense soroll. Els resultats van mostrar que el rendiment del primer grup durant la primera mitja hora era superior al del segon grup. En canvi, en la segona part de la prova el rendiment del primer grup va caure en picat en comparació amb el del segon grup, encara que en cap de les aules no hi havia soroll.

Els resultats es poden explicar de la manera següent: durant la primera mitja hora, el primer grup ha hagut de fer un esforç de concentració extraordinari per a superar els efectes de descuit que provocava el soroll; per aquest motiu, el rendiment és superior. Ara bé, en la segona mitja hora aquest mateix grup ha pagat aquest esforç i, encara que el soroll ha desaparegut, els efectes acumulatius han fet disminuir significativament el rendiment amb relació al grup control.

1.2.5. La gestió del soroll

Certament, la contaminació acústica s'ha convertit en un dels principals problemes de la ciutat, no tant per la diferenciació subjectiva ja comentada entre so i soroll, sinó pels alts nivells d'immissió sonora als quals estem exposats durant bona part de la nostra vida. Es calcula que un 20% de la població europea veu afectada la seva qualitat de vida a causa del soroll, i mentre l'OMS fixa en 65 dB el límit admissible per a la salut, a Espanya es calcula que uns nou milions de persones viuen sotmesos a nivells per sobre d'aquest llindar. Per la seva banda, l'OCDE (Organització per a la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic) exposa que cent trenta milions de persones es troben en entorns que superen els 65 dB i tres-cents milions més viuen en zones d'incomoditat acústica (entre 55 i 65 dB).

L'OMS mateixa fixa uns valors recomanables: de dia, el soroll al carrer no hauria de superar els 55 dB, mentre que de nit es pot dormir tranquil·lament amb uns nivells màxims de 45 dB. A l'interior dels habitatges, el soroll no hauria d'excedir dels 45 dB, 30 dB en el cas dels dormitoris. Es considera que una exposició continuada a nivells de 85 dB representa un risc greu per a la salut i que a 90 dB, el risc de sordesa és, a mitjà o llarg termini, inevitable.

Una de les maneres d'avaluar els nivells de contaminació acústica és elaborant els denominats **mapes sonors**. En aquests mapes, una ciutat com Barcelona és mesurada a diferents hores del dia en molts punts diferents i la mitjana d'aquestes mesures es representa en un mapa d'intensitats sonores. Aquí tenim l'exemple de la mesura de l'any 90 de la cantonada Passeig de Gràcia/Diagonal.

Vegeu també

Una explicació més detallada de la relació entre soroll i rendiment la podreu trobar més endavant, en l'apartat "Paràmetres psicoambientals de l'entorn laboral".

Com podem veure, els nivells més baixos registrats en aquest punt són de 70 dB a les quatre de la matinada, i els més alts, per sobre dels 80 dB, a dos quarts d'una i a les quatre de la tarda.

Tenint en compte que l'OMS recomana un màxim de 65 dB i que cada 10 dB s'incrementa el doble la percepció del soroll, la conclusió és que, almenys a peu de carrer, des de les sis del matí a les dotze de la nit la gent rep més del doble de soroll de l'aconsellable i que durant les vint-i-quatre hores del dia els nivells de contaminació acústica superen de bon tros el recomanat per l'OMS.

La gestió del soroll, doncs, és una assignatura encara pendent a les nostres ciutats. Algunes de les principals eines de gestió són les diferents normatives i lleis que entorn d'aquest tema s'han desenvolupat en els últims anys.

A Europa

La Directiva del Parlament Europeu sobre l'avaluació i la gestió del soroll ambiental, aprovada el 15 de maig del 2002, té per objectiu establir un mapa de soroll a la Unió Europea i emmarcar futures mesures comunitàries de reducció del soroll.

A l'Estat espanyol

Reial decret 1316/1989 sobre protecció de treballadors davant el soroll.

Reglament d'activitats molestes, insalubres, nocives i perilloses.

Decret 1439/1972 sobre homologació de vehicles automòbils pel que fa als nivells de soroll que produeixen.

A Catalunya

Llei de Protecció contra la contaminació acústica.

Llei 3/1998 de la intervenció integral de l'administració ambiental.

Decret 136/1999, pel qual s'aprova el Reglament general de desplegament de la Llei 3/1998 i s'adapten els seus annexos.

A Barcelona

Ordenança del medi ambient urbà, títol III sobre contaminació acústica, 1999.

Amb freqüència aquestes normatives tenen un compliment bastant lax, i el soroll sembla un mal inevitable del nostre estil de vida. Malgrat tot, hi ha cada vegada més mesures que, almenys de manera parcial, intenten reduir els nivells de soroll i, per tant, els seus efectes nocius. Algunes de les principals mesures per a intentar reduir els efectes de la contaminació acústica a les ciutats són:

- Instal·lació de pantalles acústiques. Ja sigui amb materials naturals (arbres, talussos de terra, etc.) o artificials; aquestes pantalles impedeixen que es propagui bona part de les ones sonores provocades per vies ràpides o infraestructures sorolloses com aeroports o estacions ferroviàries.
- Soterrament de vies ràpides. Té el mateix efecte que les pantalles acústiques, encara que sovint el seu cost d'implantació sigui més elevat.
- Pavimentació fonoabsorbent (paviment porós). Bona part de l'ona sonora queda absorbida pel paviment mateix, i es redueixen els nivells sonors del trànsit. Pot arribar a reduir entre 3 i 4 dB, a més de reduir les freqüències més altes (aguts), que són els sons més molestos per a l'oïda humana.
- Instal·lació de doble vidre en les finestres d'habitatges i oficines. Sol anar acompanyat d'altres mesures constructives com aïllants acústics en les parets i envans, sostres acústics, etc. És necessari preveure uns bons nivells de condicionament d'aire, ja que la mesura funciona si les finestres estan tancades a l'exterior.
- Control dels tubs de fuga dels vehicles (especialment motocicletes).
- Limitació, restricció o prohibició del trànsit rodat en determinats llocs i a determinades hores o períodes de l'any.
- Implantació de mesures d'aïllament acústic (cascos, etc.) en aquells treballs exposats a importants nivells d'immissió sonora.

També és important destacar que recentment han sorgit associacions i grups organitzats per a defensar els drets de les persones davant la contaminació acústica:

Portal general contra el soroll: <http://www.ruidos.org>

Associació Catalana contra la Contaminació Acústica:
<http://www.sorolls.org/indexcast.htm>

Resum

Encara que l'OMS fixi clarament quins són els límits de nivells sonors recomanables per a la salut, un 20% de la població europea viu sota els efectes de nivells sonors molt superiors. Per aquest motiu, la gestió del soroll s'ha convertit en un dels temes principals a les ciutats. La instal·lació de pantalles acústiques o de paviment fonoabsorbent, el soter-

Web recomanada

Si voleu conèixer quina és la gestió que ciutats com Barcelona fan amb relació a la contaminació acústica, podeu visitar la pàgina web: <http://www.mediambient.bcn.es/cat/soroll/home.htm>

rament de vies ràpides, el control dels tubs de fuga o la limitació de determinades zones al trànsit rodat són algunes de les mesures que s'apliquen per a reduir el soroll.

1.3. L'espai públic a la ciutat

1.3.1. La regulació de la privadesa

Amb freqüència es diu que la ciutat és barreja, diversitat, intercanvi, trobada, innovació, etc. La ciutat és imprevisible. No obstant això, també són necessàries unes pautes comunes mínimes per a entendre'ns. Com diuen Borja i Muxí (2001), la ciutat remet a concentració de població (*urbs*), a cultura, comunitat i cohesió (*civitas*), i a la resolució col·lectiva dels conflictes entre poderosos i marginats (*polis*). En la línia d'aquests autors, i citant el filòsof Habermas (1993), la ciutat és sobretot espai públic perquè és on el poder es fa visible, on el simbolisme col·lectiu es materialitza, i on la societat queda retratada, on els conflictes i la injustícia econòmica i social es fan evidents. Per aquest motiu, com més obert sigui l'espai públic, serà senyal que la societat és més democràtica. L'espai públic es converteix, llavors, en un indicador de la qualitat de vida. Fer ciutat és fer espai públic, i reconèixer el dret a la ciutat per a tothom (Borja i Muxí, 2001).

No obstant això, què és l'espai públic? Com és definit i qui defineix l'espai públic? Des del punt de vista jurídic, es tracta de l'espai regulat per l'Administració pública, la qual fixa com es pot utilitzar i quines activitats s'hi poden fer, en garanteix l'accés a tothom i, en definitiva, en té el control. Una manera de definir-ho en negatiu es produeix quan s'oposa a l'espai urbà privat, o en el qual es pot edificar. Hi ha mal anomenats espais públics inaccessibles o prohibits, i altres que, sense ser jurídicament públics, són d'ús col·lectiu intens. No obstant això, l'espai públic és molt més que tot això, és l'espai de domini públic, de tothom, la qual cosa és d'ús social col·lectiu i amb moltes funcions diferents.

L'espai públic és integrador de diversitat d'usos, de gent i de significats, que no és el mateix que homogeni. És segur perquè és obert a tothom, i no pel fet que estigui tancat a alguns. Es diu que les ciutats actuals perden espai públic, que és com dir que es perd l'espai per a la ciutadania (Bauman, 2001; Sennet, 2001, 2002; Borja i Castells, 2000). Alguns dels "mals" que ho expliquen són la fragmentació de la ciutat, amb espais d'un sol ús, tallats per vies de comunicació. Uns espais públics cada vegada més privatitzats, sovint destinats només a l'oci i el consum o en forma de guetos per a rics i per a pobres, i amb la substitució dels centres de les ciutats per centres comercials que estan "oberts" per a qui tingui diners.

En un entorn urbà són molts i diferents els espais públics que podem trobar.

A més de les conseqüències sociològiques d'aquesta manera de fer les ciutats, alguns autors han destacat els seus efectes psicosocials i psicològics. En la dècada dels anys setanta, Sennett (2001, 2002) ja feia notar com la fragmentació dominant en aquest tipus de planificació del territori empobreix el contacte social, que es redueix al que gairebé es manté només entre iguals, la qual cosa facilita la por de l'altre pel fet de ser desconegut, precisament perquè no es desenvolupa un tipus d'interacció basada en la diversitat.

Vegeu també

Amb relació a la planificació del territori, vegeu l'apartat "Els plans estratègics" d'aquest mòdul didàctic.

Bibliografia

Si sentiu curiositat per l'empobriment de l'esfera pública en la vida urbana, en al·lusió a Richard Sennett, algunes de les seves obres en les quals tracta més directament aquest tema són:

R. Sennett (2001). *Vida urbana e identidad personal*. Barcelona: Península (ed. original 1970).

R. Sennett (2002). *El declive del hombre público*. Barcelona: Península (ed. original 1974).

Si l'espai públic no és obert a tots, i per tant ni és integrador ni acollidor de múltiples usos, grups i significats, la forma d'interacció amb els altres també s'altera. Un dels aspectes que es poden modificar són les maneres de regular la privadesa; és a dir, la manera de separar el públic del privat (Newell, 1994), de manera que es corre el risc que la distinció entre públic i privat es converteixi en dicotomia, en lloc de diàleg. És el cas extrem de barris "tancats" en algunes ciutats sud-americanes, on l'accés està fortament controlat i els carrers, sense voreres per als vianants, estan pensats només per a cotxes i cases. O altres barris o urbanitzacions, més propers geogràficament, i també per a classes socials de poder adquisitiu elevat, on la majoria de la gent no passeja, ni va als mateixos llocs, malgrat no haver-hi tanques a l'entrada. Com tampoc són "oberts" barris considerats "degradats" per "temor" a ser atracats o qualsevol altra raó que contribueix a determinar la imatge de barri perillós.

En l'intent de fitar què és l'espai públic, és obvi que això inclou l'altre extrem, l'espai privat. Aquesta és una de les dialèctiques que defineixen la vida a la ciutat i que es deriva del quotidià i fonamental acte de donar significat al nostre entorn, entre el públic i el privat, entre el comú i el no comú, entre el meu/nostre espai, el dels altres i el de tots (Valera, 1999).

Activitat

"Paseo por mi ciudad. Un vagabundo duerme en «su» banco (público). Un grupo de jubilados juega a las cartas en «su» mesa habitual de «su» bar. Un músico callejero toca en «su» esquina. Dos enamorados se despiden, como cada día, en «su» portal. Atravieso un barrio dando rodeos; el espacio urbano entre bloques de viviendas está restringido a los vecinos previo franqueo de vallas y guardias de seguridad. Tomo el metro. Un hombre

se parapeta tras un periódico deportivo tratando de no ser visto por una antigua novia que se encuentra –como él, de pie y apretujada– a cuarenta centímetros de distancia. Ella, por su parte, envuelta por el halo sónico que desprende su *walk-man* y que la aísla del fragor cotidiano, cierra los ojos sin querer ver a nadie. En un restaurante un cartel en la entrada reza «Reservado el derecho de admisión». Una vez dentro, en una puerta se puede leer «Sólo personal», en otra «Privado. No pasar» y en un sector de la barra «Reservado camareros». Tres mesas tienen el letrero de «Reservado» y una cuarta tiene los asientos ocupados por sendos gabanes. Sus propietarios deben de estar lavándose las manos. Todo lo demás –el resto del espacio público– está ocupado, así que me voy. Por fin llego a casa. Aquí ya no me molestará nadie. Me desnudo, desconecto el teléfono y me meto en la cama. Mañana será otro día."

S. Valera (1999). Espacio privado, espacio público: Dialécticas urbanas y construcción de significados. *Tres al Cuarto*, 6, 22-24.

Una distinció clàssica entre els espais privats i els espais públics està en el grau de control de la interacció social (Zimring, 1982). Si en els espais privats (bany, dormitori, oficina privada, cotxe) el control de la interacció social és fàcilment assolible, en els espais públics aquest control de la interacció és gairebé impossible, com és el cas del carrer, on les interaccions possibles són més obertes, espontànies i imprevistes.

No obstant això, els espais on hi pot haver més interpretació són els semiprivats o semipúblics, que es poden entendre com a espais de transició entre el públic i el privat, com un ascensor, el jardí que separa la casa del carrer o, més habitualment, espais públics però que per la freqüència del seu ús i els hàbits associats a aquests són considerats més "propis".

En la dialèctica entre públic i privat es pot destacar quin paper té la forma dels espais, amb les seves característiques físiques, i quin és el paper de les persones, que amb les seves interpretacions dota de significat els espais i els qualifica de més o menys públics i privats, a més dels comportaments i altres mecanismes posats en pràctica per a regular la privadesa, com veurem en l'apartat següent.

Encara que estigueu ocupats en els vostres pensaments, mentre espereu l'autobús pot ser que us trobeu algú conegut, o qui sap si resulta que coneixeu algú que tornareu a veure més endavant.

El banc públic on conversa un grup d'amics cada matí pot significar per a ells "el seu" banc.

Segons com sigui la configuració de l'espai, aquest pot permetre més o menys control de la privadesa. Pel que fa a la morfologia de l'espai físic, Archea (1977) va destacar dues característiques bàsiques per al control de la privadesa:

- **accés visual** o les possibilitats que ofereix l'espai perquè la persona pugui explorar l'entorn immediat i
- **exposició visual**, entesa com les possibilitats que ofereix l'espai de permetre exposar-se a la vista d'altres persones.

La combinació de les diferents possibilitats de veure i de ser vist pot dotar de més o menys control sobre els altres. Un exemple famós en el qual es redueix al màxim el grau de privadesa és el tipus d'edifici ideat pel filòsof i jurista Bentham (1748-1832)³, construït de manera tal que tota la seva part interior es pot veure des d'un sol punt, més conegut com a edifici **panòptic**, i que el també filòsof francès Foucault (1975) va posar com a exemple de domini i control social, com a metàfora de societats actuals, en les quals uns pocs en vigilen molts, en la línia *del Big Brother* que George Orwell va retratar en la novel·la titulada *1984*.

Altres autors com Bauman (2001) han matisat més tard aquesta forma de control social. En la globalització econòmica liberal, en la forma d'exercir el control social, el protagonista ja no és l'observador, sinó l'observat. El panòptic és substituït pel sinòptic. Ja no es tracta que un en vigili molts, sinó que molts n'observin uns pocs. Això sí, és necessari triar bé qui es vol observar, imitar i mirar com a model per seguir, en els mitjans de comunicació, en la premsa del cor, etc., i convertir-ho en famós o famosa.

No obstant això, a més de la forma dels espais cal destacar el rol de les persones en la manera de regular la privadesa. Encara que hem fet al·lusió a la privadesa com la separació del domini públic (Newell, 1994), la veritat és que una de les definicions més acceptades de privadesa és la del psicòleg social i ambiental Altman (1975), que la considera com:

⁽³⁾També podeu esbrinar més coses de Jeremy Bentham en: <http://www.ucl.ac.uk/bentham-project/index.htm>

Web recomanada

Podeu saber més coses de l'edifici panòptic visitant la web següent:

<http://www.ucl.ac.uk/bentham-project/info/panopticon.htm>

"El control selectiu de l'accés a un mateix o al grup al qual un pertany."

Altman (1975, p. 18)

Des del punt de vista d'Altman, cal entendre el **control selectiu**; és a dir, la capacitat per a decidir l'accés a un mateix des de dos vessants, la **interacció social i el contacte** amb els altres i la **informació** que de nosaltres mateixos oferim als altres durant la interacció. A partir de les aportacions de diferents autors sobre la privadesa (Pedersen, 1979, 1982, 1997; Westin, 1967), són sis les dimensions principals de la privadesa (Valera i Vidal, 1998), que es destaquen a continuació.

Dues dimensions tenen a veure amb la interacció i el contacte social amb els altres:

- **Solitud.** "Estar sol", és a dir, estar en una situació en la qual la resta de la gent no pot accedir al que es fa o es diu.
- **Aïllament.** Allunyar-se dels altres per a obtenir privadesa. Mentre *aïllament* implica anar-se lluny de la gent per estar sol (com anar a viure a una muntanya), *solitud* significa trobar-se sol en una situació en la qual hi ha gent al costat.

Dos més tenen relació amb la capacitat de controlar selectivament la informació en situació d'interacció:

- **Anonimat.** Involucrar-se en una situació social determinada però sense permetre ser identificat, i passar d'aquesta manera inadvertit entre la multitud.
- **Reserva.** Controlar informacions de caràcter personal en una interacció social, especialment si ens relacionem amb estranys.

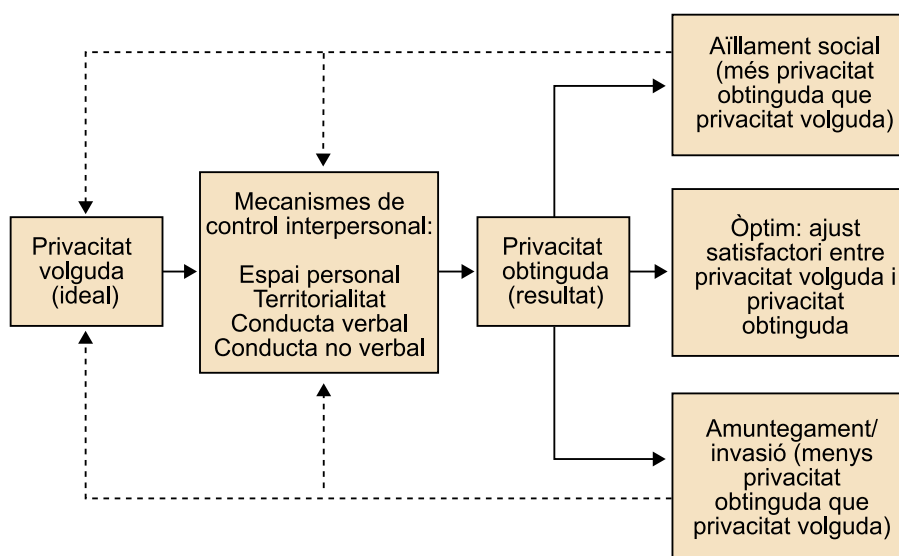
Finalment, hi ha una forma de privadesa que pren com a referència no la persona, sinó el grup (des de dos fins a un grup social), els membres del qual intenten portar fins al màxim les seves relacions personals i l'intercanvi d'informació que es deriva d'aquesta relació:

- **Intimitat amb la família.** Estar sol amb la família amb l'exclusió d'altra gent (com per exemple per Nadal, quan més es desenvolupen aquestes interaccions).
- **Intimitat amb els amics.** Igual que amb la família, però en aquest cas referit al grup d'amics, com per exemple la celebració d'una festa privada.

Tant un tipus d'intimitat com l'altre pretenen la reducció del contacte amb els altres (exogrup) a partir de l'increment de la interacció amb el grup mateix (endogrup).

La teoria d'Altman és eminentment una teoria psicossocial, perquè destaca la privadesa com una manera de regular la interacció amb els altres, encara que prioritza el paper de l'espai (la territorialitat, l'espai personal), a més d'altres mecanismes, a l'hora de regular-la.

D'aquesta manera, la privadesa no s'ha d'entendre com un sinònim d'aïllament, reclusió o exclusió, com sovint es pot pensar. Es tracta d'un model teòric dialèctic, en el sentit que les persones busquem, segons la situació (social, ambiental) i el moment, un **grau òptim de privadesa** determinat; és a dir, poder estar en companyia o estar sol quan un ho vol o necessita. Aquest grau òptim no sempre s'aconsegueix. En qualsevol cas, s'emfatitza que la privadesa s'entén com el resultat d'un **equilibri entre la privadesa desitjada i la privadesa obtinguda**, i que quan no s'aconsegueix, es pot viure la situació com **un amuntegament** (estar en un transport públic ple de gent quan un voldria tenir més espai per a viatjar) si l'obtinguda és menor que la desitjada, o com **un aïllament** (estar en una festa sense gaire gent quan un voldria poder estar amb molta gent) si l'aconseguida és major que la desitjada.

Model de privadesa d'Altman (1975).
Font: Valera i Vidal (1998).

La privadesa incideix en la regulació dels processos d'interacció i d'organització social i participa en l'establiment de la identitat personal o grupal. Entre les funcions principals de la privadesa relatives a la interacció i l'organització social, cal destacar la regulació mateixa de la interacció, la gestió de la informació i el manteniment de l'ordre i l'estructura grupal.

La **regulació de la interacció** també permet la planificació de la interacció i l'anàlisi de les estratègies més idònies per a dur-la a terme i l'avaluació a mesura que la interacció es desenvolupa. Un exemple de regulació de la interacció és el

cartell de l'autobús que avisa de no parlar amb el conductor mentre condueix, per evitar les interaccions que el podrien distreure de la conducció. No obstant això, l'exemple també és d'una altra funció de la privadesa, la **gestió de la informació**. En aquest sentit, la privadesa permet establir una comunicació limitada i protegida, en una situació d'interacció determinada. D'altra banda, la gestió de la informació facilita la capacitat d'establir vincles de confiança amb altres persones, la qual cosa permet revelar o ocultar la informació sobre nosaltres que considerem adequada, tenint en compte la distància psicològica respecte dels altres. Com quan llegim una carta d'un amic antic en l'autobús i ens apartem una mica de la vista de qui s'asseu al nostre costat.

Una altra de les funcions de la privadesa és proporcionar a les persones recursos per a poder mantenir-se dins d'estructures **grupals** imprescindibles per al seu desenvolupament. És fonamental per a mantenir relacions grupals necessàries però, de vegades, conflictives. Imagineu que després d'una discussió familiar les persones no es poguessin deixar de veure una estona, ni "retirar-se" per uns moments a un altre lloc. La privadesa també contribueix a mantenir les diferències d'estatus social pròpies de les estructures i el funcionament grupal, en els quals el grau de privadesa és proporcional al nivell socioeconòmic, com podria ser viatjar habitualment en l'autobús, ja pràcticament nostre, o en taxi, o fins i tot en un cotxe més gran, amb telèfon, Internet, bar i amb un xofer particular.

A més d'aquestes funcions relacionades amb la interacció i l'organització social, la privadesa també intervé en la definició i el manteniment de la identitat personal i social, fonamentalment en tres aspectes clau:

- la identitat personal i social,
- l'autoavaluació, i
- l'autonomia personal i grupal.

Gràcies a la privadesa, la persona desenvolupa la interacció social amb altres i adquireix les capacitats per a viure al món i desenvolupar-se com a persona dins d'aquest. És a dir, que permet a la persona establir un sentit d'identitat **personal i social**, i autodefinir-se i autoposicionar-se cap al seu món sociofísic. Aquesta identitat depèn en gran part de la capacitat per a **autoavaluar-se**, comparar-se amb altres i amb un mateix des d'una perspectiva temporal. La possibilitat de poder "retirar-se" per efectuar aquesta autoavaluació possibilita, segons Westin (1967), el desenvolupament de la identitat personal. Com pot ser el fet d'estar assegut en la balconada de casa al capvespre i deixar-se portar pels pensaments sobre els esdeveniments viscuts durant la jornada, observant el carrer i mirant de tant en tant la gent passar. Finalment, la privadesa garanteix l'**autonomia** de les persones i els grups amb relació a la resta, gràcies a la llibertat d'elecció –el control selectiu de l'accés–, com a concepte clau no solament de la privadesa, sinó també de la territorialitat, com veurem a continuació.

Resum

L'espai públic és integrador de diversitat d'usos, de gent i de significats. Protector i obert a tots, és l'espai de domini públic.

Per a entendre l'espai públic, és necessari relacionar-lo amb l'espai privat. La privadesa és una manera d'abordar aquesta dialèctica entre públic i privat.

L'accés i l'exposició visual són dues característiques dels espais físics que influeixen en la regulació de la privadesa.

La privadesa es defineix com el control selectiu de l'accés a un mateix o al grup al qual un pertany, en el sentit de poder decidir el grau d'interacció social amb els altres i la informació que de nosaltres mateixos volem oferir als altres durant la interacció.

Les dimensions de la privadesa són la solitud, l'aïllament, la reserva, l'anonimat, la intimitat amb la família i la intimitat amb els amics.

La privadesa és el resultat d'un equilibri entre la privadesa desitjada i la privadesa aconseguïda, la qual cosa dóna lloc a l'amuntegament, l'aïllament o el grau òptim buscat segons la situació.

Les funcions principals de la privadesa tenen a veure amb la regulació dels processos d'interacció i d'organització social, i a més de l'establiment de la identitat personal o grupal.

1.3.2. Els territoris urbans i la distància interpersonal

A més d'un procés de control o de regulació dels límits de la interacció i de la recerca permanent del seu grau òptim, la privadesa és fonamentalment un procés multiinstrumental. Són molts i variats els mecanismes que desenvolupem per a regular la privadesa.

Reflexió

Penseu què heu fet quan heu decidit venir a treballar una estona aquesta assignatura. Segur que heu buscat un moment del dia en el qual us podíeu evadir d'altres obligacions. Ara imagineu, o potser és el cas, que la conversa que manté la resta de la vostra família o la persona o persones amb les quals viviu us disturba la concentració. Com intentareu aconseguir més privadesa?

Hi ha quatre tipus de mecanismes que permeten la consecució de privadesa: verbals, no verbals, ambientals i socioculturals.

- Entre els **mecanismes verbals**, a més del contingut verbal mateix, amb la pronunciació, l'entonació, el ritme o la latència, podem expressar discrepàncies entre la privadesa real i la desitjada.
- Entre els **mecanismes no verbals** hi ha la postura del cos, l'expressió de la cara o el contacte visual, a més dels gestos i les gesticulacions, les principals maneres de comunicar inclusió, exclusió, voler-nos apropar o evitar la interacció amb altres persones.
- Els **mecanismes ambientals** inclouen com anem vestits, l'espai personal o la distància interpersonal mantinguda durant la interacció, a més dels elements espacials relacionats amb la senyalització i la defensa d'un entorn determinat, la qual cosa representa manifestacions de territorialitat.

- Els **mecanismes socioculturals** inclouen la majoria dels anteriors i les normes socials i les pautes culturals apreses i acceptades sobre la manera de regular la interacció amb els altres.

Reflexió

Imagineu que aneu a una oficina bancària per a obtenir informació sobre plans de pensions, i qui us atén us demana que us assegueu al costat de la taula oposat al seu. Ara imagineu que la persona us convidés a seure tots dos en el mateix costat i d'esquena a la taula. Quina reacció creieu que tindríeu? Què pensariu del seu canvi de posició?

Entre els mecanismes ambientals, la **distància interpersonal** és possiblement un dels mecanismes que utilitzem de manera més automàtica, sense tenir-ne consciència. Una manera de regular la interacció amb els altres és mantenint més o menys distància amb la persona amb la qual parlem. De fet, no mantenim la mateixa distància amb algú conegut que amb un desconegut. Ni tampoc és igual la distància que es manté amb la parella, amb algun familiar llunyà o amb un company de treball. Malgrat les variacions de la situació, el gènere de l'altra persona, les pautes culturals o el grau òptim de privadesa, entre altres variables, hi ha una espècie de "fronteres" entre distàncies reservades per a diferents tipus d'interacció. No és el mateix una conversa íntima amb algú a qui fem una confiança, que estar de xarrameca a la parada de l'autobús amb algú a qui no coneixem, ni la distància entre un conferenciant i el seu públic.

Activitat

Sortiu al carrer i observeu les distàncies que les persones mantenen en les seves interaccions. Escolliu alguns escenaris diferents, i intenteu calcular quina és la seva distància interpersonal. Intenteu endevinar el tipus de relació que mantenen. Creieu que la distància pot ser l'únic indicador per a esbrinar si són més o menys conegudes les persones observades? Quins altres criteris creieu que poden incidir en això? Si no sabeu per on començar, us proposem alguns escenaris possibles, com comprar al mercat, uns amics parlant al carrer, la cua d'una funció de teatre o del cinema, una conferència o una classe magistral en una universitat, una reunió de treball, etc.

Si us agraden els esports de risc, podeu fer aquesta activitat d'una altra manera: convertir-vos en un dels actors de la interacció. Observeu què passa quan us apropau més del compte a la persona que teniu davant de la caixa del supermercat; us podeu allunyar dels vostres amics quan hi estigueu conversant, etc. No obstant això, no oblideu que no solament els naturalistes corren perill quan observen el comportament d'individus d'algunes espècies.

La distància interpersonal també se sol denominar *espai personal*. En aquest cas, és habitual fer referència a una metafòrica bombolla d'aire que ens acompanya en tot moment, per al·ludir a la zona que envolta una persona, en la qual no es pot entrar sense autorització. Un dels precedents en l'estudi de l'espai personal va ser Hall (1966), que va denominar *proxèmia* l'estudi científic de l'espai com un mitjà de comunicació interpersonal. Són quatre els tipus de distància interpersonal segons aquest autor:

- **íntima**, en la qual tenen lloc les confidències i les pràctiques amoroses;
- **personal**, en la qual es dona la interacció entre amics íntims i les converses personals entre coneguts;
- **social**, per a assumptes més formals i distants, i

- **pública**, per a contactes més superficials.

Aquestes distàncies es troben influïdes al mateix temps per factors de caràcter situacional, personal i cultural. A més, l'espai personal es manté amb una sèrie de comportaments interrelacionats que inclouen el contacte visual i l'orientació corporal, a més de la distància interpersonal.

Relacionats amb la percepció de la distància interpersonal, hi ha els conceptes d'*amuntegament*, ja esmentat en l'apartat anterior, i de *densitat*. Stokols (1972) distingeix entre **densitat**, que té a veure amb els aspectes físics i espacials d'una situació –persones per superfície–, i aglomeració o **amuntegament**, que són els aspectes psicològics derivats de la percepció de la restricció espacial. No obstant això, altres autors (Rapoport, 1975) han parlat també de densitat subjectiva. En qualsevol cas, segons com sigui percebuda aquesta densitat es pot atribuir el malestar a la falta d'espai (**densitat espacial**) o a l'excés de gent (**densitat social**), la qual cosa també té diferents conseqüències en la interacció. A més, no sempre l'amuntegament es percep negativament, com quan es vol anar a un concert multitudinari d'un grup musical o es va a la platja un diumenge d'agost.

La territorialitat és un altre dels mecanismes ambientals per a aconseguir el grau de privadesa desitjat, és a dir, per mitjà de la possessió o l'ocupació d'un territori. Si en la privadesa l'èmfasi recau en el control de l'accés a un mateix, en la territorialitat és l'espai físic l'element que s'emfatitza. A diferència de l'espai personal, no es tracta d'un espai invisible i mòbil, ja que el territori comporta uns límits que són perceptibles i localitzats.

Reflexió

Us heu fixat en què ocorre quan aneu a una biblioteca en època d'exàmens? Si us aixequen un moment de la taula per anar a estirar les cames, com intenteu reservar el lloc? Deixeu algun tipus de senyal per a indicar que aquell lloc és "vostre"? Ara imagineu com són aquests senyals quan no és època d'exàmens i la biblioteca es troba més buida.

Per a Gifford (1987), la **territorialitat** és:

"Un patró de conductes i actituds sostingut per un individu o grup, basat en el control percebut, intencional o real d'un espai físic definible, objecte o idea, i que pot comportar l'ocupació habitual, defensa, personalització i senyalització."

Gifford (1987, p. 137)

Potser, quan es parla de territorialitat, el primer que ve al cap si no es coneix el tema són les imatges de dos animals lluitant o olorant a terra, vistes en un dels documentals sobre naturalesa d'aquells que tothom diu que veu per televisió. De fet, l'estudi de la territorialitat també s'ha analitzat des de l'òptica comparativa amb la territorialitat animal, i s'ha apropiat a la biologia i a l'etologia.

Exemple

La publicació en l'any 1966 dels llibres *L'imperatiu territorial* de Robert Ardrey i *Sobre l'agressió* de Konrad Lorenz va tenir un gran impacte dins de la psicologia ambiental, a més de fer-ho en altres disciplines. Segons aquests autors, la territorialitat humana té una

Lectura recomanada

E. T. Hall (1988). *La dimensió oculta*. Mèxic: Siglo XXI (ed. original en anglès, 1966).

predisposició genètica, igual que els animals. Les diferents interpretacions a les quals van donar lloc aquestes idees són part de la vella polèmica entre herència i ambient, avui dia resolta entenent els dos termes no de manera dicotòmica.

Posats a esmentar algunes diferències entre els racionals i la resta dels animals, aquests últims tenen menys rols socials que les persones. Els indicadors que utilitzen els éssers humans per a delimitar el territori tenen una càrrega simbòlica més gran i elaborada, mentre que els indicadors físics utilitzats pels animals (orins, secrecions, etc.) no requereixen una elaboració simbòlica complexa. Davant la invasió del territori, la resposta en els animals és més rígida i predictable que en humans, la qual se sol donar entre individus i per motiu de l'ocupació del territori. L'agressió entre humans, en canvi, és també grupal i no solament per l'ocupació d'un territori, sinó per raons ideològiques i de caràcter simbòlic.

Exemple

Una prova de la càrrega simbòlica en la territorialitat humana és que, davant un mateix fet, alguns van parlar d'*atac*, *invasió* i *agressió*, mentre que altres ho van denominar *guerra* o fins i tot *acte patriòtic*, *alliberament* i *salvació* en les dues "ocupacions" dels Estats Units sobre l'Iraq, el 1991 i el 2003.

La territorialitat humana, a més de comportar un repertori més ric, variable i complex que les respostes territorials animals (Altman, 1975), es veu influïda per factors personals com l'edat, el gènere, trets de personalitat, etc.; i per factors situacionals, tant de l'entorn físic com social, i culturals (Gifford, 1987).

I quins territoris hi ha a la ciutat? En primer lloc, hi ha un consens elevat en la manera de diferenciar els tipus de territoris, que no és altre que el criteri del grau de centralitat o importància en la vida quotidiana, a més de la controlabilitat i el temps que es permet en cada tipus de territori. D'aquesta manera, es poden distingir **territoris**:

- **Primaris**, en els quals es dóna el màxim grau de control, gairebé permanent i exclusivament, els quals ocupen una importància i una centralitat en la vida quotidiana bastant elevada i tenen un alt grau de significació personal. L'exemple paradigmàtic és la casa o l'habitació pròpies.
- **Secundaris**, perquè tenen una significació menor per als seus ocupants que els primaris, a més que el control és menys permanent i exclusiu. Més aviat és necessari canviar, rotar o compartir-lo amb estranys. Per exemple, "la nostra" cadira a l'aula, la taula en la qual se solen asseure uns amics quan van al bar habitual. Aquest tipus de territoris estan regulats per normes no explícites i informals.
- **Públics**, perquè estan oberts a tots i tots tenen el mateix dret a ocupar-lo, tret que estiguin específicament exclosos bé per motius de discriminació o de conductes inacceptables (Gifford, 1987). Com en els secundaris, les normes i regles per a regular els territoris públics tampoc són explícites. El dret a posseir territoris públics és molt limitat i temporal, la seva ocupació està determinada pel principi "és del que primer arriba" i sovint re-

quereix la necessària presència física per a mantenir-ne la possessió, com exemplifica l'expressió "Al lloc de la guineu, qui se n'aixeca ja no hi seu". Carrers, platges, trens, grans magatzems, hotels, etc., són exemples de territoris públics.

Com podem veure, hi ha una certa correspondència entre els espais privats i públics (regulació de la interacció) amb els territoris primaris i públics (ocupació del territori) respectivament. Al cap i a la fi, la territorialitat és una manera de regular la privadesa, la qual inclou la regulació de la interacció, precisament el criteri pel qual Zimring (1982) distingia els espais privats dels públics. Pel que fa als territoris secundaris i els espais semipúblics o semiprivats, aquí és on la construcció social dels significats atorgats a aquests espais apareix amb més possibilitats emergents i canvians, on la diversitat major de matisos i les possibles interpretacions que apareixen depenen més del context. En suma, on la interacció social és més oberta, rica i possibilista i on connectem el que és públic amb el privat i aprenem d'aquesta manera a viure-ho com més "propi".

Lyman i Scott (1967) afegeixen dos tipus més de territoris:

- **Territoris interaccionals**, que són àrees controlades temporalment per un grup de persones mentre interactuen (un partit de futbol al pati del col·legi, una aula, etc.).
- **Territoris corporals** (*self* físic), que no s'han de confondre amb l'espai personal, ja que el límit, en aquest cas, és la pell pròpia més que la distància propera a aquesta (espai personal). El cos pot ser envaït amb permís (per un cirurgià en una operació) o sense aquest (una agressió amb una navalla). Les persones també personalitzem el nostre cos (tatuatges, arracades), el defensem i el controlem.

Altres dos tipus de territoris, amb menys consens en la seva consideració com a territoris (Gifford, 1987) malgrat ser genuïnament humans, per la implicació de processos cognitius, afectius i simbòlics, són:

- els **objectes**, que també són marcats, personalitzats, defensats i controlats (com enganxar *l'ex libris* en els llibres, anant amb compte que ens retornin els llibres quan els deixem, etc.);
- i les **idees**, com és el cas de patents o els drets d'autor (*copyrights*).

Un altre aspecte important en la definició de la territorialitat és el que té a veure amb la **infracció i la defensa dels territoris**. La resposta que s'adopta davant la invasió del territori varia segons el **significat de la invasió i la resposta disponible**. Fonamentalment, la reacció estarà modulada per la percepció que tenim de qui envaïx, per què ho fa, de quin tipus de territori es tracta, durant quant temps es dona i si hi ha la possibilitat de territoris alternatius (Gifford, 1987).

Exemple

La reacció davant la visita d'unes persones a casa pot ser més o menys intensa si aquestes són desconegudes o familiars, si els atribuïm la intencionalitat expressa de molestar-nos o no, si en lloc de la nostra llar és un altre territori com la butaca del cinema, si la visita és més o menys llarga i si, davant la "invasió", podem anar a un territori alternatiu com l'habitació.

Pel que fa a la infracció, cal distingir entre el següent (Lyman i Scott, 1967):

Vegeu també

Sobre espais privats dels públics vegeu l'apartat "La regulació de la privadesa", d'aquest mòdul didàctic.

- **Invasió**, sovint la més comuna i que implica entrar físicament al territori per controlar-lo, com el refrany anterior; és a dir, que ocupin la nostra butaca al cinema mentre érem al lavabo, per exemple.
- **Violació**, quan es tracta d'una incursió temporal sense la finalitat de control, ja sigui amb intenció de fer mal (vandalisme) o per ignorància (entrar al lavabo equivocat). L'ocupació tampoc no és necessari fer-la personalment, com quan els veïns puguen el volum de la ràdio i ens molesta enormement.
- **Contaminació**, quan l'infractor, a més d'embrutar, pot provocar algun mal major (residus contaminants, retornar alguna cosa espatllada).

Les principals funcions de la territorialitat, com en el cas de la privadesa, tenen a veure amb la **interacció i l'organització social**, a més de la **identitat personal i grupal**. En el primer cas, és el **domini i el control** el que es veu afavorit per la territorialitat, cosa que implica definir la prioritat sobre una àrea i triar el tipus d'activitat que es dóna, a més de la capacitat de resistir el control d'altres. L'organització **d'activitats quotidianes**, com el fet d'asseure's al mateix lloc per menjar, on tothom té el seu espai, o poder disposar d'un lloc per a les coses, també està afavorida per la territorialitat. I també la **regulació de l'agressió**, en deixar clar el que és meu o nostre i el que és dels altres i prevenir, d'aquesta manera, les possibles infraccions.

Pel que fa a la identitat personal i grupal, la territorialitat permet comunicar als altres el nostre sentit d'identitat. La **personalització del territori** comporta ocupar i marcar un territori, en aquest cas primari, i dotar-lo d'aquesta manera de significat personal i comunicar als altres i a un mateix qui som. És l'exemple de quan es decora la llar o una habitació amb "senyals" personals com fotos, objectes que es vinculen a experiències passades o a significats amb els quals ens identifiquem o ens volem identificar. La personalització també incrementa el **vinde amb el lloc**, a més de ser un aspecte important en el procés **d'apropiació de l'espai**, com es mostra en l'apartat següent. De fet, els territoris primaris també es poden entendre com una extensió del *self*, de la identitat i l'autoestima.

També vinculat amb la identitat, hi ha una altra manera de distingir-se de la resta per mitjà del comportament territorial, i és mitjançant la **senyalització del territori**. Mentre que la personalització al·ludeix als territoris primaris o secundaris amb una relativa permanència o longitud en el temps del control, la senyalització indica la defensa de l'afirmació d'una part d'un territori públic, com el cas del seient al bus o la butaca al cinema. El sentiment de "distintivitat" que comporta senyalitzar un territori també és una manifestació de la identitat (distintivitat) personal o grupal. Aquesta diferenciació permet a la persona identificar-se amb si mateixa i amb altres (Valera, 1997; Valera i Pol, 1994).

L'espai no solament és l'escenari on es dona l'acció; és també l'element d'interacció i de comunicació per mitjà de la senyalització.

Resum

Hi ha quatre tipus de mecanismes que permeten la consecució de privadesa: verbals, no verbals, ambientals i socioculturals. L'espai personal i la territorialitat són dos dels mecanismes ambientals.

L'espai personal és la zona que envolta una persona, a la qual no es pot entrar sense autorització.

La densitat té a veure amb els aspectes físics i espacials d'una situació, mentre que l'aglomeració o amuntegament són els aspectes psicològics derivats de la percepció de la restricció espacial, atribuïble a la falta d'espai (densitat espacial) o a l'excés de gent (densitat social).

La territorialitat es defineix com un patró de conductes i actituds sostingut per un individu o grup, basat en el control percebut, intencional o real d'un espai físic definible, objecte o idea, i que pot comportar l'ocupació habitual, la defensa, la personalització i la senyalització.

Els territoris es classifiquen en primaris, secundaris i públics.

En les infraccions al territori es distingeix invasió, violació i contaminació. La resposta que s'adopta davant la invasió del territori varia segons el significat de la invasió i la resposta disponible.

Les principals funcions de la territorialitat, com en el cas de la privadesa, tenen a veure amb la interacció i l'organització social, a més de la identitat personal i grupal.

1.3.3. Apropiació, simbolisme i identitat

Imagineu que camineu per un carrer amb dos carrils per als cotxes i unes voreres estretes, per on circulen els vianants amb els quals us topeu. Més endavant el carrer es torna per als vianants, ara el paviment no està asfaltat, hi ha tendes, algun bar i habitatges d'una o dues plantes, és el que ara veieu als costats. Quan ja fa una estona que passegeu, de sobte ja no veieu comerços, les parets del carrer ara només són les façanes de cases d'una sola planta, algunes tenen roba estesa, en moltes veieu geranis, hibiscos, margarides i algun roser dins de testos, als costats de les entrades. Una persona està asseguda fora, al carrer, i us saluda quan hi passeu a prop.

Reflexió

Ara podeu pensar que tota l'estona heu anat pels carrers d'un poble, d'una vila, fins i tot d'una ciutat gran. No obstant això, no us sembla que heu "viatjat" per llocs molt diferents? Heu tingut les mateixes sensacions a cada carrer? Creieu menys probable saludar un vianant amb el qual us topeu al carrer amb les voreres estretes i els dos carrils per a cotxes del principi, que la persona que estava asseguda davant de casa seva al carrer del final?

A qualsevol poble, vila o ciutat trobem carrers, places, cases, comerços, edificis per a serveis, construccions de caire religiós, militar, civil, etc. S'observen coses diferents i coses iguals, continuïtat i diferències, i pertot arreu experimentem diferents significats en cada espai. L'espai té significat perquè fem coses i, al mateix temps, els usos i les activitats que desenvolupem als espais generen significats. Mitjançant aquesta dialèctica, els espais es converteixen en llocs **simbòlics**, els quals també construeixen les nostres **identitats**. Ens vinculem als espais, de manera que alguns els vivim més com a "propis" que altres. En canvi, altres espais ens semblen "aliens" a nosaltres. Aquests fenòmens de vinculació afectiva i cognitiva als espais i de la generació dels seus significats, fins i tot dels associats a la identitat, es poden explicar i comprendre des dels processos **d'apropiació** dels espais de la ciutat.

Com es converteix en lloc un espai? Com ens arribem a sentir d'un lloc? De quina manera es relaciona l'espai amb aspectes de la identitat? En la nostra vida quotidiana podem arribar a dir que som d'un lloc determinat. O ens podem definir com el que queda després d'haver viscut en diferents llocs. Així i tot, a la manera d'un nòmada o fins i tot errant sense rumb definit, no es poden negar les pertinences i les voluntats, que en qualsevol grau, envers un, molts o tots els espais, han estat significatius en la pròpia vida. I si s'al·ludeix a la significació, encara cal afegir la qüestió de com s'adquireixen els significats dels espais. Com indiquen el seu significat? D'on sorgeix el seu sentit? I atès que el significat és un producte humà, quin paper tenen les relacions socials que alimenten aquests espais?

L'enfocament de l'apropiació de l'espai és una altra manera d'explicar la interacció de les persones amb els espais, com en el cas de la privadesa, però en l'apropiació es tenen més en compte els processos simbòlics i de vinculació amb els llocs que en la privadesa. L'apropiació de l'espai inclou alguns dels conceptes ja esmentats, com per exemple la territorialitat, però va més enllà.

Exemple

Per a Brower (1980), l'apropiació de l'espai es deriva de la conducta territorial. Representa el control d'un entorn físic que es manifesta en l'ocupació (personal, comunitària, de la societat o lliure), la defensa (amb una estratègia agressiva, de retirada o de renúncia) i el vincle amb el lloc (que s'associa a l'autoimatge i a la identitat social).

La seguretat que experimentem les persones quan estem en un lloc familiar, el fet de sentir que un lloc és nostre, els vincles afectius envers determinats espais o el que significa un lloc per a un sol o bé per a un conjunt de persones són aspectes que tenen a veure amb els vincles que s'estableixen entre les persones i els espais. A més, la variació d'aquests aspectes al llarg del temps i entre les persones, des de punts de vista individuals, interpersonals, grupals, comunitaris, etc., mostren el seu caire dinàmic. Es tracta d'una relació dialèctica, per mitjà de la qual diferents processos (psicològics, psicosocials, socials i culturals) rendeixen compte de l'adquisició i el manteniment d'aquesta connexió entre les persones i els espais.

L'apropiació de l'espai és el procés pel qual les persones vivim uns espais d'una manera pròpia; és a dir, d'una manera no aliena. Aquest tipus de vincle amb l'entorn, aquest grau d'implicació i d'inclinació envers un espai, es manifesta i es comunica –en els altres i en un mateix– per mitjà d'usos, d'unes activitats i d'unes conductes desenvolupades en aquest, les quals conformen la seva dimensió externa. La dimensió interna està configurada pels significats i els

sentits, més o menys compartits, atribuïts a l'espai. És la interpretació que se'n deriva –per aquest motiu aquest espai "comunica" alguna cosa– el que comporta la seva càrrega simbòlica. Les dues dimensions configuren el procés pel qual es genera la vivència d'apropiació, de control i de domini percebut sobre determinats espais al llarg del temps.

Exemple

Quan una persona entra a viure a un habitatge nou, ja sigui de compra o de lloguer, és quan més transforma aquest espai (fer obres, moblar, pintar, penjar quadres, col·locar objectes amb significat personal, distribuir i ordenar l'espai, etc.). Una vegada organitzada i transformada, normalment no es fan modificacions tan accentuades. Es dóna una identificació amb la casa que ajuda a mantenir la identitat pròpia.

No solament l'interior de la llar es transforma: també les façanes i balconades poden ser objecte de transformació.
Font: Fotografia de Carme de La Madrid, part d'una exposició, juntament amb Toni Puntué, al Barri de la Trinitat Nova, presentada el 8 de juny del 2001.

No obstant això, no solament ens apropiem de la nostra llar; el mateix fan els nens i les nenes a la guarderia, on decoren racons destinats a activitats, i on penjen els seus dibuixos. També s'ha fet notar la importància de poder-se apropiat de l'espai en centres penitenciaris, hospitals i residències per a gent gran. I no solament en espais privats i semiprivats es dóna l'apropiació; per descomptat, ens apropiem de la ciutat, del barri, dels seus espais, carrers i places.

Els sopars i activitats al carrer, durant les festes, són també una mostra de l'apropiació del barri.
Font: Fotografia de Carme de La Madrid, part d'una exposició, juntament amb Toni Puntué, al Barri de la Trinitat Nova presentada el 8 de juny del 2001.

"L'apropiació resulta d'un procés complex que Korosec-Serfaty (1976) defineix per mitjà de les consideracions següents:

- L'apropiació és un procés en què el subjecte es fa a si mateix per mitjà de les pròpies accions.
- L'apropiació no és merament un domini legal (no imprescindible), sinó que és el domini de les significacions d'objecte.
- L'apropiació és un saber fer històric mediatitzat socialment. Per tant, implica un procés de socialització i les potencialitats de l'individu.
- L'apropiació, en tant que «saber fer» o *modus* o estil d'acció, no està necessàriament vinculada a la possessió material.
- L'apropiació, com a dimensió social, sempre s'ha de considerar dins del context sociocultural concret.
- L'apropiació no és una adaptació, sinó el domini d'una aptitud (per tant, la socialització i l'educació són molt importants).
- La cultura de cada individu implica una apropiació diferent.
- Tota apropiació és un procés, un fenomen temporal. Per tant, cal considerar el canvi del subjecte en el temps, no solament el canvi de l'objecte, o de l'espai.
- Finalment, apropiació és un procés dinàmic d'interacció de l'individu (vivència interioritzada, subjectiva) amb el seu medi extern.

L'apropiació de l'espai es refereix al sentiment de posseir i gestionar un espai, independentment de la propietat legal, per ús habitual o per identificació."

E. Pol (1996). La apropiación del espacio. A L. Iñiguez i E. Pol (Ed.). *Cognición, representación y apropiación del espacio* (pp. 45-62). Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona.

L'apropiació de l'espai (Korosec-Serfaty, 1976; Pol, 1996, 2002b) és un concepte d'origen marxista que també es relaciona amb altres conceptes com la dependència del lloc (Stokols, 1981); la identitat de lloc (Proshansky, Fabian i Kaminoff, 1983); el sentit de lloc (Hay, 1998); la satisfacció residencial (Amérigo, 1995); la satisfacció i el sentit de comunitat (Hummon, 1992); la identitat d'assentament (Feldman 1990); la identitat urbana (Lalli, 1992); la identitat social urbana (Valera i Pol, 1994); l'espai simbòlic urbà (Valera, 1997; Valera, Guardia i Pol, 1998); i el vincle amb el lloc (Altman i Low, 1992; Hidalgo i Hernández, 2001).

Com es dona el procés d'apropiació de l'espai? Com ens apropiem dels espais?

Pol (1996, 2002b) agrupa les diferents dimensions implicades en aquest procés en dues vies o components principals i complementaris. La primera via remet al vessant comportamental, referida com a **acció transformació** de l'entorn, i s'emparenta amb la territorialitat i l'espai personal; l'altra es denomina **identificació simbòlica**, emparentada amb processos afectius, cognitius i interactius.

Per mitjà de l'acció sobre l'entorn, la persona i la col·lectivitat transformen l'espai, i deixen la seva petjada. Per mitjà de l'acció, la persona incorpora l'entorn dels seus processos cognitius i afectius de manera activa i actualitzada. En definitiva, les accions doten l'espai de significat individual i social per mitjà dels processos d'interacció. Mentre que per mitjà de la identificació simbòlica la persona i el grup es reconeixen en l'entorn i per processos de categorització del jo, les persones (i els grups) s'autoatribueixen les qualitats de l'entorn com a definitòries de la seva identitat. L'espai apropiat passa a ser un factor de continuïtat i estabilitat del *self*, alhora que un factor d'estabilitat de la identitat i cohesió del grup. A més, també generen un vincle amb el lloc, de manera que faciliten la conducta responsable i la implicació i la participació en l'entorn mateix.

Lectura recomanada

Per a ampliar sobre l'apropiació, simbolisme i identitat, heu de llegir l'obra següent:

E. Pol (2002b). El modelo dual de la apropiación del espacio. A R. García-Mira, J. M. Sabucedo i J. Romay (Ed.). *Psicología y medio ambiente. Aspectos psicosociales, educativos y metodológicos*. La Coruña: Asociación Galega de Estudios e Investigación Psicosocial.

A més de l'acció transformació i la identificació simbòlica, com a vies de l'apropiació, convé matisar els elements que intervenen; és a dir, l'espai, les persones i el temps. De l'espai podríem establir tipologies diferents, emparades bé en la seva extensió (llar, barri, ciutat, nació, continent, planeta) o en la seva tangibilitat (físic, com una casa; simbòlic, com una bandera). De les persones, es poden articular nivells diferents que van des del més individual fins a la societat, passant pel grup i la comunitat. L'element temporal no és només entès en termes lineals, en el sentit de passat, present i futur. També es pot veure com un aspecte recurrent i cíclic, com en el cas de les festes anuals d'un barri o fins i tot puntual, com pot ser la visita a un espai considerat fonamental per a un grup o una persona.

Encara que l'acció i la identificació corren paral·leles, no sempre ho fan amb el mateix predomini. Si tenim en compte el cicle vital de les persones, en la joventut predomina l'acció transformació dels espais, mentre que en la vellesa és la identificació simbòlica la que pren preponderància. Tampoc en tots els espais tenim la mateixa capacitat per a la transformació física; en alguns casos és exclusiva (la llar pròpia), en altres més compartida (el local de l'associació de veïns, l'entrada o la façana de l'edifici on vivim) i, en altres, poc més que inexistent encara avui dia (el barri mateix, la ciutat). Ni cal entendre només les transformacions més o menys permanents (decoració de la llar). També poden ser més efímeres en el temps (decoració del carrer durant les festes del barri), però no per aquest motiu menys importants.

Exemple

Recordeu-vos ara de dos casos exposats en el mòdul anterior, la Trinitat Nova a Barcelona i el parc Oliver a Saragossa, els quals permeten exemplificar l'apropiació, en entorns urbans, precisament destacant el vessant de l'acció transformació.

Un lloc en el qual sí que ocorre una transformació física compartida és a la Trinitat Nova, barri situat a l'entrada nord de la ciutat de Barcelona. El seu pla especial de reforma interior, aprovat pel ple de l'Ajuntament d'aquesta ciutat, té en compte els criteris de construcció i planificació del barri, els quals serien elaborats de manera compartida per administracions, tècnics i els veïns mateixos, com ja s'ha vist en el mòdul anterior.

També és similar el cas del parc Oliver, situat en un barri de la perifèria de la ciutat de Saragossa, en el qual l'associació de veïns i l'Ajuntament van poder generar conjuntament un procés que permetés als veïns incorporar el parc en les vivències quotidianes per a poder cuidar-lo com un espai propi.

En definitiva, l'apropiació de l'espai és un procés que permet explicar com es generen els vincles de les persones amb la ciutat, com es carreguen simbòlicament els espais de la ciutat, a partir de les experiències compartides. Els diferents usos i accions, per part de diferents actors, i les identificacions que elaboren tots i cadascun d'aquests, permeten conèixer l'espai, reconèixer-nos en l'espai i ser reconeguts per mitjà dels espais de la ciutat.

Activitat

A partir dels interrogants que segurament se us han obert amb la lectura i el seguiment d'aquest apartat, podeu llegir l'article següent de José Antonio Donaire aparegut en el diari *La Vanguardia* i intentar exemplificar alguns dels conceptes i processos que s'han tractat sobre els espais públics a la ciutat.

Resum

L'enfocament de l'apropiació de l'espai és una altra manera d'explicar la interacció de les persones amb els espais, com en el cas de la privadesa, però en l'apropiació es tenen més en compte els processos simbòlics i de vinculació amb els llocs que en la privadesa.

L'apropiació de l'espai es refereix al sentiment de posseir i gestionar un espai, independentment de la propietat legal, per ús habitual o per identificació.

Les dues vies o components principals de l'apropiació són l'acció transformació i la identificació simbòlica.

Per mitjà de l'acció sobre l'entorn, la persona i la col·lectivitat transformen l'espai i deixen la seva petjada, i l'incorporen en els seus processos cognitius i afectius de manera activa i actualitzada.

Per mitjà de la identificació simbòlica, la persona i el grup es reconeixen en l'entorn i per processos de categorització del jo, les persones (i els grups) s'autoatribueixen les qualitats de l'entorn com a definitòries de la seva identitat.

Les accions doten l'espai de significat individual i social mitjançant els processos d'interacció.

1.4. Què fem amb les escombraries?

1.4.1. La "generació" dels residus

És bastant probable que al vostre municipi s'hagi dut a terme algun tipus de campanya o programa per promoure la recollida selectiva dels residus. És possible, fins i tot, que hàgiu de separar les escombraries a casa vostra per llençar-les en contenidors de colors diferents, per al vidre, per al paper, per al plàstic i els envasos o per a les escombraries orgàniques. I potser també és possible que hàgiu pensat que, avui dia, per a llençar les escombraries és necessari haver fet un curs de postgrau en escombraries. No obstant això, us heu preguntat quant temps fa que és un problema això dels residus?

El concepte mateix, o el que entenem per residu, ha canviat al llarg del temps. Investigueu quin tipus de residus hi havia en les escombraries fa unes quantes dècades. Si anéssiu més lluny en el temps, trobaríeu altres residus que tenen molt valor per a conèixer el passat de les civilitzacions: les restes arqueològiques. És probable que amb la irrupció del sedentarisme es comencés a plantejar que els residus eren un problema. El fet que les societats nòmades no tinguin incorporat el concepte de residu és un argument de pes per a pensar-ho.

La concentració urbana va portar avantatges i inconvenients, és clar, i un dels efectes inoportuns va ser la concentració i l'acumulació d'escombraries. La primera estratègia va ser portar-les lluny, com encara ara fem sovint avui dia, malgrat saber que això no resol el "problema". Posar-la en un altre lloc, escombrar-la fora de la ciutat (a aquest fet es deu la proximitat etimològica amb *escombraries*) va ser també una de les preocupacions dels moviments higienistes del segle XIX que van incidir en l'urbanisme. Els residus s'especialitzaven

i apareixien oficis, ocupacions i persones que vivien d'aquells (escombriaires, drapaires, etc.). Amb tot això, s'havia construït socialment una visió bruta i negativa dels residus.

Com a "dècada del contenidor", denominen Íñiguez i Vivas (2002) el període dels anys noranta, per la proliferació de diferents contenidors per al paper, el vidre, els envasos, les piles, la fracció orgànica i la deixalla, principalment. Al mateix temps, els diferents sistemes de recollida (selectiva, porta a porta, pneumàtica, de mobles i andròmines velles), i les nombroses campanyes de promoció, conscienciació, opinió, educació ambiental, etc., han caracteritzat aquesta etapa.

Exemple

Els contenidors de diferents colors, a més de les infraestructures per a sistemes de recollida nous, com la pneumàtica, formen part del mobiliari urbà en moltes ciutats.

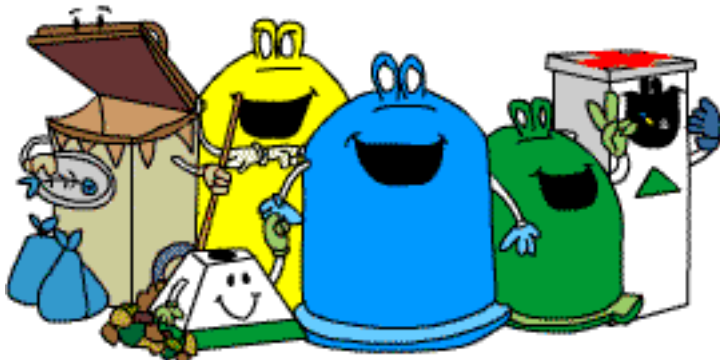

Lisboa, Rotterdam, Londres, Barcelona

Tornem a les escombraries actuals. Sabríeu dir quina és la proporció de plàstic i envasos que hi ha a la galleda de les escombraries de casa vostra? No passeu ànsia, això no és cap activitat de l'assignatura. Materials nous com el poliestirè expandit, els envasos de vidre, les llaunes de metall, el cartró, el paper, els plàstics, etc., són la majoria dels residus sòlids urbans avui dia. I en això també canvia la concepció dels residus, perquè gran part d'aquestes escombraries es considera *material reciclable*, més que residus. És la valorització dels residus, en la qual trobem residus domèstics, hospitalaris, comercials, industrials, etc., i que poden ser perillosos, orgànics, inorgànics, etc.

Exemple

Una mostra de la valorització dels residus és la borsa de subproductes, on es poden trobar ofertes de compra i venda de materials. De manera similar, l'Associació Intersectorial de Recuperadores i Empreses Socials de Catalunya també facilita l'intercanvi d'experiències en la recuperació.

Logotip de la recollida selectiva de la Junta de Residus de Catalunya.

La Junta de Residus és una entitat de la Generalitat de Catalunya que, entre les seves activitats, atorga subvencions a empreses i entitats sense finalitat de lucre per dur a terme projectes de minimització de residus.

Si voleu conèixer dades sobre recollida selectiva i contenidors, l'empresa Ecoembalajes de España us posa al corrent d'aquesta informació a la seva pàgina web: <http://www.ecoembes.com/>.

Els residus canvien la cultura i la cultura canvia els residus. Luna (2003) fa notar la relació entre les formes de producció, consum i rebuig que s'han donat en diferents moments històrics.

		Moment històric		
		Feudal	Industrial	Actual
Producció	Fabricació	Manual	Estandarditzada	Diversificada
	Treball	Artesans	Obrers	Professionals
	Mercaderies	Poca	Molta (estandarditzada)	Molta i diversificada
Consum	Llocs	Mercats	Tendes	Grans superfícies
	Compra	Intercanvi	Estalvi	Crèdit
Residu	Escombraries	La naturalesa la reabsorbeix	Augmenta la concentració i la toxicitat	Augmenta la quantitat, la toxicitat i la dificultat d'eliminació

Canvis en els residus en diferents moments històrics.

Font: M. G. Luna (2003). *Factores involucrados en el manejo de la basura doméstica por parte del ciudadano* (tesi doctoral no publicada, p. 28). Universitat de Barcelona: Departament de Psicologia Social.

La taula de Luna ens ajuda a connectar els models actuals de producció insostenibles i l'obsolescència planificada dels productes amb els estils de consum d'usar i tirar que es complementen. El rerefons social que contribueix a explicar el tipus de producció econòmica actual predominant, encara ara, es troba amb unes quantes característiques que han configurat la nostra contemporaneïtat, com han fet notar autors nombrosos i diversos (Bauman, 1999; Giddens, 1995; Virilio, 1995). La idea moderna que la tecnologia arregla els problemes certament no ajuda a la sostenibilitat, quan sabem que també és necessària la voluntat de les persones. La construcció social de la idea de progrés, basada en la velocitat, la qual, gràcies a la tecnologia, s'ha generat a partir de la desaparició de les distàncies (podem anar a qualsevol lloc del món en poc temps), per no parlar de la instantaneïtat dels mitjans de comunicació (telèfon, televisió, Internet, etc.), han facilitat la creença que l'ésser humà és excepcional i que ho pot fer tot. És el paradigma de l'excepcionalitat humana el que s'oposa al nou paradigma ambiental, que veurem a l'apartat "El nou paradigma ambiental", del mòdul següent.

Les solucions al problema dels residus s'han mogut entre la gestió i l'educació, entre el productor i el consumidor, entre la tecnocràcia i la inhibició ciutadana, entre la facilitació de recursos i el requisit de conductes i responsabilitats, a partir d'unes normes; i la sobrerresponsabilització i l'ecofatiga generada per la demanda de canvis de valors, d'actituds i de comportaments (Pol, 2002b). Si ens fixem en el cicle dels productes, com és el cas de l'anàlisi del cicle de vida, desgraciadament veurem que els esforços encaminats a resoldre el problema dels residus amb freqüència s'acumulen al final del cicle; és a dir, en el consum; encara que es tenen en compte en les fases de fabricació i distribució dels productes.

Això vol dir que és fàcil sobrecarregar la responsabilitat en consumidors, usuaris i en la ciutadania en general, sense negar la millora de la producció dels productes, gràcies a la introducció de normatives més restrictives i l'ús de tecnologies més netes i amb menys generació de residus en la fabricació.

Igual que en les formes de producció, evidentment els hàbits de compra incideixen en la quantitat i la qualitat dels residus generats. On es compra i com es compra pot afavorir uns consums més crítics o no. No solament és el fet d'anar a comprar amb una cistella o agafar una bossa (de plàstic, de paper) que després podem reutilitzar o no, fins i tot com a bossa per a segons quin tipus d'escombraries. La interacció social i la comunicació que es dona durant l'acte de comprar no tenen res a veure si es compara una gran superfície comercial amb una tenda de barri, per no parlar de la compra per catàleg o per Internet. Cadascuna d'aquestes modalitats implica diferents tipus de comunicació, més o menys immediata, més o menys regulada, i amb diferent incidència sobre el tipus de consum.

Com a resposta al consum acrític, sovint caracteritzat com el d'usar i llençar, han sorgit respostes en les quals es consumeixen productes ecoeficients i justos socialment. És el consum de productes ecològics, el consum ètic, el comerç just, el consum social o solidari i el consum responsable, que els agrupa a tots. En el cas del consum ecològic, la protecció ambiental o, de vegades, qualsevol referència al medi ambient, es converteix en un valor afegit dels productes (Romeo i Vidal, 2002), la qual cosa comporta la necessitat d'acreditar aquesta vàlua; en suma, demostrar la seva honestat com fan les ecoetiquetes. Això s'inclou com una estratègia més dins del màrqueting ecològic dels productes i serveis.

En el comerç just, és l'equitat i la justícia en el comerç el que més s'emfatitza, amb especial incidència en el respecte als drets laborals i amb freqüència humans en la producció i distribució dels productes, la qual cosa el caracteritza també com a consum social o solidari, a més d'exigir-ne l'ecoeficiència. Introduir valors en el consum, com els de la reducció del consum desenfrenat (consum ètic), cuidar del que es compra, tenint en compte la història del producte i la història de l'empresa productora (consum ecològic i solidari i comerç just),

Exemple

Hi ha diferents entitats que desenvolupen la seva tasca envers el consum. L'Institut Català del Consum i l'Organització de Consumidors i Usuaris de Catalunya en són dos exemples.

Vegeu també

Sobre l'anàlisi del cicle de vida vegeu l'apartat "L'anàlisi del cicle de vida dels productes i les ecoetiquetes" d'aquest mòdul didàctic.

Vegeu també

Sobre les ecoetiquetes vegeu l'apartat "Les auditories ambientals" d'aquest mòdul didàctic.

Vegeu també

Sobre el màrqueting ecològic dels productes i serveis vegeu l'apartat "L'avaluació de l'impacte ambiental" d'aquest mòdul didàctic.

a més dels boicots a les grans companyies transnacionals que fugen d'aquest respecte social i ambiental, són algunes de les "accions" representatives del consum responsable.

Exemple

La Xarxa de Consum Solidari és un exemple d'iniciatives de comerç just i solidari. Trobareu més informació sobre el consum crític i responsable a la pàgina: <http://www.consumoresponsable.com/>.

A més de la fase de producció i consum dels productes, una altra esfera en la qual s'han invertit esforços per a solucionar el problema dels residus és la que té més a veure amb la gestió. Aquí cal destacar els sistemes per a recollir els residus i els tractaments. Abans de la recollida, podríem dir que en la pre-recollida també destaca la qüestió de la separació i preselecció de les escombraries, com s'esmentava al principi d'aquest apartat; és a dir, això inclou els comportaments de separació dels residus a la llar i finalment la conducta de tirar-los en diferents contenidors, de diferents colors i formes, en uns horaris determinats. En aquesta fase de la gestió dels residus torna a aparèixer el risc de responsabilitzar en excés la ciutadania.

A més dels comportaments requerits, la compatibilitat d'horaris, les freqüències de recollida, la forma i la ubicació dels contenidors, i també l'existència d'altres equipaments i infraestructures com centres de recollida o punts verds, estacions de transferència o fins i tot sistemes de recollida de porta a porta, tenen, evidentment, més o menys incidència en la gestió dels residus. Una gestió que freqüentment també és objecte de discussió pel que fa als tractaments (incineració, metanització, compostatge, reciclatge, etc.) i disposicions finals (abocament de residus o de residus derivats de tractaments de residus), els quals impliquen un tipus de separació o un altre i, en definitiva, més o menys impactes ambientals i socials.

Exemple

A més dels efectes en l'aire, en l'aigua i en l'ús d'energia i en el teixit social, de vegades la gestió dels residus apareix en els mitjans de comunicació pel rebuig social que generen algunes de les seves instal·lacions. És el denominat *efecte NIMBY* (*not in my back yard*, 'no darrere de casa meua'), també conegut per altres noms com *BANANA* (*building anything at all near anyone*, 'no construir res a prop de ningú') o *LULU* (*local unwanted land used*, 'usos no desitjats del territori local'). A més de fer evident la reacció esmentada al principi de l'apartat davant les escombraries, l'estratègia de voler fer-les lluny, aquests tipus d'efecte són una expressió de l'impacte social (vegeu l'apartat "L'avaluació de l'impacte ambiental").

Com a síntesi del conjunt de factors que intervenen en la generació i gestió dels residus, podem dir que era i és encara necessari incidir en les famoses 3R (reduir, reutilitzar, reciclar), encara que també cal esmentar el que Luna (2003) recull com a nova consigna que ja apareix en el discurs sobre els residus, que és la de les 3I (informació, innovació, imaginació) en conductes i plans de gestió per part de les administracions.

En definitiva, en el "problema" dels residus hi ha diferents vies d'intervenció basades en solucions de caràcter **tècnic** (enginyeria, disseny, control, etc.; per exemple, noves formes de producció més netes, nous productes i materials, etc.), de caràcter **econòmic** (preus per a l'ús i el consum de recursos naturals com l'aigua), de caràcter **polític** i de caràcter **comportamental i social** (tècniques de persuasió, presentació d'informació, coneixement de les normes socials, els processos d'influència, l'aprenentatge social, el coneixement dels estats d'opinió d'una població, etc.). Aquestes últimes són més pròpies de l'àmbit de les ciències socials i de l'aplicació psicosocial i de la psicologia ambiental, com veurem a continuació.

Resum

Cal entendre el concepte de residu dins del seu context sociocultural i temporal.

Les solucions al problema dels residus s'han mogut entre la gestió i l'educació. Entre el productor i el consumidor.

En el "problema" dels residus tenen incidència totes les fases dels productes (fabricació, distribució, ús i consum), a més de les directament relacionades amb la gestió dels residus (recollida, tractament i disposició final).

Les dimensions comportamental i social es troben implicades amb la resta de les dimensions (tècniques, econòmiques, polítiques, etc.) que configuren les solucions a la qüestió dels residus.

1.4.2. Les actituds i els comportaments

Les respostes de la psicologia ambiental a la qüestió dels residus es mouen entre la perspectiva d'investigació bàsica i una altra de caire més aplicat. L'enfocament predominant en la investigació s'ha basat durant molt temps en un èmfasi sobre l'individu, i es destaquen els aspectes conductuals i actitudinals des de perspectives que no atenen al context social dels comportaments. Més tard s'ha destacat el paper de la influència social i la implicació i la participació comunitàries. En l'àmbit aplicat, el panorama pràcticament s'ha desenvolupat de la mateixa manera, malgrat algunes particularitats com el predomini de campanyes de publicitat ambiental i promoció de comportaments enfront d'estratègies comunitàries.

En l'estudi psicosocial associat a la qüestió dels residus, amb freqüència destaquen les variables individuals, com són les habilitats, les competències, les motivacions, les creences, les actituds i els coneixements per a desenvolupar comportaments relacionats amb la gestió dels residus (De Young, 1996; Corral-Verdugo, 1996). La rellevància d'aquestes variables gairebé sempre és interdependent d'altres. Per exemple, no solament cal tenir certes habilitats per a

Lectura recomanada

Si voleu saber més sobre el reciclatge, un clàssic és el llibre d'A. del Val, en el qual, a més de dades i informació sobre els residus, es narra alguna experiència feta de manera participativa i comunitària per a facilitar el reciclatge dels residus:

A. del Val (1991). *El libro del reciclaje. Manual para la recuperación y aprovechamiento de las basuras*. Barcelona: Integral.

resoldre problemes, sinó que és necessari adquirir les competències necessàries per a fer una conducta concreta com separar les escombraries a casa. Així i tot, com assenyala Luna (2003), també són necessàries competències per a saber afrontar dinàmiques socials i situacionals amb les quals es troba la persona, com és el cas de la pressió del conformisme social o la pressió del grup que desanima el canvi de comportaments associats a la generació dels residus.

Entre les variables situacionals, cal destacar el recurs que pot comportar la influència de les persones que ja reciclen (Vining i Ebreo, 1990), a més de les facilitats de l'entorn i la tipologia urbanística (Pol, 2002b). És a dir, que a més de les actituds, la motivació, les creences i les habilitats, és necessari que el context en el qual es dona l'acció faciliti el desenvolupament de comportaments ecològics responsables relatius als residus (Luna, 2003).

Exemple

Tal vegada conegueu algú que diu estar molt "conscienciat" per separar les escombraries de manera selectiva, però no disposa de contenidors al seu abast, si entenem que una distància "prudent" per tirar les escombraries no superi els cent metres des de casa seva. Un altre exemple de les facilitats de l'entorn és que una persona gran pugui obrir o no, sense dificultats, la tapa del contenidor; és a dir, que no pesi gaire, que el seu mecanisme d'obertura no impliqui haver de fer equilibris o que estigui a una altura adequada per a llençar les escombraries.

Aquestes variables individuals i situacionals han estat més o menys abordades des d'enfocaments que han fet ressò sobre uns aspectes més que altres. Seguint Íñiguez (1996), la literatura psicosocial ha abordat la problemàtica ambiental des de diferents plantejaments teòrics que es poden agrupar en els basats en la dicotomia actitud/comportament –amb la mesura d'actituds ambientals, la modificació del comportament, la persuasió i els models de presa de decisions– i en els basats en les representacions socials. Els primers són titllats d'individualistes, per l'èmfasi en la dimensió psicològica tenint en compte variables individuals com a unitat d'anàlisi. Els enfocaments psicosocials i socials, com el de les representacions socials (Jodelet, 1984), destaquen per processos i variables de caràcter més social, i reten compte de la construcció social de moltes de les característiques del primer tipus d'enfocament.

El primer enfocament, de caràcter individualista, s'ha basat en l'orientació conductual o bé en la cognitiva. La primera orientació engloba els canvis de **comportament** provocats per procediments basats en l'anàlisi conductual aplicada (*applied behavior analysis*) dirigida a la preservació ambiental (Geller, 1989). Els procediments de canvi es classifiquen en intervencions antecedents (educació, modelatge, etc.) i en intervencions conseqüents (reforç, càstig).

Estratègies per a la intervenció basades en l'anàlisi conductual aplicada.

Lectura recomanada

L. Íñiguez (1996). Estrategias psicosociales para la gestión de los recursos naturales. A L. Íñiguez i E. Pol. *Cognición, representación y apropiación del espacio. Monografías psico-socio-ambientales*, 9, 63-81. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona.

Estratègies antecedents	
Passiva individual <ul style="list-style-type: none"> • Informació escrita • Informació oral • Assignació fites individuals • Alteració disseny <p>(amb la intenció d'orientar determinats comportaments)</p>	Passiva grupal <ul style="list-style-type: none"> • Assignació fites grupals <p>(amb la intenció d'orientar determinats comportaments)</p>
Activa individual <ul style="list-style-type: none"> • Compromís d'implicació en alguna conducta objectiu • Fita personal seleccionada per la persona • Competència entre persones 	Activa grupal <ul style="list-style-type: none"> • Fites grupals aconseguides per consens • Competència entre grups observant el nivell d'alguna conducta objectiu

Font: R. de Castro (1997).

Estratègies conseqüents	
Individuals <ul style="list-style-type: none"> • Retroacció directa i explícita, incloent-hi recompenses o càstigs propers • Retroacció que assenyali conseqüències, indicant recompenses o càstigs però incerta i distant • Recompensa a la persona • Càstig a la persona 	Grupals <ul style="list-style-type: none"> • Retroacció directa i explícita dirigida al grup • Retroacció que assenyali conseqüències, però incerta i distant, dirigit al grup • Recompensa dirigida al grup • Càstig dirigit al grup

Font: R. de Castro (1997).

El fonament principal és adquirir un comportament nou (tirar les escombraries de manera selectiva) o incrementar ocurrencies de comportaments desitjats (anar a comprar amb un cistell) i disminuir els no desitjats (llençar totes les escombraries en el mateix contenidor). El procediment més simple consisteix a incentivar el comportament desitjat o els relacionats amb aquest. No obstant això, hi ha alguns problemes. No sempre és factible identificar el tipus de comportament que s'ha d'instaurar. Per exemple, quins són els comportaments pertinents per a reduir els residus? A més, l'eficàcia es dona quan les persones disposen d'inventaris de comportament que siguin reforçables, la qual cosa porta a la qüestió de la durada dels canvis establerts. En general, els bons resultats desapareixen quan ho fa l'incentiu. Un altre procediment és el basat en l'aprenentatge per imitació; el més utilitzat és l'aprenentatge vicari de Bandura (1971, 1986), el qual depèn de les característiques del model, les de l'observador i de les condicions de l'aprenentatge. També cal afegir en aquesta orientació la informació dels resultats de la conducta o retroacció de les conseqüències de la conducta, que també actua com a reforç positiu del comportament.

Exemple

Comprovar quant baixa la factura de l'electricitat després d'haver posat en pràctica tot un seguit de conductes actua com a reforç positiu de les conductes fetes. Aquest era el cas d'un programa denominat *Ecofeedback* desenvolupat en el marc de l'Agenda 21 local de Woking (Gran Bretanya), en el qual es demanava a les llars que registressin les lectures de gas i electricitat per a comparar-les abans i després de posar en pràctica un conjunt de conductes d'estalvi energètic.

Portada del quadern de registre de les lectures energètiques de la campanya de Woking.

En l'orientació cognitiva destaca sobretot el paper de les **actituds**. Aquesta perspectiva es fonamenta en la hipòtesi implícita que les actituds tenen una relació estreta amb els comportaments, hipòtesi que també ha estat fortament criticada. Sota aquest punt de vista, el coneixement de les actituds ambientals és útil per a la gestió ambiental per tres raons principals, com recullen Íñiguez (1996) i Heberlein (1989). En primer lloc, proporcionen informació sobre el nivell de suport públic i sobre les dimensions del coneixement rellevant que el públic té sobre un projecte en concret. En segon lloc, ajuden els gestors a establir fites i objectius per a un programa particular; i en tercer lloc, donen una idea del que la gent pot fer com a part d'un programa.

La investigació sobre actituds ambientals s'ha ocupat principalment dels quatre aspectes següents:

- La definició teòrica i empírica del concepte, per mitjà de la mesura de les actituds.
- El grau d'implantació del proambientalisme en la societat.
- La relació entre l'interès pel medi ambient i el comportament ecològicament responsable.
- L'anàlisi del canvi actitudinal.

L'interès per les actituds ambientals ha afavorit el desenvolupament corresponent d'instruments i escales d'actituds per a mesurar-lo. Un exemple d'això és l'escala NEP desenvolupada per Dunlap i Van Liere (1978, 2000).

Exemple

Un altre exemple de mesura de les actituds ambientals és l'escala de preocupació ambiental (EPA) o ECS (*environmental concern scale*) de Weigel i Weigel (1978), adaptada per Aragonés i Amérgo (1991), en la qual a partir de setze ítems es pregunta si s'està d'acord o no amb els enunciats.

Escala de preocupació ambiental

- 1) El Govern de l'Estat hauria d'introduir mesures dures per a frenar la contaminació, ja que poca gent la regularà per si mateixa.
- 2) No ens hauríem de preocupar per matar massa animals de caça perquè, a la llarga, les coses s'equilibraran.

Vegeu també

Sobre l'escala NEP vegeu l'apartat "El nou paradigma ambiental" del mòdul "Gestió ambiental i urbana".

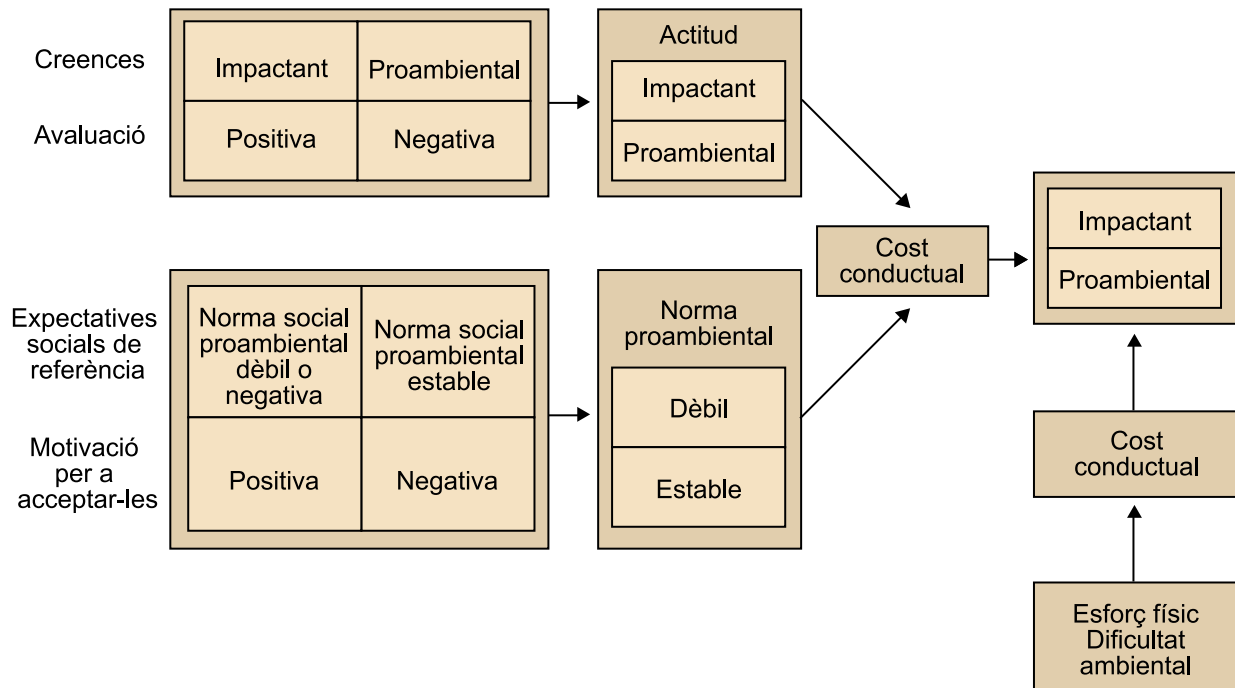
- 3) Estaria disposat a fer sacrificis personals per reduir el ritme de la contaminació encara que els resultats immediats no puguin semblar significatius.
- 4) La contaminació no afecta personalment la meua vida.
- 5) Els beneficis dels productes de consum moderns són més importants que la contaminació que en resulta de la producció i l'ús.
- 6) Hem de prevenir l'extinció de qualsevol tipus d'animal, fins i tot si això significa sacrificar algunes coses per a nosaltres mateixos.
- 7) A l'escola pública s'haurien d'impartir cursos sobre la conservació de recursos naturals.
- 8) Encara que hi hagi contaminació contínua de llacs, rius i aire, els processos de purificació de la naturalesa aviat els retornen a l'estat normal.
- 9) És molt improbable que la contaminació deguda a la producció d'energia arribi a ser excessiva, perquè el govern té molt bones inspeccions i agències de control.
- 10) El govern hauria de subministrar a cada ciutadà una llista d'agències i organitzacions en la qual es pugui informar dels motius de queixa sobre la contaminació.
- 11) Els depredadors com els falcons, els corbs, les guineus i els llops que viuen de les collites de gra i aus de corral dels grangers s'haurien d'eliminar.
- 12) L'activitat actual de les organitzacions anticontaminació està realment més interessada a posar fi a la societat que a lluitar contra la contaminació.
- 13) Fins i tot si el transport públic fos més eficient del que és, jo preferiria portar el meu cotxe al treball.
- 14) La indústria fa els majors esforços possibles per a desenvolupar tecnologia anticontaminant efectiva.
- 15) Si pogués donaria temps, diners o les dues coses per a una organització com Adena que treballi per a millorar la qualitat de l'ambient.
- 16) Estaria disposat a acceptar un increment de les meves despeses a 5.000 pessetes el proper any per a promoure l'ús prudent dels recursos naturals.

Fruit d'aquest interès per la mesura de les actituds, en el qual la investigació s'ha centrat en els problemes de com cal mesurar-les, es produeix la qüestió que fa referència a la implantació de les actituds ambientals, en les quals l'èmfasi recau en les conseqüències dels resultats mateixos de la mesura. Per exemple, saber quina és l'actitud o la preocupació general pel medi ambient, la relació amb conductes com la separació de les escombraries o la cerca de diferències entre grups socials, a partir de variables sociodemogràfiques com l'educació, el gènere o la classe social. És necessari afegir que sovint ens trobem amb resultats discutibles i contradictoris.

La principal dificultat en aquesta línia d'investigació és l'enorme profusió de mesures amb diferents enfocaments que dificulten la comparació de resultats. Una dificultat afegida està determinada per la valoració positiva social del medi ambient de manera pública; és a dir, la voluntat social, la qual cosa explica que pel fet que és políticament incorrecte, poca gent dirà que el medi ambient no li importa gens, de la mateixa manera que poques persones afirmen públicament ser racistes.

Així i tot, la relació de les actituds amb les conductes ha estat bastant tractada en la literatura psicosocial. Sota aquest plantejament cognitivista, que es fonamenta en la creença que els comportaments estan determinats per un procés racional, s'han desenvolupat una sèrie de models relacionats amb els valors, les creences i els processos **de presa de decisions**.

Una de les teories més conegudes en aquest sentit és la teoria de l'acció raonada de Fishbein i Ajzen (1975, 1980) segons la qual, quan, per exemple, creiem que la separació selectiva de les escombraries té atributs i conseqüències més bones que dolentes, la nostra actitud envers aquesta tendeix a ser favorable.

Aplicació de la teoria de l'acció raonada (Fishbein i Ajzen, 1975) a la conducta proambiental.
Font: R. de Castro (1994).

Des de la teoria de l'acció raonada, la intenció per separar les escombraries de manera selectiva s'afavorirà pel component actitudinal i pel normatiu. L'actitudinal és el resultat de les creences envers les conseqüències del fet de separar les escombraries. Per exemple, podem creure que d'aquesta manera es facilita el reciclatge. No obstant això, no solament incideixen creences d'aquest tipus, sinó també la importància (valor) que per a nosaltres té el reciclatge, creences i valors que també es combinen en el component normatiu. D'aquesta manera, podem pensar a separar les escombraries segons el rebuig o l'acceptació dels nostres familiars, amics o companys de treball, a més de la importància (valor) de la seva opinió. La suma d'aquests dos components incideix en la intenció de conducta. No obstant això, per a practicar la conducta de separar, encara cal afegir les dificultats i els costos conductuals que això representa, com pot ser no tenir espai a la cuina o que els contenidors on després haurem de tirar les escombraries es trobin molt lluny de casa.

Resum

En l'estudi psicosocial sobre els residus, amb freqüència es destaquen les variables individuals i situacionals.

La modificació del comportament, la mesura d'actituds ambientals i els models de presa de decisions, a més de la persuasió, han estat els enfocaments predominants en la promoció de comportaments proambientals durant molt temps.

El paper de la influència social, i també els models basats en les representacions socials i la participació comunitària, han estat incorporats més tard en la promoció de comportaments proambientals.

1.4.3. La influència social i la participació comunitària

Recordeu la campanya de recollida selectiva en el vostre municipi amb la qual començàvem aquest apartat? Després de conèixer una mica més alguns dels aspectes relacionats amb els comportaments i les actituds sobre els residus, tal vegada us pregunteu per què no funcionen els incentius, la informació i totes les infraestructures que hi ha a l'abast per a poder separar les escombraries. És evident que són necessaris més elements. Un d'aquests és l'oblidat paper de la influència social i la participació comunitària en la gestió dels residus.

El paper de la influència social, i també els models basats en les representacions socials i la participació comunitària, han mostrat la seva utilitat per promoure comportaments proambientals.

El concepte de les representacions socials designa una forma de pensament social. És una manera de coneixement específic, el saber de sentit comú, els continguts del qual manifesten l'operació de processos generatius i funcionals socialment caracteritzats (Jodelet, 1984). Són formes de pensament pràctic orientades envers la comunicació, la comprensió i el domini de l'entorn social, material i ideal. Els elements principals són el contingut, l'objecte de representació i el subjecte col·lectiu que les construeix.

La representació social està estructurada per categories de llenguatge de la cultura mateixa materialitzada en creences compartides, valors bàsics, representacions històriques, memòria col·lectiva, identitat, etc. (Ibáñez, 1988). Són socials perquè permeten els processos socials de la comunicació, perquè són compartides per grups i col·lectivitats i perquè tenen un paper fonamental en la constitució mateixa d'aquests grups i categories. Com en el cas de les actituds, l'anàlisi de la representació social del residu és una via útil per a delimitar de manera prèvia qualsevol intent de gestió, que facilita saber com es construeix el discurs sobre els residus, quines idees i quina concepció; en suma, quina és la representació social dels residus en una comunitat.

Una crítica a les representacions socials és l'acusació de no aportar cap diferència envers les actituds. Si bé, d'acord amb això, les representacions socials ja comporten la noció d'actitud, en la seva defensa s'argumenta que, a diferència de l'actitud –constructe psicològic intern i mediador–, les representacions socials contenen una dimensió social que el concepte d'actitud ha perdut des del seu origen, i s'obvien les condicions socials de la producció de les actituds i les seves relacions amb la dimensió cultural (Íñiguez, 1996).

Vinculat amb aquesta dimensió social "desatesa" per l'enfocament individualista del concepte d'actitud es troba un dels processos clau en la disciplina de la psicologia social: la influència social. El paper de la influència social implica tenir presents els contextos socials i normatius en els quals es donen els comportaments relatius als residus. Per influència social, podem entendre:

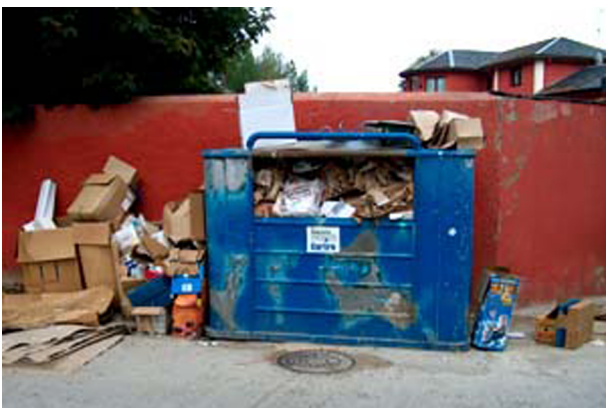
Los procesos por medio de los cuales durante las interacciones sociales, directas o simbólicas, las personas y los grupos forman, mantienen, difunden y modifican sus maneras de pensar y acciones."

De Castro (1997, p. 148).

Com es recollia en el component normatiu de la teoria de l'acció raonada de Fishbein i Ajzen (1975), la pressió social exercida per l'acceptació o el rebuig d'altres persones significatives és un factor important per tenir en compte. Per aquest motiu, l'orientació en la investigació i la intervenció que s'ha desenvolupat des de l'èmfasi en la influència social es dirigeix al treball en els grups i les comunitats en els quals s'envolten les normes. Les normes són el conjunt de pautes de pensament i regles de comportament prescrites en un grup, les quals, a més de ser un vehicle d'expressió dels valors socials de la comunitat, poden ser de caràcter legal o voluntàries. En qualsevol cas, són pautes esperades en les interaccions i les relacions socials de la comunitat; és a dir, s'espera que les persones responguin d'acord amb aquestes.

Algunes investigacions han mostrat que la força de la por, de la vergonya, el càstig i el rebuig social imposats pels altres té més èxit que imposicions de tipus legal en la reducció de comportaments poc ecològics (Gramsick, Bursik i Vinsey, 1991). Això significa que si en el lloc on un viu es considera una "aixecada de camisa" o "absurd" haver de separar les escombraries, no hi haurà l'obligació d'haver de separar-les. Per descomptat, també es pot donar el cas que un no se senti identificat amb la seva comunitat.

Encara que algunes normes estiguin formalment reglamentades, pot ocórrer que s'incompleixin de manera sistemàtica. Són "normes perverses" (Fernández Dols, 1992) que, a més de no complir-se, perjudiquen amb el seu efecte altres normes com la legitimitat en la qual es fonamenten, la qual cosa comporta una "desmoralització". Per exemple, quan els contenidors no es buiden amb la freqüència adequada o bé no n'hi ha bastants, això pot "desmoralitzar" el comportament de separar les escombraries i desacreditar les autoritats responsables, a més de l'afectació d'altres comportaments proambientals.

Lectura recomanada

R. De Castro (1997). Influencia social y cambio ambiental. Actualidad y prospectiva de las estrategias de intervención. A R. García-Mira, C. Arce i J. M. Sabucedo (Comp.) *Responsabilidad ecológica y gestión de los recursos ambientales* (pp. 147-164). La Coruña: Diputación Provincial de A Coruña.

Vegeu també

Vegeu l'apartat "Les actituds i els comportaments" d'aquest mòdul didàctic.

A més d'aquest efecte "pervers" d'algunes normes, algunes investigacions també han indagat la incidència del compromís col·lectiu en el comportament de separar les escombraries. La tendència a subestimar el nombre de persones que tenen un comportament determinat, d'acord amb la norma social, redueix l'eficàcia del comportament mateix (Matheau, 1999).

Exemple

Si jo penso que poques persones separen les escombraries, llavors tendiré a pensar que el meu comportament té una incidència nul·la; és a dir, que no és necessari que separi les escombraries perquè no hi haurà diferència si ho faig o no.

Un exemple de compromís col·lectiu és el compromís ciutadà per a la sostenibilitat - Agenda 21 de Barcelona. Conté deu objectius per al període 2002-2012 amb deu línies d'acció cadascun. Qualsevol de les cent línies d'acció són obertes perquè les signi qui vulgui, la qual cosa es facilita a partir d'unes fitxes que descriuen i valoren cada acció signada per a explorar col·laboracions.

Una vegada les normes socials s'interioritzen, es converteixen en normes personals; això fa que incomplir-les afecti l'autoconcepte, i poden arribar a generar malestar, mentre que complir-les genera satisfacció, de manera que el compliment de la norma es converteix en un element motivador de l'acció. No obstant això, no sempre és factible el compliment de normes personals. Pot ocórrer que els "costos" de separar les escombraries es considerin elevats, com quan el contenidor es troba molt lluny de casa. Llavors són dues les estratègies per a "racionalitzar" l'incompliment de la norma (Schwartz, 1977). O bé es neguen les conseqüències de la conducta pròpia sobre els altres, amb els quals ens hem compromès (el bé col·lectiu), o bé es nega la responsabilitat personal.

Un altre aspecte important en algunes investigacions en les quals es destaca el paper de la influència social és el paper dels líders veïnals. En altres paraules, quan algun veí amb influència sobre altres veïns (en això consisteix ser capdavanter) dóna a conèixer al seu veïnat com es fa la separació al barri o en altres llocs i les diferents problemàtiques, etc., es reforça la conducta de separació de la resta (Burn, 1991).

En suma, com ja feia notar Lewin, un dels autors clàssics de la psicologia social, és absurda la pretensió de canviar el comportament sense tenir en compte les normes dels grups de pertinença de les persones. El canvi d'actituds per a Lewin era eminentment social, ja que inclou el canvi d'actituds del grup. Aquesta necessitat de tenir presents els processos d'influència social, com la participació de la comunitat, també és reivindicada per Íñiguez (1996), que esmenta tres perspectives relacionades amb la promoció de comportaments ambientals i la conservació dels recursos naturals, que evidentment es poden aplicar al tema dels residus. Aquestes tres perspectives són la sensibilització, la perspectiva publicitària i la participativa comunitària.

La sensibilització de la població busca que la gent assumeixi els problemes tal com es presenten, de manera que s'adoptin els comportaments que suposadament resoldrien el problema. Normalment són de caràcter institucional, i es dirigeixen al conjunt de la població basant-se en la legitimitat de la institució

mateixa. Una de les maneres habituals de fer-ho consisteix a presentar informació d'experts. Encara que Íñiguez (1996) diferencia la sensibilització de la perspectiva publicitària, fonamentalment per la font de legitimació en la qual se solen basar unes campanyes i les altres, en l'apartat següent ("La perspectiva publicitària en la promoció ambiental") es tracten totes dues i s'incideix en les qüestions referents a la comunicació en campanyes publicitàries.

La perspectiva participativa i comunitària, menys comuna, s'orienta envers el foment de la participació en totes les fases de la gestió dels residus, tenint en compte els agents, grups, organitzacions i tota la població del territori implicat. Això inclou des de la definició dels problemes fins a l'execució de les solucions, passant per les decisions pertinents i la valoració de tot el procés. Com es pot deduir fàcilment, aquesta perspectiva encaixa dins de les orientacions de les agendes 21 locals i les perspectives dels plans comunitaris. Al cap i a la fi, la gestió dels residus és un aspecte més de la realitat de la comunitat, a més de ser un dels vectors ambientals que cal tenir presents en qualsevol procés d'Agenda 21 local.

La perspectiva comunitària comporta reconèixer la implicació de tothom en les propostes per reduir el problema dels residus. Així i tot, es pot dir que en moltes experiències de gestió dels residus la participació de tots els agents implicats no sempre es dona en totes les fases de la gestió. De vegades són pactes entre comerciants, administracions i veïns per decidir un sistema de recollida o un altre, amb uns tipus de contenidors o altres, etc. En altres es proposa fer un diagnòstic i un pla d'acció per a gestionar els residus a l'escola, l'empresa o el barri.

Exemple

Un exemple de proposta que s'aproxima a la participació comunitària, en aquest cas escolar, és el projecte de residus del curs 2001-2002 del CEIP Ignasi Iglesias del barri de Sant Andreu de Barcelona, on es va implantar un sistema de gestió integral de residus que posava l'èmfasi en l'estratègia de les 3R, a partir del debat i la participació dels membres del col·legi per a definir el programa de gestió interna.

De qualsevol manera, la participació, entesa com una finalitat en si mateixa, en els assumptes de la mateixa comunitat –i els residus són un d'aquests–, repercuteix en l'apropiació de la persona amb l'entorn, processos que d'una manera o altra desenvolupen la cohesió i la resolució dels problemes col·lectivament, i incideixen també en el desenvolupament de la política.

Resum

El paper de la influència social implica tenir presents els contextos socials i normatius en els quals es donen els comportaments relacionats amb els residus.

Les normes són el conjunt de pautes de pensament i regles de comportament prescrites en un grup, les quals, a més de ser un vehicle d'expressió dels valors socials de la comunitat, poden ser de caràcter legal o voluntàries.

Una vegada les normes socials s'interioritzen, es converteixen en normes personals, i això fa que incomplir-les afecti l'autoconcepte, i poden arribar a generar satisfacció quan es compleixen.

Vegeu també

Vegeu l'apartat "Les agendes 21 locals" i "Els plans comunitaris" en aquest mòdul didàctic.

La perspectiva participativa i comunitària, menys comuna, s'orienta envers el foment de la participació en totes les fases de la gestió dels residus, tenint en compte els agents, els grups, les organitzacions i tota la població del territori implicats.

1.5. Campanyes de comunicació ambiental

1.5.1. La perspectiva publicitària en la promoció ambiental

Freqüentment es proclama que vivim en l'era de la informació. Malgrat les diferències entre el nord i el sud, és probable que mai no s'hagi disposat de tanta informació i de manera tan instantània com ara. Alguns afirmen que una vegada desaparegudes les distàncies, amb la compressió de l'espai i el temps (Bauman, 2001; Castells, 1997) predomina el consum de l'instant per sobre del gaudi de les experiències i de la contemplació (Virilio, 1995). L'espectacle no pot parar i les imatges es consumeixen immediatament. "Més fusta", deien els cinematogràfics germans Marx, per a alimentar de combustible un tren desbocat que no podien parar. Però malgrat aquest dibuix accelerat, afortunadament altres veus fan possible pensar en altres desenvolupaments menys accelerats que ens obliguin a mirar com es va mentrestant.

Des d'algunes d'aquestes veus, ens avisen dels perills de confondre la difusió de la informació i l'expressió de l'opinió amb la participació. O que la informació, encara que sigui necessària, no és sinònim de democràcia (Gomà i Subirats, 1998). D'altra banda, sabem que en el cicle producció-consum fa temps que els esforços es destinen a construir les necessitats, a fabricar el consumidor per a generar després el producte, en el qual la clau és generar la "insatisfacció permanent". També sabem que la idea de la demanda eternament insatisfeta s'explica pel fet que la producció del desig és més potent que la producció de productes, amb la qual cosa s'enforteix la idea de l'abundància del consum sobre la base del desig i, de rebot, de l'abundància com a característica de la societat de consum (Bauman, 1999). No obstant això, el desig de consum no és el mateix que la capacitat adquisitiva de satisfer-lo (Sánchez Ferlosio, 2003).

Una de les eines per a convertir els desitjos en necessitats, ja que n'associa la satisfacció a l'objecte de consum, és sens dubte la publicitat. La publicitat probablement és tan antiga com l'ésser humà. En efecte, va haver de ser necessari fer públiques les necessitats d'un grup a un altre per a intercanviar menjar, recer o qualsevol altra necessitat o desig. No obstant això, la publicitat, tal com l'entenem avui dia, associada al cicle de producció i consum, prové de l'aparició del consum de masses, principalment als Estats Units d'Amèrica en la dècada dels anys vint. Va ser quan es va donar un fort impuls a la relació producció-consum, i es va desplaçar l'èmfasi de la producció envers el consum. Invertint molts diners i esforços en la "producció de consumidors", es podia augmentar la producció de productes i els beneficis dels productors. Fins llavors això no s'havia fet amb tanta determinació. La peça clau per a augmentar el consum va ser evidentment la publicitat, a més de la compra a crèdit.

Tal com explica Rifkin (1996), el fenomen del consum de masses no es va produir de manera espontània, ni tampoc va ser conseqüència inevitable d'una insaciable naturalesa humana. El consum es va estendre per mitjà de la publicitat, com a mesura per a evitar la "desocupació tecnològica" provocada per l'augment de la productivitat mitjançant màquines, que deixava sense treball els treballadors, que també eren consumidors, i reduïa les vendes dramàticament. A la fi dels anys vint, a Nova York, els homes d'empresa van organitzar el Prosperity Bureau i van promoure que les persones que encara tenien treball compressin més i estalviessin menys, la qual cosa recordava al públic que les seves compres mantindrien l'ocupació al país. Una de les principals consignes va ser la de Charles Kettering, de la General Motors, que va considerar que la clau per a la prosperitat econòmica consistia a crear organitzadament un sentiment d'insatisfacció (Sánchez Ferlosio, 2003, p. 18). Moltes d'aquestes consignes del que havia de ser el "nou evangeli econòmic del consum" van ser proclamades en un llibre del mateix títol (*The New Economic Gospel of Consumption*), signat per Cowdrick i publicat l'octubre de 1927. Aquesta important revolució social va convertir el que havia estat reservat a una minoria selecta en el comportament general de l'emergent classe mitjana. En la nova societat de consum es desplaçava la virtut de l'autosacrifici de l'ètica protestant per la virtut del plaure immediat de comprar, poc abans vista com a vici.

La publicitat, juntament amb la promoció i les relacions públiques, és un dels components del màrqueting, com també ho és la planificació i la fixació de preus, la planificació i l'anàlisi de la distribució i la política de productes. Tant el màrqueting com la publicitat impliquen múltiples aspectes relatius a la comunicació.

La comunicació és una activitat inseparable del desenvolupament de la humanitat. Us imagineu el món sense comunicació? La comunicació és fonamentalment interacció, la qual cosa comporta processos intrasubjectius i intersubjectius. Comporta l'adquisició, el tractament i la transmissió d'informació, a més de la construcció del món intersubjectiu, la interpretació individual i la col·lectiva per mitjà de la relació comunicativa. L'interès psicosocial per la comunicació es pot agrupar en orientacions que han emfatitzat els **processos intrapsíquics de la comunicació** i altres inclinades per la **relació comunicativa** (Muchielli, 1998). Entre aquestes últimes cal destacar els enfocaments fenomenològics que se centren en els significats, com a procés i com a producte, i els enfocaments que investiguen els processos pràctics de construcció del món compartit, com fa l'anàlisi del discurs i la pragmàtica del llenguatge.

Entre les orientacions de la psicologia de la comunicació que destaquen els processos intrapsíquics, l'enfocament estructural expressiu (Muchielli, 1998) s'interessa pel **contingut de la comunicació** i l'organització de la psique interna o la personalitat de qui s'expressa. Aquesta organització interna es refereix als valors, les actituds, els comportaments i les opinions de les persones. Es parteix de la hipòtesi que les opinions i els comportaments revelen les actituds i els valors de les persones. I al revés, els valors i les actituds donen coherència a les opinions i els comportaments.

Des d'aquest punt de vista, a la comunicació publicitària li interessa saber com cal situar els desitjos dins d'aquestes estructures personals i col·lectives. Així és com els desitjos són generats, afavorits i amplificats, d'acord amb els valors, les actituds, els comportaments i les opinions dels diferents grups de població (segments del mercat, *targets* diferents, població "diana" a la qual es vol arribar, etc.). Uns desitjos als quals s'associen els productes o serveis que són

Lectures recomanades

Us recomanem tres llibres per a consultar més qüestions relacionades amb la comunicació, la publicitat i el màrqueting.

M. Santemases (1999). *Marketing: conceptos y estrategias*. Madrid: Pirámide.

A. Duran (1987). *Psicología de la publicidad y de la venta*. Barcelona: CEAC.

A. Mucchielli (1998). *Psicología de la comunicación*. Barcelona: Paidós.

Vegeu també

Sobre màrqueting ambiental vegeu l'apartat "De l'educació ambiental formal al màrqueting ambiental" en aquest mòdul didàctic.

publicitats. En el cas de la publicitat ambiental, aquests productes són sovint informació, conductes, actituds, valors, etc., per a promoure comportaments proambientals, aspecte que també fa peculiar aquest tipus de campanyes publicitàries, enquadrades dins del màrqueting ambiental.

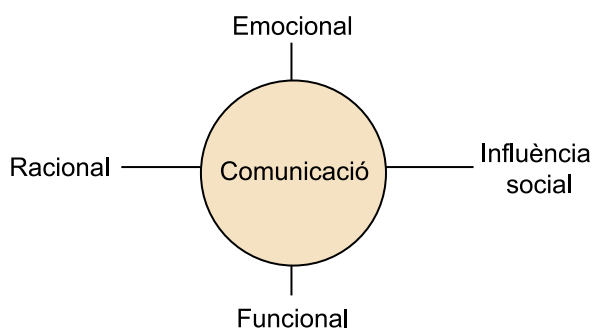
No obstant això, també hi ha altres enfocaments preocupats per la **forma de la comunicació**, més que pel contingut. En aquest enfocament formal transaccional (Muchielli, 1998) s'analitzen les interaccions comunicatives que es donen en els àmbits de la racionalitat, l'afectivitat i l'àmbit normatiu o moral.

Proper a aquest punt de vista formal transaccional es troba el model de les quatre esferes elaborat per Pol (2000). Aquest model per a l'acció i la intervenció és una proposta per a la comunicació i la gestió ambiental, a partir de l'establiment d'estratègies orientades a la modificació d'hàbits i conductes ecològicament responsables, i es dirigeix coordinadament a quatre esferes diferents de la persona i el comportament col·lectiu:

- l'esfera de la racionalitat,
- l'esfera de l'emotivitat,
- l'esfera de l'afiliació i el control social, i
- l'esfera de la funcionalitat i la comoditat.

Com es pot apreciar, hi ha una certa correspondència amb els nivells esmentats anteriorment, encara que el plantejament i l'orientació són diferents, a més d'haver-hi una esfera que té a veure amb la facilitat i la disponibilitat de recursos a l'hora de fer comportaments ambientals.

L'aplicació del model de les quatre esferes en les campanyes de comunicació ambiental i des de la perspectiva publicitària comporta dirigir la informació i la persuasió, els dos objectius de la comunicació publicitària, a aquestes quatre esferes.

Esferes de la influència de la comunicació publicitària.

Exemple

En una conversa, podem recomanar a un amic que no malgasti l'aigua (nivell normatiu), perquè si tots fem el mateix, aviat no en quedarà (nivell racional); però, això sí, tot ho diem de "bon rotllo" (nivell afectiu).

Lectura recomanada

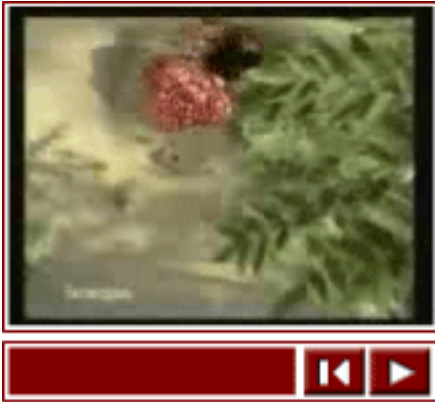
Una aplicació del model de les quatre esferes en campanyes publicitàries i programes de promoció i educació ambiental és la que es narra en l'article següent:

E. Pol, T. Vidal, i M. Romeo (2001). Supuestos de cambio de actitud y conducta usados en las campañas de publicidad y los programas de promoción ambiental. El modelo de las 4 esferas. *Estudios de Psicología (monográfico de psicología ambiental)*, 22, 1, 111-126.

Exemple

Encara que els anuncis solen fer al·lusió a les quatre esferes per a influir per mitjà de la comunicació, de vegades es destaca més una esfera o una altra.

Vídeo 1. Esfera de la racionalitat

Encara que en aquest anunci apareguin imatges de nens i del mar, amb la intenció d'activar el vessant emocional, la veu de fons ens diu tot un seguit d'arguments que apel·len a la nostra racionalitat, per no consumir peix petit.

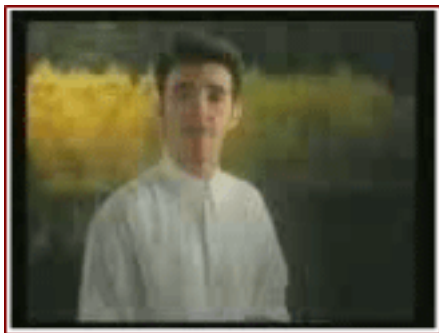
Vídeo 2. Esfera de l'emotivitat

En canvi, en aquest cas, l'objectiu és activar les emocions vinculades al neguit provocat pels incendis i la pèrdua dels boscos, i per això són associades a les veus de fons i la pena d'una nena, per persuadir-nos d'extremar les precaucions per a prevenir els incendis.

Vídeos 3 i 4. Esfera de la influència social

El missatge anterior en aquest altre cas és transmès per uns personatges famosos, l'atractiu, prestigi i proximitat dels quals amb l'audiència és una font d'influència utilitzada per a persuadir-nos d'anar amb compte amb el foc.

Vídeo 5. Esfera de la funcionalitat

En aquest altre anunci, a més de recomanar-nos desfer els medicaments que ja no utilitzem, ens persuadeixen de dipositar-los en uns contenidors situats a les farmàcies, la qual cosa ens facilita la manera de desfer-nos-en.

Resum

La publicitat, tal com l'entendem avui dia, associada al cicle de producció i consum, prové de l'aparició del consum de masses.

La comunicació és fonamentalment interacció, la qual cosa comporta processos intra-subjectius i intersubjectius.

L'enfocament estructural expressiu s'interessa pel contingut de la comunicació i l'organització de la psique interna o la personalitat de qui s'expressa (valors, actituds, comportaments i opinions).

El model de les quatre esferes (Pol, 2000) és una proposta per a la comunicació i la gestió ambiental, a partir de l'establiment d'estratègies orientades a la modificació d'hàbits i conductes ecològicament responsables.

Les quatre esferes diferents de la persona i el comportament col·lectiu són: l'esfera de la racionalitat, l'esfera de l'emotivitat, l'esfera de l'afiliació i el control social i l'esfera de la funcionalitat i la comoditat.

1.5.2. La comunicació publicitària ambiental

Com fa notar Sánchez Ferlosio (2003), la veritable revolució de la comunicació publicitària es dona quan l'anunci ja no representa només la imatge del producte, sinó també la del consumidor mateix, i precisament en l'acte del consum, la qual cosa apunta a l'autocomplaença de la mera possessió, dient

"Vostè pot ser aquest". Això, d'alguna manera, representa per a la publicitat un poder per a "educar" els fills del consum i induir-los a variar la seva personalitat per la del personatge suggestiu de l'anunci.

Aquestes últimes observacions potser us mouen a preguntar: què és el que fa la publicitat per a fer "canviar la personalitat"?; o, com "converteix" desitjos en necessitats? Observeu que aquest interrogant entra de ple dins de l'enfocament comunicatiu que hem denominat anteriorment *estructural expressiu* (Muchielli, 1998). Evidentment, no es canvia pel fet de veure un anunci per televisió o per qualsevol altre mitjà, però sí que es rep una influència determinada, que degudament amplificada amb la repetició tant del mateix anunci, com dels comentaris dels amics, companys de treball o, en general, el que es comenta al "carrer", pot fer present una idea, sensació o desig que abans no hi eren i que "dialoguen" amb les actituds, valors, comportament i opinions d'un mateix.

Això permet desgranar dos components importants de la comunicació publicitària, el **component informatiu** i el **component persuasiu**. Un anunci aporta una **informació** determinada, que reverteix en uns coneixements i aprenentatges determinats. No obstant això, sobretot, intenta persuadir perquè fem o deixem de fer **un comportament** (comprar un producte, tirar les escombraries separatament, tancar l'aixeta mentre ens raspellem les dents), o que canviem o adoptem una **actitud** (predisposar a una marca determinada de cotxes, a l'estalvi d'energia, etc.). Aquesta persuasió es pot aconseguir per la via emotiva i per la racional, i fins i tot sense que ens adonem que ens persuadeixen.

Exemple

EL AGUA.
LAS 19 HORAS DEL DÍA.
LOS 296 DÍAS DEL AÑO

Bibliografia

Us podeu informar més sobre els mecanismes d'actuació publicitària consultant el llibre següent:

E. Ortega (1999). *La comunicación publicitaria*. Madrid: Pirámide.

D'AIGUA, EN TENIM TOTS ELS DIES I LES HORES DE L'ANY, PERÒ AQUESTA SITUACIÓ POT CANVIAR

EU 04/02

EU Impreses en paper reciclat

A Catalunya, tal com succeeix en d'altres zones de la conca mediterrània, gaudim d'un règim de pluges molt irregular al llarg de l'any. Així, un període de més de dos anys amb un nivell baix de precipitacions pot acabar provocant una situació greu, com la de la recent sequera. Per tant, el compromís de consumir l'aigua de manera racional i responsable no només s'ha d'adoptar quan salta l'alarma.

A l'àrea de Barcelona fem servir més de **500 milions de litres d'aigua cada dia** solament en l'ús familiar. Conservar els recursos naturals de què disposem és un requisit imprescindible per tenir-ne en el futur.

En general, els ciutadans hem après a consumir l'aigua que necessitem sense malbaratar-la, però encara podem fer molt més!

Per exemple en el bany, on gastem el 70% del consum d'aigua diari.

- Evitem descàrregues innecessàries del vàter. Estalviarem de 6 a 9 litres cada vegada!
- Procurem retallar el temps de la dutxa. Estalviarem fins a 10 litres.
- Reparem les fuites del vàter i el degoteig de les aixetes. Podrem estalviar fins a 30 litres diaris.

**PLOGUI O NO PLOGUI,
PROCUREM ESTALVIAR-NE SEMPRE!**

Aigües de Barcelona
Cuidem l'aigua per cuidar les persones

Diputació, 355 · 08009 Barcelona
Teléfono d'atenció al client 900 710 710
atencioclient@agbar.es / www.aiguesdebarcelona.es

D'AIGUA EN TENIM TOTS ELS DIES I LES HORES DE L'ANY, PERÒ AQUESTA SITUACIÓ POT CANVIAR

A Catalunya, tal com succeeix en altres zones de la conca mediterrània, gaudim d'un règim molt irregular al llarg de l'any. Així, un període de més de dos anys amb un nivell baix de precipitacions pot acabar provocant una situació greu, com la de la recent sequera. Per tant, el compromís de consumir l'aigua de manera racional i responsable no solament cal adoptar-lo quan salta l'alarma.

A l'àrea de Barcelona, usem més de 500 milions de litres d'aigua cada dia només en l'ús familiar. Conservar els recursos naturals de què disposem és un requisit imprescindible per a tenir aigua en el futur.

En general, els ciutadans hem après a consumir l'aigua que necessitem sense desapropiar-la, però encara podem fer molt més sobre aquest tema!

Per exemple, al bany, on gastem el 70% del consum d'aigua diari:

- Evitem descàrregues innecessàries del vàter. Estalviarem de 6 a 9 litres cada vegada!
- Procurem retallar el temps de la dutxa. Estalviarem fins a 10 litres.
- Reparem les avaries del vàter i el degoteig de les aixetes. Podrem estalviar fins a 30 litres diaris.

"PLOGUI O NO PLOGUI, PROCUREM ESTALVIAR AIGUA SEMPRE!"

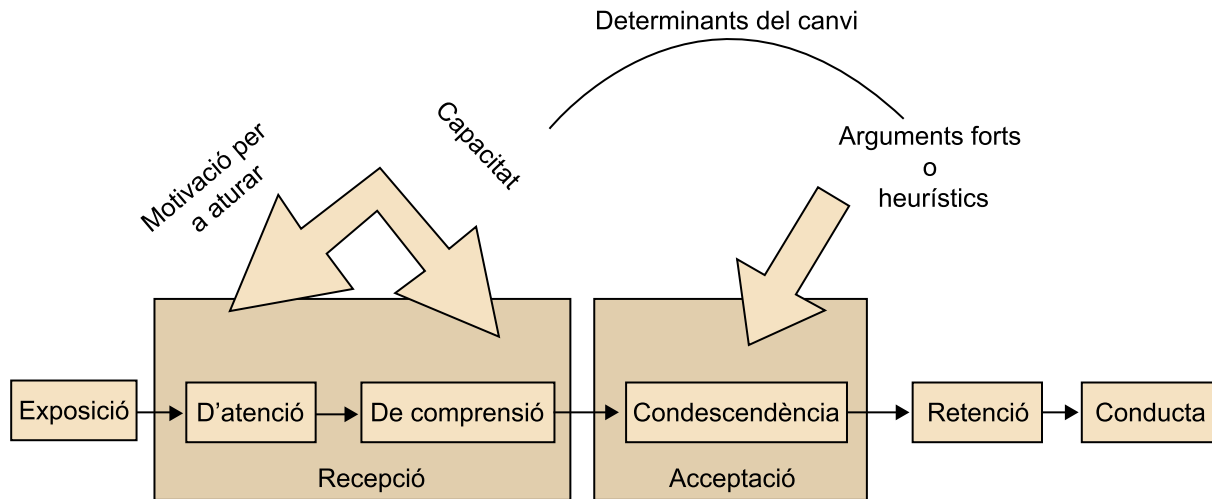
En aquest fulletó de la companyia Agbar ens proposen un interrogant, la qual cosa suggereix **canviar l'actitud** de donar per fet que sempre podem disposar d'aigua a tota hora. En la part de darrere del fulletó (imatge de la dreta), ens dóna tot un seguit d'**informació** per a donar suport al canvi d'actitud proposat.

En aquest altre exemple de sota, en canvi, l'anunci ens commina a fer **un comportament**. Que reciclem!, referint-se al fet que separem les escombraries de manera selectiva i les dipositem als contenidors corresponents.

Els mitjans de comunicació són els canals més habituals a l'hora de persuadir. Els canvis actitudinals i comportamentals dirigits a la compra de productes i al consum de serveis són un dels àmbits en els quals més s'ha aplicat el procés de la persuasió. No obstant això, no són els únics.

La persuasió és el resultat de l'atenció, la comprensió, l'acceptació dels plantejaments (condescendència) i la retenció. Cada pas depèn de l'anterior perquè es doni el procés complet. La probabilitat que hi hagi un canvi d'actitud a partir d'una comunicació persuasiva depèn de la recepció i l'acceptació dels arguments del missatge (condescendència). La recepció depèn de la motivació per atendre i de la comprensió del que es diu. Per entendre de què depèn l'acceptació hi ha dos models explicatius rellevants: el de la probabilitat d'elaboració (Petty i Cacciopo, 1986) i l'heurístic-sistemàtic (Chaiken, 1987).

El procés de persuasió

Quan les persones estan motivades (perquè la informació que es dona els interessa, ho consideren rellevant, ho necessiten saber, etc.) i són capaces de processar un missatge (no hi ha descuits, el missatge s'ha repetit molt, és senzill de comprendre, les persones tenen un coneixement previ, etc.), el determinant de la persuasió i que els canvis durin és la força dels arguments. Això es denomina *ruta central*, en el cas del model de probabilitat d'elaboració, o *processament sistemàtic* en el model heurístic-sistemàtic.

Quan no hi ha la motivació ni la capacitat per a processar, llavors és qualsevol altre element diferent del missatge (la credibilitat de la font, el prestigi, la proximitat amb el receptor, etc.) el que provoca la persuasió. És el que es denomina *ruta perifèrica* o *processament heurístic*, segons el model teòric que s'adopti. A diferència dels produïts per la ruta central o pel processament sistemàtic, els canvis produïts per processaments heurístics o per la via perifèrica són temporals i inestables. L'actitud és efímera, susceptible de canvi i poc predictora de la conducta. Quan la qüestió és important i com més implicades hi estan les persones, més acurat és el processament.

Hi ha diferents elements que fan que la comunicació sigui persuasiva. Entre els més analitzats, es troben els referits al següent:

- L'**emissor** (credibilitat, poder, prestigi, competència, simpatia, confiança, atractiu, etc.).
- El **missatge** (l'estil o la manera de presentar els continguts, a més de l'elecció de símbols, imatges, idees, etc.).
- El **mitjà** o canal pel qual es transmet el missatge, que pot ser més de caire personal (líders d'opinió, amics, etc.) o impersonal, com els mitjans de comunicació (premsa, ràdio, televisió, cinema), la promoció (tanques, cartells, correus electrònics, màrqueting telefònic), els canals electrònics i in-

formàtics (bases de dades, fax, webs, etc.) o fets fortuïts i altres (esdeveniments, fires, instal·lacions).

- El **receptor** o audiència (grau d'agrupació del públic, facilitat de ser convingut, interès i coneixement del tema objecte de la comunicació).
- A més, hi ha altres aspectes com les interferències en el missatge, les contradiccions, etc. (per exemple, recomanar el reciclatge dipositant fullets de paper no reciclat en les bústies dels domicilis de manera indiscriminada).

Exemple

"Cada vegada que et banyes desaprofites 300 litres d'aigua. Dutxa't. Que tots també tinguem aigua depèn de tu."

"300 litres d'aigua per a banyar-te? Dutxa't. Que tots també tinguem aigua depèn de tu."

"10 litres d'aigua per a llençar un trosset de cotó fluix? El WC no és una paperera. Que tots també tinguem aigua depèn de tu."

Diferents maneres de presentar un mateix missatge.

De vegades es busca la persuasió presentant la raó i el comportament, conjuntament, per a argumentar la necessitat d'haver de fer la conducta objecte de la campanya.

<p>Le problème El problema Arazoa El problema</p> 	<p>Les déchets dispersés dans les Pyrénées (emballages, boîtes de conserves, papiers, bouteilles ...) nuisent à l'environnement et le dégradent. Or, le ramassage de ces ordures, qui demeure naturellement très difficile, entraînerait des coûts trop élevés pour la collectivité.</p>	<p>Les escombraries escampades pel Pirineu (embolcats, llaunes, ampolles ...) embruten l'entorn i el degraden. Recollir aquestes deixalles és molt difícil i genera uns costos molt elevats per als municipis, per a tots nosaltres.</p>	<p>Pirinioetan barreiatutako zaborrak (bottsak, latak, botliak...) ingurua zikindu eta hondutzen dute. Zabor horiek biltzea zaila da, eta hagitx garestia hemengo udalentzat, gu guzientzat.</p>	<p>Las basuras esparcidas por el Pirineo (envoltorios, latas, botellas...) ensucian el entorno y lo degradan. Recoger estas basuras es muy difícil y genera unos costes muy elevados para los municipios, para todos nosotros.</p>
<p>La solution La solució Konponbidea La solución</p> 				

Part de la campanya *Pirineus nets*, promoguda per la Generalitat de Catalunya l'any 1993, amb el suport d'altres administracions de la zona pirinenca, per promoure el comportament d'emportar-se les escombraries que un fa a la muntanya.

Un últim aspecte fonamental en les campanyes de comunicació és l'avaluació, un procés encaminat a la presa de decisions sobre la continuïtat, modificació o supressió de la campanya. En realitat, una campanya no està completa fins que no sabem a qui ha arribat i com li ha arribat. Al cap i a la fi, si definim la comunicació com una interacció, cal saber quina ha estat la reacció en l'audiència per a poder parlar d'una interacció completa. És el que habitualment fem en una conversa cara a cara, en la qual podem interpretar les reaccions del que diem en la cara del nostre interlocutor. Quan es tracta de canals impersonals de comunicació, com els mitjans de comunicació, mitjançant l'avaluació es pot obtenir informació sobre algunes d'aquestes reaccions.

I quines són les "reaccions" que interessa conèixer en una campanya publicitària ambiental? Una de les qüestions principals és esbrinar si **el missatge ha arribat a qui havia d'arribar**. En aquest cas, interessa conèixer la quantitat de persones a qui ha arribat. És el que sovint s'esmenta com a estudi de l'audiència. No obstant això, l'estudi d'una audiència també implica conèixer no solament la quantitat de gent que ha rebut el missatge, sinó les seves característiques sociodemogràfiques (edat, nivell sociocultural, classe socioeconòmica, etc.), i també les característiques psicosocials (motivacions, actituds, valors, etc.) o el que denominàvem anteriorment *l'estructura de la psique* o personalitat de qui s'expressa. La qüestió següent per avaluar és si **el missatge ha arribat en la forma pretesa**, d'on cal valorar, per exemple, la proximitat i el grau d'identificació amb el codi utilitzat i la comprensió del missatge, a més d'identificar les actituds i els comportaments anunciats.

Entre les tècniques més habituals per a esbrinar aquestes qüestions, se solen utilitzar les **enquestes**, les **entrevistes grupals** (*focus group*) i les **entrevistes individuals**. A més, en l'avaluació d'una campanya publicitària cal tenir en

compte quins eren els objectius de la campanya, per concretar en quina mesura s'han aconseguit, a més de les característiques de l'audiència a qui va dirigida i la resta d'aspectes comunicatius que configuren l'estratègia de la campanya, amb la finalitat de valorar-ne l'eficàcia com a eines d'influència persuasiva.

Joan Cristià Roca

Jefe de funcionamiento de la estación de tratamiento de Sant Joan Despi

"El agua que consumimos en el área de Barcelona proviene principalmente del Ter y del Llobregat. Esto quiere decir que cada gota de agua del grifo **recorre más de 100 kilómetros** antes de llegar a casa.

En el caso del Ter, el agua se recoge en los embalses de Sau y Susqueda, desde donde se transporta hasta la estación de tratamiento de Cardedeu. Allí, recibe un tratamiento que garantiza su máxima calidad. Finalmente, se transporta hasta el área de Barcelona.

En el caso del Llobregat se utilizan dos tipos de agua: el agua del río y el agua subterránea extraída de 31 pozos situados en Cornellà y en Sant Feliu de Llobregat. Para potabilizarla y garantizar su calidad sanitaria, disponemos de los procesos de tratamiento más sofisticados en nuestra Planta de Sant Joan Despi.

El agua debe traerse desde lejos, y aunque es cierto que cae del cielo, no se puede distribuir sin el tratamiento adecuado. Muchos profesionales trabajamos con gran dedicación **para asegurar que el agua del Ter y del Llobregat llegue cada día a todos los hogares.**"

Tomàs Vera Rubio

Técnico de funcionamiento del control centralizado

"Porque gracias al centro de control **conocemos las necesidades** de agua de todos los ciudadanos, tanto en lo

Cristina Fabrellas Bertran

Técnica de análisis químico

"El agua potable es uno de los productos más controlados del mundo. Cuando llega a casa **es de absoluta confianza** porque ha superado, con creces,

Part d'una campanya publicitària de la companyia d'aigües Agbar

En l'avaluació d'una campanya com aquesta, és possible que es vulgui conèixer si l'estratègia de presentar uns experts responent a les preguntes de consumidors ha estat l'estratègia més adequada per a un tipus de consumidors (au-

diència), als quals es vol arribar per donar a conèixer el cicle de l'aigua, com a pas previ a una altra campanya en la qual se'n vol promoure l'estalvi pel que fa al consum.

Resum

La comunicació publicitària té un component informatiu i un component persuasiu.

La comunicació publicitària pot tenir per objectius aportar informació, modificar hàbits o comportaments o bé crear o modificar actituds.

La persuasió és el resultat de l'atenció, la comprensió, l'acceptació dels plantejaments i la retenció del missatge de la comunicació.

La persuasió es pot donar per la força dels arguments del missatge mateix (ruta central o processament sistemàtic) o bé en raó d'altres elements com el prestigi de la font (ruta perifèrica o processament heurístic).

Els elements de la comunicació més analitzats en les teories de la comunicació persuasiva són l'emissor, el missatge, el mitjà o canal pel qual es transmet el missatge, i el receptor o audiència.

L'avaluació de les campanyes de comunicació és un procés per a prendre decisions sobre si cal continuar-les, modificar-les o suprimir-les. En realitat, una campanya no es completa fins que no sabem a qui ha arribat i com li ha arribat.

1.6. L'entorn en el treball

1.6.1. De l'explotació a la qualitat de vida laboral

En la nostra societat, no hi ha dubte que el treball s'ha convertit en una de les principals activitats estructuradores de la nostra vida. El nostre temps vital, l'estatus social, el rol social, la possibilitat d'adquirir béns i serveis o fins i tot l'estructuració del nostre temps lliure, són només algunes de les coses que depenen ineludiblement del treball. Al principi de l'era industrial, les condicions de treball eren molt dures i les reivindicacions dels treballadors eren inexistents o durament reprimides: l'important era la productivitat; és a dir, el rendiment.

Com a exemple, us podeu fixar en aquest fragment del text *Higiene Industrial* que el metge higienista Monlau va publicar el 1858:

"El metge inspector hauria de tenir en compte la influència que exerceixen els diferents modificadors higiènics, però amb singular especialitat, la puresa de l'aire. La impuresa d'aquest aliment de la respiració, d'aquest pa del pulmó, i la falta de ventilació són les dues grans calamitats de les fàbriques i tallers. Entreu en una filatura de cotó, per exemple, i, si no s'ha introduït l'última perfecció de la mecànica, de seguida sentireu una pudor desagradable i, a continuació, certa constricció al coll. I és que les cardades, els bateadors i altres aparells aixequen una pols molt fina i subtil; i els olis rancis, escalfats pel fregament, que estan destinats a suavitzar emeten àcids grassos deguts a l'enriment; i els productes de la transpiració i de la respiració dels operaris condensen l'atmosfera del taller. Fa molt pocs anys (1851) vaig entrar en una sastreria de Londres, i hi vaig comptar cent setanta-vuit individus, entre oficials i aprenents, en una peça que còmodament només en podia contenir uns vint-i-cinc; era de nit, els encenedors de gas cremaven des de les quatre de la tarda; la ventilació era gairebé nul·la; al cap de pocs minuts vaig haver de sortir mig asfixiat. [...] I què deu ser a les fàbriques i tallers els procediments artístics dels quals exigeixen altes temperatures, o les manipulacions dels quals carreguen l'atmosfera de pols minerals, com els de coure, blanc de plom, plom, guix, etc. (que són els més nocius), o de la pols de la ploma, llana, crin i altres de naturalesa animal, o de les pols vegetals (farina, midó, carbó, etc.), que si bé menys ofensius, són sempre perjudicials?"

Monlau i Salarich (1984, p. 73).

Posteriorment, amb el reconeixement progressiu dels drets dels treballadors, entre aquests el dret a un lloc de treball en condicions, els estudis es comencen a dirigir envers l'anàlisi d'aquest lloc de treball i com, si es modifiquen determinats elements de l'entorn laboral, pot millorar el rendiment i la satisfacció laboral. D'aquesta manera, un de les fites destacades per a la psicologia és l'estudi dirigit per Mayo en la Western Electric Company de Hawthorne, propera a Chicago (Mayo, 1933; Roethlisberger i Dickson, 1939; Roethlisberger, 1941). L'objectiu inicial era analitzar com els canvis en la il·luminació podien afectar el rendiment dels treballadors. El primer dels tres estudis, no obstant això, va donar uns resultats inesperats: quan la intensitat de la llum era sistemàticament incrementada i després disminuïda, la productivitat augmentava en les dues condicions. A més, la productivitat també augmentava en un grup control sense canvis en la il·luminació. En estudis posteriors es va aprofundir més en la idea que les variables ambientals no eren les úniques responsables del rendiment, i es van descobrir variables tan importants com la qualitat de la supervisió o l'atenció mateixa dels investigadors sobre el treballador (el denominat *efecte Hawthorne*) o la importància dels processos grupals que marquen les relacions entre els treballadors. S'iniciava una nova etapa per a la incipient psicologia industrial.

Contingut complementari

Si voleu conèixer amb més detall els experiments clàssics de Hawthorne podeu consultar aquesta presentació (és en anglès).

Actualment, amb el focus d'atenció orientat als conceptes de qualitat de vida, benestar i salut, la tendència ha passat d'analitzar l'entorn laboral per millorar el rendiment a fer-ho per millorar la qualitat de vida, la satisfacció laboral, la sinistralitat i la salut laboral.

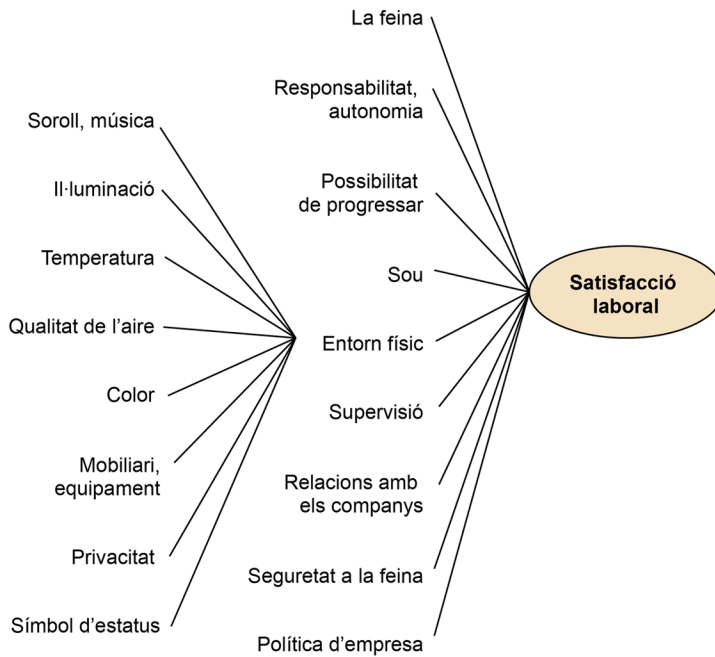
Resum

El treball és una de les activitats més importants en la nostra vida. Ens estructura el temps, contribueix a definir la nostra identitat i ens situa dins del nostre entorn social. Íntimament vinculat amb l'activitat laboral es troba l'anàlisi de l'entorn físic que caracteritza el nostre treball.

En psicologia social, un dels primers estudis que van començar a analitzar la relació entre entorn físic i rendiment va ser el dirigit per Elton Mayo en la Western Electric Company, a Hawthorne. Actualment, l'anàlisi del lloc de treball ha incorporat la repercussió que aquestes condicions tenen, no tan sols per al rendiment, sinó per a la satisfacció i la qualitat de vida laboral.

1.6.2. Paràmetres psicoambientals de l'entorn laboral

Un entorn laboral es caracteritza per una gran quantitat de variables, de naturalesa molt diferent però que, en actuar interrelacionadament, defineixen el grau de satisfacció laboral i de rendiment. Sundstrom componia en l'any 1986 un esquema de les variables que incidien en la satisfacció laboral, amb una incidència especial en les relacionades amb l'entorn físic (Sundstrom, 1986):

Aquest conjunt de variables, a més de definir l'entorn laboral, es poden presentar d'una manera determinada i freqüentment amb interacció unes amb altres, i generar estrès ambiental i, en conseqüència, estrès laboral. També és important destacar que qualsevol variable ambiental pot ser definida des de paràmetres físics i, per tant, mesurada objectivament mitjançant aparells de precisió. No obstant això, el valor real que aquesta variable tingui per a la persona i les conseqüències comportamentals d'aquest valor depenen de la percepció subjectiva del paràmetre en consideració. Aquesta percepció subjectiva, al mateix temps, depèn dels paràmetres físics, de disposicions personals, de l'entorn sociofísic en el qual es presenta la variable i altres factors socials i fins i tot culturals.

Paràmetre físic	Percepció subjectiva
So	Soroll
Temperatura	Calor/fred
Llum	Lluminositat
Densitat	Privacitat/amuntegament

Presentem a continuació algunes de les principals característiques d'aquests paràmetres físics, però, per a aprofundir més en moltes de les coses que aquí tractarem, un bon recurs és acudir a la pàgina web d'*El ergonomista*: <http://www.elergonomista.com/>.

Soroll, música

Ja hem parlat anteriorment del soroll com a font d'estrès i de les conseqüències que pot tenir per a la salut i el rendiment (podeu veure en aquest mòdul l'apartat "Entorn acústic, so i soroll"). Com a dades complementàries, caldria tenir en compte que:

La Llei de seguretat i higiene en el treball situa el perill de la immissió sonora en 80 dB, mentre que es considera que una exposició continuada (bona part d'una jornada laboral) a nivells de 90 dB representa un greu perill per a l'oïda, amb el risc consegüent de sofrir sordesa.

En conseqüència, treballs amb exposicions de 80 dB o superiors requereixen que el treballador prengui mesures de protecció, com poden ser els cascos aïllants. Treballadors ferroviaris, personal que treballa a peu de pista als aeroports, treballadors de la construcció o operaris de tallers de planxisteria, són exemples clars d'aquest tipus de treballs altament exposats. Malgrat tot, en la nostra cultura laboral encara no està prou incorporada la protecció contra el soroll laboral.

D'altra banda, en entorns poc sorollosos, com per exemple oficines, la pèrdua de concentració per desviament de l'atenció davant petits sorolls (xiuxieig dels treballadors, sorolls d'objectes desatregats damunt de la taula, petita maquinària funcionant, etc.) també disminueix considerablement el rendiment laboral. En aquests casos, una mesura possible és introduir el denominat *soroll blanc*; és a dir, una font sonora que, sense distreure, pugui "ofegar" aquests sorolls petits i molestos. La música, el típic fil musical de moltes oficines, consultes mèdiques o altres serveis, té aquesta funció, a més d'evitar el silenci total que, com ja hem estudiat, pot ser tan molest com l'excés de soroll.

Il·luminació, color

La llum és una manifestació energètica que, mesurada en luxs, és captada pels òrgans visuals de la persona i això permet la visió humana. La lluminositat és el paràmetre psicofísic de la llum; és a dir, la percepció subjectiva de la il·luminació.

La il·luminació pot afectar negativament el rendiment de dues maneres:

Reflexió

Observeu quants treballadors que fan manteniment de la via pública (treball amb martell mecànic, pavimentació, etc.) o que treballen als aeroports porten cascos protectors.

- En primer lloc, quan es donen unes condicions d'insuficiència o d'excés de llum, s'altera la dificultat de la tasca i, per tant, el rendiment (ho podeu veure ampliat en "Aspectes ambientals i rendiment").
- En segon lloc, determinades condicions lumíniques alteren el rendiment, ja que configuren condicions laborals incòmodes, fatigoses o estressants, especialment quan hi ha un parpelleig excessiu de la font lluminosa. A continuació, us presentem un quadre amb el tipus d'il·luminació necessari amb relació al tipus de tasca que cal fer.

Categories i valors d'il·luminació recomanats actualment per al disseny d'il·luminacions (*Manual d'il·luminació de la IES, 1981, volum sobre aplicacions*)

Taula I. Categories i valors d'il·luminació per a tipus genèrics d'activitats en interiors

Tipus d'activitat	Categoria d'il·luminació	Gammes d'il·luminació		Referència treball-pla
		Luxs	Peus candela	
Espais públics amb voltants foscos	A	20-30-50	2-3-5	Il·luminació general per tots els espais
Simple orientació per a visites temporals curtes	B	50-75-100	5-7,5-10	
Espais de treball en els quals es fan tasques visuals només de manera ocasional	C	100-150-200	10-15-20	
Realització de tasques visuals de gran contrast o gran grandària	D	200-300-500	20-30-50	Il·luminació de la tasca
Realització de tasques visuals de contrast mitjà o grandària petita	E	500-750-1.000	50-75-100	
Realització de tasques visuals de contrast petit o grandària molt petita	F	1.000-1.500-2.000	100-150-200	
Realització de tasques visuals de contrast petit i grandària molt petita durant un període llarg	G	2000-3000-5000	200-300-500	
Realització de tasques visuals molt llargues i exactes	H	5.000-7.500-10.000	500-750-1.000	Il·luminació de la tasca, obtinguda per una combinació de general i local (il·luminació addicional)
Realització de tasques visuals molt especials de contrast extremadament petit i grandària petita	I	10.000-15.000-20.000	1.000-1.500-2.000	

Taula II. Categories d'il·luminació per a una selecció d'interiors de reunió pública i residencial, institucional i comercial

Àrea/activitat	Categoria d'il·luminació	Àrea/activitat	Categoria d'il·luminació
Auditoris		Barberia i salons de bellesa	E
Reunió	C	Clubs i allotjament	D

Àrea/activitat	Categoria d'il·luminació	Àrea/activitat	Categoria d'il·luminació
Activitat social	B	Allotjament i lectures	D
Bancs		Sales de conferència	C
Vestíbul		Conferència	E
General	C	Mirada crítica (en referència a una tasca individual)	B
Àrea d'escriptura	D	Tribunals	
Caixers automàtics	E	Àrea per a assegure's	C
		Àrea de tribunals	E
		Sales de ball i discoteques	B

Font: Gifford (1987, p. 325). Per cortesia de la IES (Illuminating Engineering Society).

D'altra banda, el color és un altre factor que incideix en els aspectes emocionals de les persones i també en el seu rendiment laboral. Com comenta López Barrio (2000), quan descrivim els colors, a allò que fem referència és a atributs de la sensació cromàtica com el to (longitud d'ona de la llum), la lluminositat o lluïssor (intensitat) i la saturació (puresa del color), tots aquests paràmetres subjectius de les dimensions físiques de l'estímul. S'ha relacionat el sentiment de plaer amb la lluïssor i la saturació, i també una certa preferència pels colors "freds" (verd o blau) en lloc dels "calents" (taronges, vermells), efecte modulad per la il·luminació (Mehrabian i Russell, 1974).

Últimament es produeix més sensibilització envers un altre efecte de la llum, la denominada *contaminació lumínica*. L'efecte es produeix en les grans concentracions urbanes en les quals, de nit, la gran quantitat d'il·luminació artificial (molta vinculada a finalitats publicitàries o estètiques) impedeix gaudir de la il·luminació natural de la nit o del paisatge estrellat. En aquest cas s'apel·la a motius naturalistes, estètics i de qualitat de vida, i també a factors de caire emocional, per lluitar contra aquest tipus de contaminació. Si voleu, us podeu connectar a diferents pàgines web contra la contaminació lumínica:

<http://www.celfosc.org/indice.html>
<http://www.iac.es/proyect/otpc>
<http://www.darksky.org/>

Temperatura

Com la majoria d'aquestes variables, la percepció de la temperatura respon a processos complexos. D'aquesta manera, no solament és necessari tenir en compte la temperatura de l'aire (mesurada en graus centígrads), sinó també el grau d'humitat relativa, el moviment de l'aire, el tipus de roba que portem i, en el cas d'entorns laborals, lògicament el tipus de tasca que sigui necessari dur a terme enmig d'aquest entorn tèrmic. Malgrat tot, els índexs de referència a l'hora de definir un entorn tèrmicament confortable són els següents:

En repòs i sense roba → 24 °C - 26 °C

Roba lleugera i activitat sedentària → 20 °C - 22 °C

Roba de treball i treball muscular dur → 16 °C - 18 °C

Aquesta confortabilitat tèrmica es defineix quan la persona pot mantenir l'equilibri tèrmic sense cost fisiològic extra.

Més enllà que puguem definir la temperatura per mitjà de paràmetres físics objectius, la percepció de calor o de fred depèn d'altres factors, principalment del diferencial tèrmic entre la nostra temperatura corporal i la temperatura exterior. Posem-ne un exemple.

Exemple

Suposem que la temperatura exterior és una temperatura confortable i estable durant tot l'exemple: uns 22 °C. Si la nostra temperatura corporal és normal, estem a uns 36 °C a l'interior del nostre cos. Aquest diferencial que produeix en nosaltres sensació de confort tèrmic es pot trencar si, per exemple, ens posem malalts i tenim febre. En passar, per exemple, de 36 °C a 40 °C, en poc temps es redueix sensiblement la diferència i aquests 22 °C de l'exterior poden produir sensació de fred, que és un dels símptomes més evidents que tenim febre (una reacció de l'organisme per a combatre el fred és generar calor momentàniament per mitjà d'esgarriances). En canvi, si una vegada el cos s'ha adaptat a aquest nou diferencial prenem un antitèrmic i passem de 40 °C a 37 °C, el diferencial torna a augmentar i la sensació llavors és d'extrema calor (una prova que ens baixa la temperatura és que comencem a suar, reacció del cos per a refrigerar la pell davant la percepció de calor).

Lògicament, si el que mantenim constant és la temperatura corporal, els canvis de temperatura exterior provocaran en nosaltres sensacions de calor o fred segons com es resolgui el diferencial tèrmic.

Després d'analitzar la temperatura en entorns laborals, els estudis mostren que:

- Diferències moderades de temperatura, presentades de manera brusca, augmenten l'activació i, per tant, augmenten la concentració en la tasca, els nivells de vigilància o el to muscular.
- La calor produeix en el treballador deshidratació, pèrdua de sals i fatiga muscular, però si l'exposició és a períodes curts, amb roba adequada i amb bona reposició de líquids i sals, no es detecten interferències en el rendiment.
- En qualsevol cas, hi ha un punt crític, entorn dels 35 °C, en el qual el rendiment comença a descendir significativament.
- Altres efectes de la calor que poden afectar un entorn laboral són l'augment de l'agressivitat i de la distància interpersonal. En termes generals, sembla que la calor té efectes més perniciosos que el fred.

Qualitat de l'aire

En aquest apartat tenim en compte tots aquells elements o substàncies que es troben en l'aire i poden interferir en el rendiment o la salut dels treballadors. En uns casos, parlem de contaminació atmosfèrica; en altres, parlem d'efectes associats a la coneguda *síndrome de l'edifici malalt* (*sick building syndrome*).

El Consell d'Europa, el 1967, va donar la definició de la contaminació atmosfèrica següent:

"L'aire es considera contaminat quan la presència d'una substància estranya o una variació notable en la proporció dels components és tan acusada que pot provocar efectes i molèsties perjudicials."

López Barrio (2000, p. 81).

La revisió sobre els efectes de la contaminació atmosfèrica feta per Evans i Jacobs (1981) mostra que la contaminació produeix en la persona efectes molt diferents, depenent del tipus de contaminant, el grau de concentració i la sensibilitat de les persones afectades. Atès que bona part de les fonts de contaminació atmosfèrica provenen dels mitjans de transport, el monòxid de carboni és el principal contaminant present a les àrees metropolitanes, amb efectes summament perniciosos per a la salut física, però poc coneguts amb relació a la conducta de les persones. També cal destacar el diòxid de carboni (principal responsable de l'efecte d'hivernacle), el sofre, que en precipitar-se produeix la pluja àcida, i determinades substàncies que, alliberades en l'aire per accident, poden provocar problemes respiratoris, afeccions al·lèrgiques i, fins i tot, mortalitat entre nens i gent gran. És conegut el cas de l'alliberament de pols de soia en el port de Barcelona no fa gaires anys.

Si la concentració cada vegada més gran de persones a les àrees metropolitanes és la responsable de la contaminació atmosfèrica, la proliferació d'edificis d'oficines i altres serveis construïts amb materials sintètics, hermètics a l'exterior i ventilats mitjançant mecanismes d'aire condicionat, és la principal responsable de la denominada *síndrome de l'edifici malalt*. Aquesta síndrome es defineix perquè els treballadors sofreixen una sèrie de símptomes mentre són a l'interior de l'edifici, però desapareixen en sortir-ne. Encara que moltes vegades l'etiologia de la síndrome és desconeguda, substàncies o microorganismes com la legionel·la, el formaldehid (contaminant altament soluble que s'escapa del mobiliari sintètic, del fum del tabac o de les escumes aïllants, per exemple) o la boira contaminant fotoquímica (produïda per una reacció química entre les partícules de pols en suspensió i els rajos ultraviolats del fluorescent) poden produir irritació de mucoses, irritació ocular, rinitis al·lèrgica, crisis asmàtiques, etc.

Edificis com el Buckingham Palace, la seu de la Unió Europea a Brussel·les o el nou Museu de les Arts Modernes d'Estocolm han sofert les conseqüències de la síndrome de l'edifici malalt. No obstant això, el fenomen afecta edificis de tot tipus i a tot arreu.

Vegeu l'article següent:

Article sobre el nou Museu de les Arts Modernes d'Estocolm

Per a aprofundir en el tema, podeu veure els webs següents:

<http://bibliotecnica.upc.es/e-ambit/>

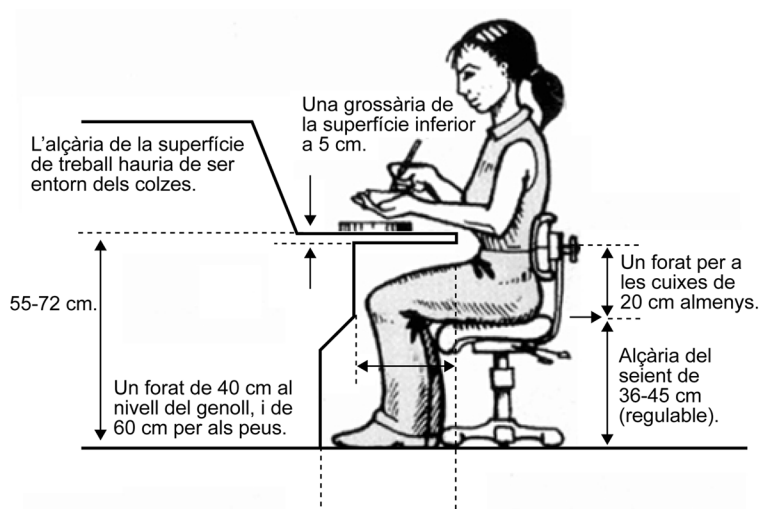
http://www.mtas.es/insht/ntp/ntp_290.htm

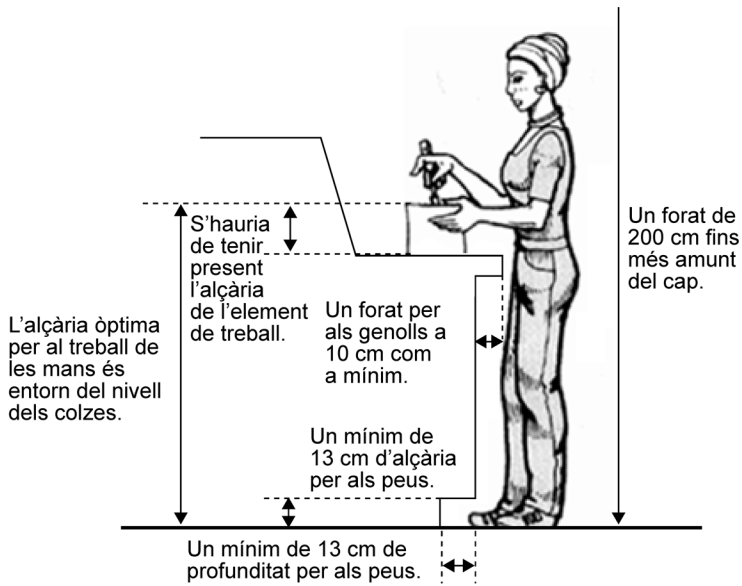
Un altre cas és la denominada *electropol·lució*. L'aire normal està equilibrat iònicament parlant (hi ha equilibri entre els ions positius i els negatius). Determinats aparells com els ordinadors o determinades condicions atmosfèriques (el vent, sobretot els vents secs denominats de föhn) poden produir una ruptura d'aquest equilibri. Si l'aire es polaritza positivament per qualsevol d'aquestes causes, és a dir, si hi ha més ions positius que negatius, es produeixen efectes sobre la persona i el seu comportament: cefalees, augment de l'agressivitat, baixa tolerància a la frustració o deterioració de les relacions interpersonals.

Mobiliari, equipament

Des que Proshansky, Ittelson i Rivlin (1970) van començar a analitzar els efectes de la disposició del mobiliari sobre la conducta dels pacients de sales de psiquiatria dels hospitals, els efectes del disseny d'interiors sobre el comportament humà ha estat una constant en els estudis de psicologia ambiental. Malgrat això, molta investigació s'ha centrat en el disseny no tant de la disposició espacial del mobiliari i equipaments, sinó del disseny mateix d'aquests elements i la seva adequació a les característiques del cos humà i al tipus de tasca que cal fer, aspectes que són abordats per l'ergonomia.

Aquí teniu alguns exemples dels paràmetres que l'ergonomia usa per al disseny de llocs de treball:

Font: www.elergonomista.com

Privadesa i *status symbols*

En primer lloc, és necessari que recordem la privadesa en termes psicosocials. Altman (1977) defineix la privadesa com la capacitat que tenim de regular el nostre accés als altres, ja sigui regulant la interacció social o regulant la informació que oferim als altres. Així doncs, bona part de les nostres relacions socials –i les relacions laborals es són una part important– estan determinades per un joc dinàmic d'equilibri entre la privadesa desitjada i la privadesa obtinguda: si la primera és inferior a la segona, parlarem d'aïllament social; per contra, si obtenim menys privadesa de la que voldríem, podem percebre fàcilment una sensació d'aglomeració o amuntegament (Valera i Vidal, 2000).

Certament, la manera en la qual estigui estructurat l'espai en un lloc de treball facilitarà o impedirà el contacte social entre els treballadors i, per tant, provocarà certs efectes psicològics o socials. D'aquesta manera, un conductor de metro podrà experimentar, per exemple, aïllament social i fins i tot desorientació temporal al final d'una jornada laboral, mentre que una treballadora d'una *maquila* mexicana podrà experimentar fàcilment amuntegament. Les dues situacions poden provocar estrès i afectar el rendiment i la satisfacció laboral.

La psicologia ambiental ha analitzat el potencial paper estressant tant de l'amuntegament com de la falta de persones (*undermaning*) en un determinat espai. En l'àmbit laboral s'han estudiat les diferències entre oficines tradicionals (amb despatxos tancats) i les oficines obertes. Els directius i professionals han assenyalat que en les oficines obertes hi ha menys privadesa, condició important per al seu treball (Zalesny i Farace, 1987).

Exemple

Els entorns laborals d'oficines dissenyades com a espais oberts permeten més contacte social entre els treballadors, però hi ha poques possibilitats de regular la interacció, és a dir, d'obtenir privadesa.

Determinats elements espacials com un vidre translúcid permeten mantenir les relacions laborals dins d'uns marges de privadesa que en determinats graus de responsabilitat dins de l'empresa, o en determinades tasques, resulta imprescindible.

També cal assenyalar que obtenir privadesa en l'espai laboral pot ser un element interpretat com a símbol d'estatus dins de l'empresa. La possibilitat de gestionar una sèrie de "filtres" espacials (parets o tancaments amb mobiliari d'oficina, vidres translúcids, porta, rètol, intercomunicador d'entrada, taula, etc.) o socials (secretària que dóna pas a les visites, per exemple) permet més regulació de les relacions amb els altres treballadors i, per tant, permet més privadesa. D'altra banda, la possibilitat de tenir un espai propi permet també més llibertat per a personalitzar-lo amb objectes significatius per a la persona i, d'aquesta manera, reforçar l'espai amb més *status symbols* (diplomes, quadres, escultures, plantes, mobles de més categoria, ordinador propi, etc.).

Exemple

En les oficines obertes, com en molts llocs de treball, la possibilitat reduïda d'obtenir privadesa i la poca capacitat de personalitzar un espai amb freqüència reduït són característiques d'un estatus determinat dins de l'empresa.

Al contrari, la possibilitat de tenir un despatx propi, tancat, amb finestres a l'exterior, espaiós i confortable, permet regular millor la privadesa, organitzar i decorar l'espai de manera personalitzada i, en definitiva, denotar un estatus més gran dins de l'empresa.

Reflexió

Observeu que, a mesura que veiem llocs de treball d'estatus creixent, també creixen els "filtres" tant espacials com socials per a poder accedir a les persones: des del treball en grans sales polivalents fins a despatxos en oficines obertes, despatxos tancats amb porta, accés a nivells superiors de l'edifici amb pas restringit, despatx previ amb secretari, fins a arribar als alts càrrecs, moltes vegades inaccessibles i situats en les plantes més altes de l'edifici de l'empresa.

Resum

Un entorn laboral es caracteritza per una gran quantitat de variables, de naturalesa molt diferent però que, en actuar interrelacionadament, defineixen el grau de satisfacció laboral i de rendiment.

Les principals variables ambientals que estan relacionades amb l'anàlisi del lloc de treball són: soroll, il·luminació, temperatura, qualitat de l'aire, color, mobiliari i equipament i superfície i estructuració de l'espai de treball. El confort laboral depèn de la presentació adequada d'aquestes variables, dins d'uns nivells adequats per al tipus de tasca que determina el lloc de treball.

El grau en el qual un treballador pot regular les seves relacions amb els altres, és a dir, en el qual pot mantenir un cert grau de privadesa, també incideix de manera important en

el rendiment i la satisfacció laboral. Al mateix temps, més privadesa es pot entendre com un símbol de l'estatus que té el treballador dins de l'empresa.

1.6.3. Aspectes ambientals i rendiment

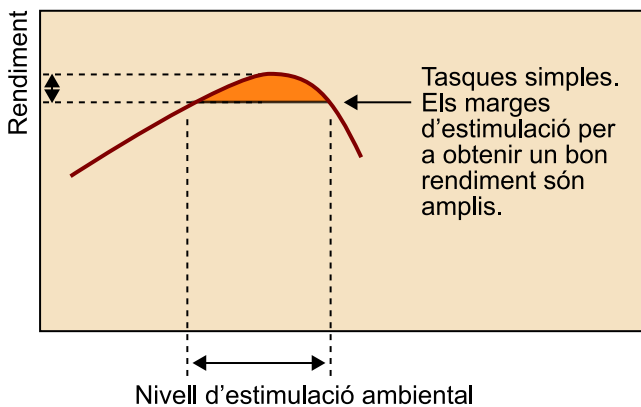
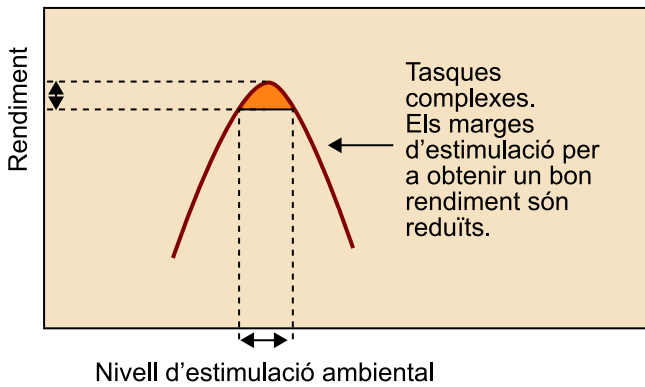
És cert que els marges lumínics per a llegir un llibre amb normalitat són molt amplis. Fins i tot en les condicions referides anteriorment, podem llegir un llibre si ens interessa molt. No obstant això, ara pensem en un dibuixant, un restaurador d'obres d'art o un rellotger. La precisió que requereixen aquestes activitats fa necessari un determinat nivell lumínic, una determinada direcció del feix de llum o algun tipus de qualitat lumínica particular (per exemple, una bombeta blava redueix el reflex del blanc del paper i disminueix les ombres que produeixen les mans en treballar). Aquí els marges d'estimulació necessaris per a un bon rendiment són molt més reduïts que els que es requereixen per a la lectura d'un llibre.

Reflexió

Heu intentat llegir alguna vegada un llibre amb molt poca llum? Al cap d'una estona us comencen a fer mal els ulls, costa concentrar-se en la lectura i, si esteu llegint al llit, el més probable és que us entri son. No obstant això, símptomes similars (excepte potser la son) es poden presentar quan llegiu un llibre en un lloc molt assolellat, per exemple a la platja. Especialment si les pàgines són d'un color molt blanc, la llum es reflecteix al paper i costa llegir.

En definitiva, per a poder llegir un llibre en condicions es necessiten uns nivells lumínics determinats. Massa llum o massa poca van en detriment de l'activitat lectora; és a dir, del rendiment en aquesta tasca. I el mateix pot passar amb el soroll, la temperatura i altres variables ambientals que defineixen un determinat lloc de treball.

En general, la relació que s'estableix entre l'estimulació ambiental i el rendiment es regeix per la llei de Yerkes-Dodson, la funció de la qual té forma d' U invertida. D'aquesta manera, davant una tasca determinada, es requereixen uns nivells determinats d'estimulació ambiental (sonora, lumínica, tèrmica, etc.) per a obtenir un rendiment màxim. Per damunt i per sota d'aquests nivells d'estimulació, el rendiment decreix. Aquesta baixada és més sensible i pronunciada en les tasques complexes que en les simples, en les quals els nivells perceptius, d'atenció i de desvetllament, són més amplis.

Els conceptes de **sobrecàrrega ambiental** i de **privació ambiental** són clau en relació amb aquest fenomen.

La **sobrecàrrega ambiental** és el resultat de portar al màxim la nostra limitada capacitat per a captar estímuls o informació de l'exterior. Quan se sobrepassa aquesta capacitat i la nostra percepció és que tota la informació és rellevant i, per tant, s'ha de captar, apareixen símptomes d'estrès ambiental, el més important dels quals és que reduïm necessàriament el nostre camp d'atenció (Milgram, 1970; Cohen, 1977), i ignorem algunes entrades d'informació i en seleccionem d'altres que considerem més rellevants o que cauen dins del nostre abast perceptiu.

Per contra, però igualment estressant, la **privació ambiental** es caracteritza per una absència d'estimulació ambiental. La monotonia ambiental, ja sigui per absència d'estímul, o per una estimulació excessivament monòtona i repetitiva, porta a una disminució en el rendiment, a experimentar al·lucinacions o a generar, en el cas d'una privació severa (per exemple, en càmeres de privació sensorial, cabines d'entrenament en el buit o estats profunds de relaxació), crisi d'ansietat.

Resum

Per a cada tasca que ha de fer una determinada persona en un moment i unes condicions determinades, són necessaris uns certs nivells d'activació, produïts en bona part pels nivells presents d'unes variables ambientals concretes (soroll, llum, temperatura, il·luminació, etc.).

La llei de Yerkes-Dodson posa en relació aquestes variables i el rendiment i preveu que per damunt o per sota d'uns nivells òptims d'estimulació ambiental el rendiment decreix, i que aquest decreixement és més o menys sensible o significatiu segons la dificultat de la tasca.

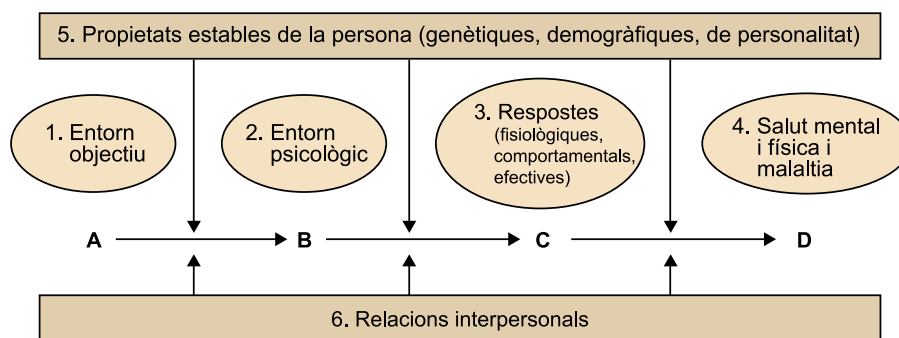
La sobrecàrrega i la privació ambiental són els extrems que delimiten els límits d'aquesta relació, i tant una com l'altra es correlacionen negativament amb el rendiment, a més de produir altres alteracions psicològiques com fatiga mental o crisi d'ansietat.

1.6.4. Desencadenants de l'estrès laboral

Una vegada analitzades les principals variables ambientals que defineixen un entorn laboral i com poden incidir en el rendiment, és interessant veure com reacciona la persona quan aquestes variables ambientals es presenten de manera tal que poden ser font d'estrès ambiental. Hem parlat també de la sobrecàrrega i de la privació ambientals i en altres apartats⁴ hem vist els efectes perniciosos del soroll. El que volem presentar aquí són alguns models psicològics que expliquin de quina manera ens enfrontem amb entorns estressants i quins mecanismes posem en joc per a resoldre la situació d'una manera o altra.

⁽⁴⁾Vegeu l'apartat "Entorn acústic, so i soroll".

Entre els diferents models d'estrès ambiental amb relació als entorns laborals que presenta Peiró (1993), tant ell com nosaltres destaquem el model de French i Kahn (1962), model que ha inspirat les investigacions de l'Institut per a la Investigació Social de la Universitat de Michigan. Encara que el model és antic, tal com assenyalava Peiró, continua oferint els elements bàsics que encara avui guien la investigació en aquest tema.

Model de l'Institut de Recerca Social de la Universitat de Michigan sobre entorn social i salut

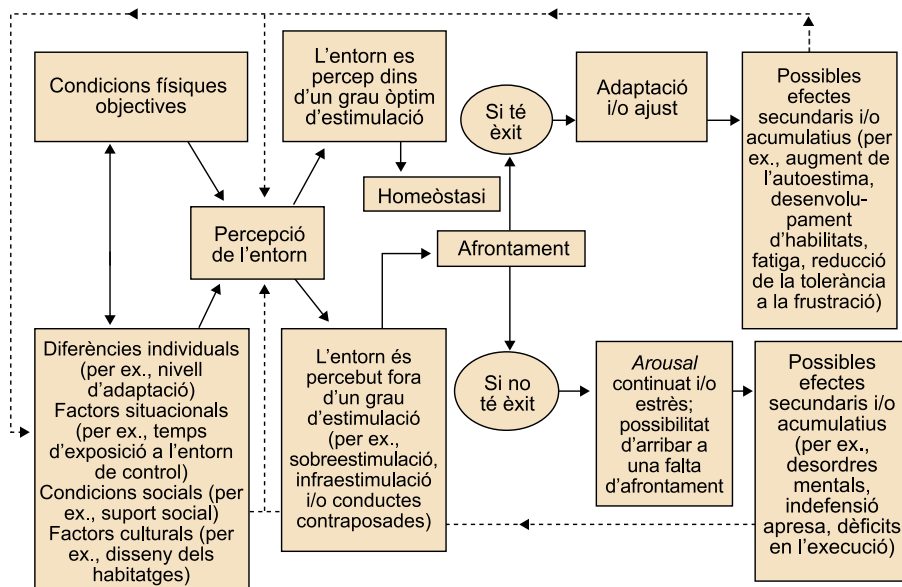
El model estableix una seqüència causal que va des de les característiques del context objectiu de treball (A), per mitjà de l'experiència subjectiva del treballador (B) i de les seves respostes enfront d'aquest (C), fins a arribar als efectes a llarg termini que tots aquests factors tenen sobre la seva salut física i mental (D). Les connexions A-B estableixen relacions entre el context físic i social del treball i les percepcions de la persona respecte d'aquest. Les connexions tipus B-C marquen les relacions entre l'entorn percebut de treball i les respostes que el treballador té. Les connexions C-D fan referència a l'efecte de les respostes sobre criteris establerts de salut i malaltia. El model, a més, incorpora variables que afecten totes aquestes relacions: la influència de les característiques o propietats "estables" de la persona sobre la manera que té de percebre la realitat

física, la manera de respondre davant aquesta realitat percebuda i la manera com aquestes respostes incideixen sobre la salut i el benestar psicològic (Peiró, 1993).

Recordeu que aquest model, com el que explicarem a continuació, es fonamenta en una idea simple però molt important: la incidència de les variables físiques sobre el treballador, inclosos els possibles símptomes d'estrès, no depèn tant de les característiques físiques mateixes del paràmetre ambiental com de la percepció subjectiva d'aquestes condicions objectives. En aquesta percepció incideixen múltiples factors, des dels individuals fins als socials o els relacionats amb les característiques de la cultura organitzacional.

El segon model que presentem és un model eclèctic proposat per Bell, Fisher, Baum i Greene (1996) en què s'intenta veure com la persona, en el nostre cas el treballador, afronta les situacions d'estrès ambiental i els efectes que es deriven d'aquest afrontament.

Model eclèctic de perspectives teòriques sobre l'estimulació ambiental

Font: Adaptat de Bell, Fisher, Baum i Greene (1996, pp. 146-147)

En aquest model, la percepció de l'entorn depèn de les condicions físiques objectives però també de factors individuals, situacionals, socials i culturals. En qualsevol cas, tenint en compte un context determinat, per exemple, un entorn laboral determinat, la persona pot percebre que les característiques ambientals proporcionen un nivell òptim d'estimulació. Si recordeu la llei de Yerkes-Dodson, aquestes característiques es relacionen amb uns nivells òptims pel que fa al rendiment, la satisfacció i la salut laboral. No obstant això, en altres circumstàncies la persona pot percebre que les característiques ambientals es troben fora d'un nivell adequat d'estimulació, bé per sobrecàrrega ambiental,

Vegeu també

Sobre la llei de Yerkes-Dodson vegeu l'apartat "Aspectes ambientals i rendiment" d'aquest mòdul didàctic.

bé per privació ambiental o bé pel fet que les característiques de l'entorn interfereixin en les tasques que s'han de dur a terme. En aquests casos, la persona ha de desenvolupar estratègies d'afrontament. Si té èxit, seguint el model de Selye (podeu veure l'apartat "Efectes fisiològics i psicològics del soroll" d'aquest mòdul), la persona es podrà adaptar a l'entorn amb conseqüències positives (augment de l'autoestima, nou repertori comportamental, etc.) o negatives (fatiga, rendiment menor en tasques posteriors, etc.). Per contra, si les estratègies d'afrontament fracassen, la persona entra en una fase de resistència, de desvetllament continuat o d'estrès, amb efectes negatius potencials o acumulatius molt probables: desordres mentals, crisis d'ansietat, inacció per percepció d'indefensió apresada, desordres psicofisiològics o dèficits orgànics, reducció significativa del rendiment en les tasques implicades o bé en altres amb posterioritat, etc.

El model es retroalimenta de manera que els resultats de tot el procés, siguin els que siguin, poden tornar a influir en la percepció d'entorns similars, en els factors individuals, socials o situacionals o, fins i tot, en les condicions físiques mateixes de l'entorn.

D'altra banda, dues teories provinents de la psicologia social poden explicar els efectes negatius de l'exposició a situacions d'estrès ambiental. Aquestes són la teoria de la indefensió apresada i les teories del control personal.

La **teoria de la indefensió apresada** va ser formulada per Seligman per primera vegada el 1973, quan va observar que en una situació repetida de càstig sense possibilitat de fugida, un gos deixava de manifestar conductes d'evitació encara que es donessin circumstàncies per a expressar-les. L'animal havia après que cap comportament era contingent a la situació i, per tant, la inacció i la falta d'afrontament apareixien de manera sistemàtica. En altres paraules, havia après a sentir-se indefens i no feia res per a evitar el càstig. Posteriorment, Seligman i els seus col·laboradors van completar la teoria de la indefensió apresada amb les teories de l'atribució, de manera que els símptomes d'indefensió apresada eren més o menys rellevants o permanents en funció del fet al qual s'atribuïa la situació de no-contingència i de quines característiques tenien aquestes situacions (Abramson, Seligman i Teasdale, 1978). Si la causa atribuïda a la situació era estable o global, els símptomes eren més acusats que si la causa era no estable o específica.

En les teories de l'estrès ambiental, com en altres contextos, la teoria de la indefensió apresada pot explicar certs efectes en els quals les persones accepten les situacions estressants sense, aparentment, exercir cap comportament per enfrontar-s'hi. En entorns laborals, aquests efectes se solen relacionar estretament amb baixades importants del rendiment o de la motivació del treballador. A més de situacions d'estrès ambiental, situacions d'assetjament psicològic o de síndrome d'esgotament professional, poden generar símptomes d'indefensió apresada.

D'altra banda, un grup de teories denominades **teories del control personal** (Barnes, 1981) també estudien com afrontem determinades situacions estressants. La formulació general és que els efectes psicològics negatius dels productors d'estrès ambiental es poden reduir quan la persona aconsegueix un control personal sobre aquests productors. El control pot ser:

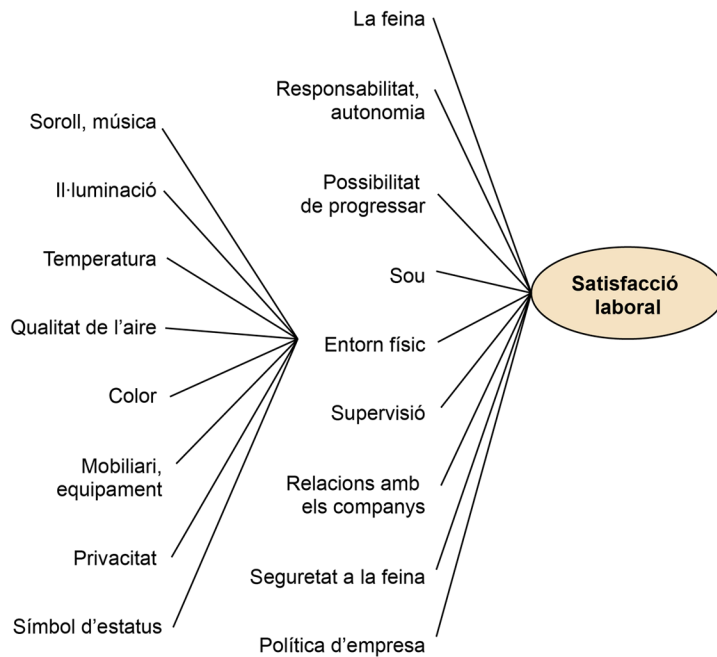
- **Control de conducta.** Disponibilitat o capacitat que té una persona d'exercir una conducta capaç de modificar una situació que percep com a amenaçadora o simplement molesta (per exemple, baixar el volum d'un aparell de música, encendre un interruptor de la llum, obrir una finestra o regular un aparell d'aire condicionat, etc.).
- **Control cognitiu.** Manera en la qual una persona interpreta la situació amenaçadora o molesta de manera que li resulti més suportable la convivència amb el productor d'estrès. Aquest control està molt vinculat a la capacitat de predir quan i amb quina intensitat es produirà la situació estressant i també al control de les emocions (por, angoixa, ira, etc.) que poden acompanyar aquests tipus de situacions.
- **Control de decisió.** Varietat d'alternatives o d'estratègies disponibles per a fer front a la situació i prendre decisions sobre aquest tema. Recordeu que els símptomes de la indefensió apresada apareixen quan es percep que ja no li queden alternatives vàlides d'afrontament.

Finalment, cal recordar que sovint n'hi ha prou de percebre el control de conducta per a reduir els efectes negatius, encara que finalment la conducta no es dugui a terme. Per exemple, és fàcil constatar com suportem millor el soroll produït per nosaltres mateixos que aquell que produeixen els altres, i més quan percebem que no tenim cap possibilitat de controlar el seu comportament. Reflexioneu quantes vegades us heu vist clavant un clau, foradant una paret, posant una rentadora o escoltant música a hores que no consentíem que ho fes cap altre veí. Aquest efecte és important en entorns laborals, ja que pot afectar, a més del rendiment, les relacions socials entre els treballadors.

1.6.5. Entorn i cultura organitzacional

Com vèiem en l'apartat "Paràmetres psicoambientals de l'entorn laboral" d'aquest mòdul⁵, els entorns laborals estan formats per un gran nombre de variables, a més de les estrictament físiques. Entre aquestes, l'entorn organitzacional, el clima organitzacional o la cultura de l'organització són elements importants que, a més d'incidir de manera fonamental sobre el treballador i la seva tasca, incideixen també en la configuració espacial de l'organització o de l'entorn laboral.

(5)

Dit d'una altra manera, una organització està definida per un ambient cultural, i aquest ambient pot fer referència a la cultura material (edificis, objectes, instruments, entorn físic, etc.) o a la cultura no material (coneixements, lleis, normes, estructura organitzacional, clima organitzacional, etc.). Els treballadors es relacionen amb l'organització tant des de la cultura material com des de la no material, i les dues estan, al mateix temps, interrelacionades entre si.

Un dels elements importants de la cultura material d'una organització és el marc físic en el qual aquesta s'inscriu, i l'edifici és un dels elements clau. Vegem-ne un exemple⁶.

(6)

Aquí tenim les imatges dels edificis corresponents a tres seus d'entitats bancàries a Barcelona. Observeu-los bé i penseu: com ha de ser cadascuna d'aquestes entitats des del punt de vista de la seva cultura organitzacional? Són gaire iguals o poden representar estils diferents dins del mateix sector empresarial? Podem contestar aquesta pregunta mirant l'edifici? I els interiors, els entorns laborals, semblen iguals?

La veritat és que aquests edificis es converteixen en un objecte cultural i simbòlic, ja que representen un suport físic a la cultura i els valors dominants en una organització.

D'aquesta manera, el marc físic d'una organització és la manifestació més rellevant de la seva cultura material i informa d'alguna de les seves característiques, a més de complir una sèrie de funcions:

- Arriba a ser regulador del clima; és a dir, actua com a filtre entre les condicions de l'exterior i les de l'interior.
- Conté les persones i les diferents activitats pròpies de l'organització.
- Facilita o dificulta cert tipus d'activitats, d'acord amb els objectius de l'organització.
- Arriba a ser un regulador de les relacions socials entre els treballadors de l'organització.
- És un objecte cultural, amb alt valor simbòlic, ja que representa un suport de la cultura i els valors dominants en l'organització.
- Arriba a ser, finalment, un valor afegit al valor material (funció econòmica i d'inversió de capital).

Amb relació a la cultura no material, els aspectes estructurals es converteixen en factors clau. D'aquesta manera, l'estructura organitzacional es pot definir com el resultat global de com l'organització divideix el treball en diferents tasques, i també els mecanismes per mitjà dels quals s'aconsegueix la coordinació entre si. Aquesta divisió en diferents tasques s'ha d'acompanyar d'una adequació suficient de l'entorn físic als objectius de cada tasca. Aquesta estructura organitzacional es fonamenta en el següent:

- **Llocs i papers.** L'organització es pot definir com un sistema de llocs i de papers interrelacionats tenint en compte una sèrie de factors: sistema de jerarquització de l'organització, sistemes de comunicació entre nivells, etc.
- **Normes i valors.** L'organització tracta de desenvolupar procediments d'influència generalitzats que li permeten incidir sobre el comportament dels seus membres. Les normes i els valors característics de l'organització permeten desenvolupar aquests processos d'influència. Recordeu que hem

vist al principi d'aquest mòdul com va ser precisament això el que van posar en evidència els estudis de Hawthorne: els aspectes psicosocials eren tan o més importants com els paràmetres físics del lloc de treball.

Una vegada repassats els continguts del mòdul, no obstant això, podem reanalitzar l'entorn des d'altres perspectives. Per exemple, la disposició espacial, juntament amb determinats nivells sonors, lumínics, tèrmics, etc., incideix de manera notable sobre aspectes com la privadesa en el lloc de treball, les relacions entre els treballadors o la configuració de determinades polítiques de l'organització.

2. Processos urbans col·lectius

Després d'abordar els processos psicoambientals en el bloc anterior, en aquest ens centrem en processos de tipus més col·lectiu que es donen en el context urbà. Com ja hem dit en la introducció, la distinció entre tots dos blocs no s'ha de fer d'una manera estricta, sinó simplement com una manera de presentar una realitat que, per definició, és al mateix temps individual i col·lectiva (per esmentar una de les possibles categoritzacions) i que abasta multitud de dinàmiques i processos socials que es donen a la ciutat. No obstant això, la nostra intenció en aquest segon bloc és prestar una especial atenció a processos col·lectius, culturals, històrics i polítics que estan relacionats amb la manera com entenem l'espai urbà i el seu ús.

Per això, aquest segon bloc es divideix en quatre subapartats. En el primer, tractarem de manera genèrica els usos col·lectius de l'espai a la ciutat per a centrar-nos després en dos temes específics, com són els conflictes en l'ús de l'espai públic i la manera com aquests usos s'interpreten freqüentment des de les diferències culturals. El segon subapartat s'ocupa dels processos de pressió, segmentació i exclusió urbans, i intentarà introduir alguns dels conceptes que s'utilitzen habitualment per a donar compte d'aquests processos (guetització, ennobliment, etc.). Finalment, en el tercer i quart apartat tractarem la seguretat i la qualitat de vida urbana i els moviments socials i veïnals urbans.

2.1. Usos col·lectius de l'espai de la ciutat

2.1.1. Introducció als usos col·lectius de l'espai

Encara que generalment no ho fem d'una manera sistemàtica ni metòdica, estem acostumats a pensar sobre els usos dels espais públics de la ciutat i, en concret, sobre els usos col·lectius de l'espai urbà. Ho fem com a observadors de les coses que passen al nostre voltant quotidianament, però també com a actors que hi participem. Tots podem pensar amb facilitat en diferents situacions en les quals ho fem:

- De vegades, ens limitem a passar per aquests espais sense centrar la nostra atenció en les persones, els objectes, els edificis i les pràctiques socials que ens envolten. Aquest tipus de desplaçaments són habituals en l'espai urbà contemporani, en el qual de vegades necessitem una mobilitat molt intensa entre diferents llocs de la ciutat.

- També, algunes vegades, evitem certs espais precisament per ser llocs d'ús col·lectiu, amb la intenció d'evitar, per exemple, les aglomeracions o l'enrenou del centre de les ciutats.
- Altres vegades, hi acudim expressament i, en arribar, entrem a formar part de la infinitat de persones i pràctiques que s'hi estan fent, per motius que poden ser enormement variats i que poden tenir relació amb pràctiques que en principi són individuals (com, de vegades, el consum, l'oci, etc.) o amb unes altres que, juntament amb les anteriors, es poden considerar d'una manera més col·lectiva.

Plaça al centre de Bucarest. Autor: Óscar López

Per tant, és necessari pensar, en primer lloc, quines implicacions té parlar d'usos col·lectius dels espais públics a les ciutats. És una col·lectivitat el conjunt de persones que es troben, per exemple, en una plaça, fent diferents activitats? De què depèn que ho considerem així o no? Encara que aquestes no són les preguntes fonamentals que intentem respondre aquí, és important interrogar-nos-hi per a abordar els espais públics urbans contemporanis. Però les preguntes van molt més allà. Quins tipus de factors intervenen en els usos i pràctiques col·lectives de l'espai públic? Com els afecten la regulació i el control al qual es veuen sotmeses i com s'organitza aquest control? Quins són els discursos –tant sobre la regulació com sobre els usos mateixos– que s'empren socialment per a parlar del que ocorre en aquests espais? Les preguntes podrien ser encara moltes més però, com en altres aspectes que abordarem al llarg dels apartats següents, hi ha diferents punts de vista sobre aquest tema.

Pel·lícula recomanada

Per a reflexionar sobre la qüestió de la col·lectivitat i la multiplicitat de pràctiques socials i urbanes podeu veure:

M. Haneke (2000). *Code inconnu: Récit incomplet de divers voyages*.

El que sembla evident és que els espais públics urbans poden ser considerats com una cosa practicada col·lectivament i això ocorre independentment de si els considerem d'aquesta manera o no. **En altres paraules, són les pràctiques socials col·lectives mateixes les que doten aquests espais d'una part del seu significat, del seu contingut, en una relació dinàmica amb les persones que els habiten i utilitzen.** Encara que tornarem a això una mica més endavant, és fàcil observar-ho a partir d'exemples concrets.

Per exemple, pensem en una plaça d'un barri perifèric de la ciutat utilitzada pels seus habitants quotidianament i, sobretot, en els moments en els quals poden disposar de més temps d'oci. Es poden trobar multitud de llocs que compleixin aquestes característiques a les nostres ciutats. En observar-los detingudament, ens adonem que hi ha multitud d'interaccions entre actors més o menys habituals (salutacions, xerrades informals, jocs i un llarg etcètera); i també una sèrie de maneres d'ocupar l'espai, dotar-lo de significat i contingut per a ells.

Plaça i habitatges al barri de la Salut (Badalona). Autor: Óscar López

Podem observar horaris, maneres d'estar, la distribució espacial en funció de diferents característiques (per exemple, per edat, per gènere o per grau de coneixement entre les persones; de vegades per origen, per històries de vida similars o divergents, etc.; en alguns casos, fins i tot per gustos, aficions, temes de conversa o posicions polítiques). Aquestes característiques o factors de vegades són relativament visibles per a un observador extern que no conegui el context i les persones que hi interactuen (i que no solament s'expressen pel fet d'ocupar tal o qual racó, o aquest o aquell banc, sinó també per indicadors basats en la indumentària, la manera d'actuar o d'expressar-se, etc.) i altres són totalment opaques si no s'aprofundeix una mica en l'anàlisi d'aquest espai.

I és que és clar que, moltes vegades, l'observació de les pràctiques que es poden donar en un espai públic no ens permet visualitzar amb claredat el seu caràcter col·lectiu o, almenys, el d'un determinat tipus de col·lectivitat. En altres paraules, els mirem com a llocs en els quals es donen aglomeracions més o

menys espontànies de persones, però sense cap vincle aparent entre elles, més enllà de la presència mateixa en aquest lloc. Potser el primer exemple d'això (aparentment molt clar) que se'ns pot ocórrer és un de relacionat amb la mobilitat i els mitjans de transport. La ciutat (com hem vist en algun dels models de ciutat tractats en el mòdul 1) està plena de llocs que considerem de trànsit o de pas en els quals, aparentment, les persones romanen i passen d'una manera relativament individual.

Estació de Sants (Barcelona). Autor: Óscar López

Encara que no entrarem aquí a analitzar amb deteniment aquests espais, és necessari preguntar-se si realment aquesta individualitat, l'absència de relació amb altres persones i amb l'espai mateix, és realment tal o simplement és diferent (probablement menys intensa, també) que en altres espais. També, en un altre ordre de coses, que l'ús de l'etiqueta *col·lectiu* depèn en bona part de l'observador, com ja hem dit abans. Si ens parem a observar detingudament, per exemple, una estació de metro, autobús o ferrocarrils o un aeroport, veurem de nou moltes de les característiques que acabem d'esmentar en els paràgrafs anteriors per a una plaça, encara que evidentment aquestes tindran un caràcter diferent (potser més efímer, amb un canvi molt més ràpid de les persones que interactuen i amb objectius diferents).

El problema, potser, resideix a interpretar que el col·lectiu –tal com de vegades utilitzem aquest concepte– ha d'implicar per força un grup cohesionat, amb certa consciència d'aquesta cohesió i uns determinats objectius i pràctiques definits (de manera estable o temporal) com a propis. Per descomptat, és un problema si una definició com aquesta (que es podria criticar) és presa d'una

manera estricta per a dividir usos col·lectius de l'espai dels que no ho són. Vist d'aquesta manera, en un lloc com una estació de tren no solament és evident que es generen certes identitats compartides febles ("passatger", "viatger", "transeünt", etc.), sinó també que, després de l'aparent desordre, les pràctiques individualitzades i les adreces divergents, també podem veure en molts casos com hi ha fluxos comuns, pràctiques compartides i interaccions àmplies. Evidentment, en aquest context en concret del qual estem parlant, bona part d'aquests fluxos o pràctiques no tenen un caràcter casual: formen part de la manera en què està pensat aquest espai, de la manera en la qual està prevista utilitzar-lo i dels mecanismes que es posen en joc per a intentar assegurar que així sigui. Més endavant parlarem breument d'expressions concretes d'aquesta regulació i control.

Un exemple bastant clar de l'anterior (encara que molt complex al mateix temps) pot ser el turisme, una cosa cada dia més habitual als espais urbans (almenys en alguns i en el nostre context més proper). En concret, pensem en les persones que fan turisme i en com usen l'espai públic, el tipus de pràctiques que hi desenvolupen i com ho construeixen. El turisme, observat des d'una perspectiva general, es pot considerar des de punts de vista molt variats: per exemple, com un procés de la globalitat i al mateix temps globalitzant, que uniformitza pràctiques i discursos al mateix temps que posa en contacte (o almenys en un cert tipus de contacte) persones de procedència molt diferent. També es pot considerar com un motor econòmic i, alhora, com un efecte dels canvis econòmics en certs llocs del món. En l'àmbit urbà, hi ha també diferents aportacions que ho assenyalen com un procés amb un important impacte en termes de banalització i reinvençió de les ciutats, els seus espais públics i la seva estructura urbana. Però, en el que aquí ens interessa, ho podem assenyalar com una dinàmica creadora d'usos i pràctiques col·lectives que són cada vegada més habituals a les nostres ciutats.

Pel·lícula recomanada

Per a reflexionar sobre la mobilitat i les identitats als espais de trànsit, vegeu J. Reitman (2010). *Up in the air*.

Turistes a Praga. Autor: Óscar López

Dèiem fa un moment que el turisme (o almenys una part) es pot considerar un exemple de fluxos comuns i pràctiques compartides que es poden donar en l'espai públic d'una manera col·lectiva, malgrat una certa il·lusió d'"individualitat". Això es pot observar, per exemple, en la fotografia anterior. Les persones que hi apareixen (que estan observant o fotografiant un monument) probablement no han acudit juntes a aquest lloc ni a aquesta ciutat i, segurament, cadascuna d'elles té un recorregut més o menys diferent, encara que coincident en certs plantejaments i espais. L'important és entendre que, en haver-hi una equiparació, una certa normativització de les pràctiques (el que se suposa ha de fer un turista, les visites que s'assenyalen com a " importants" o "imprescindibles" en una ciutat, els indicadors urbans mateixos i la preparació de certes àrees per a acollir un volum de turistes, etc.) es tendeix en la pràctica a un ús col·lectiu de l'espai públic que conforma enormement aquest espai.

Podem buscar dos exemples més d'això. El primer és molt més quotidià: quantes vegades ens hem trobat, per exemple, al centre de la nostra ciutat fent compres de diferents articles? La decisió de fer-ho és individual, però és fàcil sentir-nos part d'un grup momentani de persones que estan fent exactament el mateix i que a més fan comportaments i recorreguts tremendament semblants. Però pensem també, en un ordre totalment diferent de coses, com utilitzem les noves tecnologies, equiparant Internet amb un gran espai públic d'ús col·lectiu. A pesar que es podrien fer múltiples crítiques i precisions a aquesta metàfora (podeu veure, per exemple, López *et al.*, 2006), és també cert que, fins i tot si hi ha una aparent versatilitat infinita d'aquest espai i que cadascun de nosaltres l'utilitzem de múltiples maneres diferents, s'hi poden observar llocs, fluxos i recorreguts comuns: l'ús de les xarxes socials o d'eines de comunicació instantània, els cercadors o els correus electrònics, les pàgines que ens interessin i que visitem diàriament, etc.

A les ciutats actuals, hi ha múltiples i variats usos col·lectius dels espais públics. No obstant això, aquestes pràctiques col·lectives no són sempre evidents o fàcilment distingibles dels comportaments que es poden considerar individuals. Aquesta distinció (per definició complexa, com les pràctiques mateixes) no solament depèn de la intencionalitat o de la consciència d'actuar col·lectivament, sinó també de la perspectiva d'observació, dels processos socials que estan funcionant sobre aquestes pràctiques i de la regulació i definició mateixes dels espais públics urbans. En altres paraules, no es tracta d'una dicotomia entre espais o pràctiques individuals o col·lectives, dicotomia difícil d'aplicar en qualsevol realitat social i més encara en una com la urbana. És una qüestió de focus, de dotació de significat del que significa la interacció social en l'espai públic: de fet, l'observador mateix és un participant en aquest espai perquè, independentment del seu grau de participació, construeix significats i coneixements sobre aquest. En definitiva, més aviat el que cal considerar és amb què tenen relació aquestes pràctiques i com es fan.

Usos col·lectius i construcció social dels espais urbans

Es podria afirmar –per mitjà dels exemples assenyalats anteriorment o d'altres diferents– que aquests llocs constitueixen indubtablement, per als qui els utilitzen, espais de significació: llocs que, per mitjà de les pràctiques que s'hi inscriuen, es converteixen en espais els significats dels quals estan construïts socialment. Això no és solament vàlid per a aquests espais urbans que hem descrit sinó, en realitat, per a qualsevol lloc utilitzat i practicat. Com afirma Rappaport (1994, p. 478), des de l'antropologia, respecte a l'organització espacial i l'entorn construït, l'espai és "molt més que la relativament simple noció d'espai físic que està implícita en moltes discussions".

Si parléssim d'espai construït exclusivament en un sentit arquitectònic o urbanístic, seria difícil entendre com un grup de persones "construeix", per exemple, una plaça en la qual passa una gran part del seu temps. Ho fem, més aviat, entenent que un territori o un lloc (la plaça) és el que és susceptible de ser ocupat i que l'espai és el resultat de les pràctiques socials que s'hi donen. En altres paraules, i mitjançant la bella metàfora que utilitza de Certeau:

"L'espai és respecte al lloc el que esdevé la paraula en ser articulada, és a dir, quan queda atrapada en l'ambigüitat d'una realització, transformada en un terme pertinent de múltiples convencions, plantejada com l'acte d'un present (o d'un temps) i modificada per les transformacions degudes a continuïtats successives".

(Certeau, 2000, p. 129).

Certeau resumeix dient que l'espai és un lloc practicat; organitzacions socials d'aquest que no necessàriament es corresponen amb la planificació a partir de la qual aquest espai ha estat dissenyat i concebut inicialment. Evidentment, es troba implícit en aquesta manera d'entendre l'espai que això no es tracta d'una cosa excepcional, sinó de processos que, quotidianament, estem posant

en joc i que condicionen no solament la nostra manera de ser als espais sinó també la manera de relacionar-nos-hi. Tal com afirma Durán (1990, p. 229), "el lloc és, per definició, un espai ocupat, i en conseqüència relativament estable, encara que només es tracti d'una ocupació simbòlica". Es tracta, en definitiva, d'aproximar-nos al que Low i Lawrence (2003, p. 13) denominen *inscribed spaces*, que es defineix com:

"Les maneres en les quals la gent agrega relacions significatives als espais que ocupen, en les quals doten de significat aquests espais, i transformen l'«espai» en «lloc». Estem interessats en com l'experiència s'incrusta en el lloc i en com l'espai reté memòries que impliquen persones i esdeveniments. A més, la relació entre les persones i el seu entorn abasta més que l'agregació de significat a l'espai. Implica reconeixement i elaboració cultural de les propietats percebudes dels entorns en direccions que es constitueixen mútuament a través de les narratives i praxis".

Aquest tipus de narratives i de pràctiques es donen en tot espai urbà i són tan variades com l'espai, com ja hem vist en els exemples anteriors. Poden estar relacionades amb l'art, amb la mobilització política, amb usos relacionats amb l'oci o el treball, o amb les nostres pràctiques més quotidianes en aquests espais. Poden ser relativament "autònomes" o estar basades en la participació (o la sensació d'estar participant) juntament amb altres persones en un mateix procés o pràctica social.

La participació en els usos col·lectius de l'espai urbà

Intenteu pensar i sistematitzar exemples en els quals hàgiu participat en usos col·lectius de l'espai urbà o els hàgiu observat. És evident aquest ús col·lectiu? Quines són les pràctiques que es donaven en aquests espais i com hi va participar? Podeu utilitzar algun dels exemples que hem posat al llarg de l'apartat: interaccions entre actors més o menys habituals, maneres d'ocupar l'espai, dotar-lo de significat i contingut; horaris, maneres d'estar, distribució espacial en funció de diferents característiques, etc.

2.1.2. Conflictes urbans en l'espai públic

Un dels aspectes recurrents que solen aparèixer en parlar dels usos col·lectius de l'espai públic són els conflictes que s'hi donen. Evidentment, aquests conflictes, en el sentit popular de la paraula, ocorren de vegades i es poden donar entre persones o grups de persones en l'ús dels espais públics. No obstant això, en aquest apartat volem utilitzar una idea més àmplia, no solament com una cosa relacionat amb la "violència" (des d'un punt de vista més simplificat i de vegades vinculat a les idees generalitzades que hi pot haver sobre aquest tema), sinó entenent aquesta conflictivitat com una cosa composta per una gran varietat de processos de competència, negociació de significats sobre els significats i usos d'aquests, etc. Això no vol dir que, de vegades, aquest àmbit no tingui relació amb una confrontació "física" o "violenta" (com quan es produeix un desplaçament forçós, un impediment frontal a l'ús d'un espai o una confrontació clara –sigui una baralla o una càrrega policial contra una manifestació–), sinó que generalment, a més, té altres components igual d'importants o més, com poden ser els discursius: discursos que construeixen imaginaris sobre aquests espais i les pràctiques que s'hi donen i que interpreten, complementen, acompanyen o fomenten el conflicte.

De fet, creiem que és important destacar aquests aspectes perquè, de vegades, l'orientació que es dona al conflicte –per exemple, en els mitjans de comunicació– és merament individualista, com si simplement consistís en una situació que es dona entre dues o més persones o grups sense importar el context, el lloc o els processos subjacents a aquest. Altres vegades, fins i tot quan aquest context o aquestes motivacions es tenen mínimament en compte, se simplifiquen fins a l'excés, reduint-les a un únic factor sense considerar molts altres que també estan en joc.

Un bon exemple d'això poden ser algunes de les qüestions que abordarem en l'apartat següent sobre la interpretació que de vegades es fa de les diferències culturals en l'ús dels espais públics. Però abans, és necessari tractar algunes qüestions genèriques sobre el conflicte en l'espai urbà.

Hem dit que esmentar el conflicte és un aspecte recurrent però, de fet, moltes vegades es presenta (o es pretén presentar) el mateix espai públic com un espai "desconflictivitzat", quan en realitat es podria veure, des d'una perspectiva més àmplia, com un espai que és de negociació i conflicte per definició. No està de més recollir aquí també part d'un text de Delgado (2005):

"El civisme concep la vida social com un prosceni colossal del consens i per al consens, on ciutadans lliures i iguals acorden conuiu amablement complint un conjunt de preceptes abstractes de bona conducta. L'escenari predilecte d'aquest limbe és un espai públic no menys ideal, on una classe mitjana universal es dedica a l'exercici de les bones pràctiques d'urbanitat. En aquest espai modèlic no es preveu la possibilitat que irrompi el conflicte, ja que al carrer i la plaça es pressuposa la realització de la utopia d'una superació absoluta de les diferències de classe i les contradiccions socials per la via de l'acceptació comuna d'un saber comportar-se que iguala. Barcelona és un exemple de com, a la que et descuides, el somni d'un espai urbà desconflictivitzat, pel qual pul·lula un exèrcit de voluntaris àvids de col·laborar, s'esfondra quan apareixen els signes externs d'una societat que té com a matèria primera la desigualtat i el fracàs".

Un dels aspectes fonamentals en treballar el conflicte en els espais urbans, per tant, és analitzar com es construeixen discursos i significats sobre aquests des dels mitjans de comunicació i les administracions. Com ja hem dit, com a observadors construïm també significat sobre els llocs, però la veritat és que l'impacte més gran en la regulació, el control i la definició és la dels poders (entre aquests l'Administració) en tant que generen aquests discursos i els apliquen amb una potència enorme. Aquest discurs no és evidentment uniforme i, de fet, moltes vegades resulta molt contradictori. Posant com a exemple Barcelona, l'administració mateixa que proposa una ordenança cívica sobre els usos de l'espai públic és la que dona suport, per exemple, a idees com que:

"Les ciutats tenen l'obligació de generar espais públics perquè sigui la ciutadania qui s'apoderi d'ells i, a partir dels seus usos i pràctiques, els transformin en col·lectius".

(Fòrum, 2004).

Sense entrar en les evidents contradiccions d'un procés com el del Fòrum 2004 (en part construcció d'una "marca" de ciutat, en part procés de reforma i especulació urbanística, entre altres coses), la veritat és que **hi ha una clara tensió entre el disseny, la planificació i la gestió urbanística i com s'utilitzen els**

espais públics de manera col·lectiva en la realitat quotidiana de les nostres ciutats. Alguns d'aquests usos són considerats "apropiats", part de pràctiques que estan dins dels límits acceptables d'apropiació de l'espai públic, i que no qüestionen en realitat els principis que el regeixen i controlen. Altres, com veurem també en l'apartat següent, es consideren clarament "desviats", bé perquè no serveixen a aquests propòsits bé perquè van frontalment contra aquests. Per aquesta raó, potser una de les preguntes fonamentals que ens hem de fer sobre les nostres ciutats és sobre quins són els interessos que regeixen la definició del que és un espai públic i quin és l'ús que se li ha de donar. I la resposta probable és que, entre altres, uns dels més potents són, sens dubte, els interessos econòmics i de mercat, moltes vegades (per no dir pràcticament sempre) per sobre del benestar i de la qualitat de vida dels ciutadans, o almenys potenciant-ho exclusivament fins on convé a aquests mateixos interessos.

Això és molt visible quan parlem en termes de regulació dels usos col·lectius dels espais públics (usos més o menys permesos) i també, d'una manera relacionada, sobre la seva institucionalització (usos o esdeveniments de caràcter oficial o no). També és clar, de vegades, en casos que tenen una orientació relativament més explícita com, per exemple, les mobilitzacions de tipus polític, perquè en aquest cas també hi ha diferents graus de regulació, control i planificació: usos més permesos (en teoria "cívics", coherents amb la idea oficial d'espai públic) i altres que ho són menys. Per exemple, una de les lectures que us recomanem és el llibre *Carrer, Festa i Revolta. Els usos simbòlics de l'espai públic a Barcelona, 1951-2000*, coordinat per Delgado (2003), que mostra diferents exemples d'apropiacions col·lectives al carrer i a la ciutat i les analitza com una forma de cultura popular i, en alguns casos, com a exemples d'insubmissió i insolència als espais urbans. En aquest llibre es pot observar tant la regulació que s'ha fet d'aquests usos de l'espai urbà com la significació que per als participants i la ciutadania mateixa tenien aquests esdeveniments.

Lectura recomanada

M. Delgado (2003). *Carrer, Festa i Revolta. Els usos de l'espai públic a Barcelona (1951-2000)*. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

Manifestació al centre de Barcelona. Autor: Óscar López

En definitiva, la negociació que esmentàvem abans, les orientacions relacionades amb el control i la regulació (regulació del conflicte, però alhora generadora de conflicte a altres nivells) es donen en àmbits que podríem considerar purament col·lectius com els anteriors, però també en el control dels usos quotidians i menys definits d'una part dels habitants de la ciutat.

Tornant a la idea de l'"espai urbà desconflictitzat" que se sembla voler proposar, en la pràctica aquests exemples mostren com es produeix una ocultació o "una política de les desaparicions, un intent utòpic de pacificació pública apartant de la vista tot allò que pugui pertorbar la seguretat social" (Cottino, 2005, p. 121). I com ja hem dit, aquests processos són coherents amb la tendència a la privatització de l'espai públic,

"segons la qual cada vegada més els espais urbans són destinats a l'intercanvi –la qual cosa significa que l'apropiació i els modes d'ús tendeixen a subordinar-se, cada vegada més, al mercat. En última instància, significa que hi ha una tendència a la disminució dels espais on l'ús no es redueix a l'esfera de la mercaderia i l'accés no s'associa a la compra i venda d'un «dret d'ús temporani»".

(Alessandri, 2004).

A Barcelona, i en moltes ciutats postcapitalistes, actualment, és evident que bona part de la gestió i planificació de l'espai públic va d'acord amb els interessos mercantils i turístics. Si bé és cert que aquests àmbits són eixos econòmics centrals de la ciutat (i que, per tant, tenen una incidència en termes laborals i econòmics per a una part de la seva població), la gestió i planificació de l'urbà (per part del mercat privat o les administracions) se centra molt habitualment més en la dinàmica econòmica mateixa que en el benestar dels ciutadans. Això s'agreuja encara més quan parlem d'espais, col·lectius i persones que no interessen, es resisteixen o no s'adeqüen del tot a aquests interessos. D'això es poden trobar exemples en les actuacions sobre diferents col·lectius, barris i zones de la ciutat, però també a partir de les pràctiques concretes de gestió, planificació i control de l'espai públic urbà, que redefeixen les possibilitats d'ús i accés creant, mantenint o impeding determinades activitats i maneres d'apropiació d'aquest. Estem parlant, evidentment, d'un ventall d'activitats tan ampli com ho és la complexitat mateixa de l'espai urbà, però del qual hi ha diferents exemples ben coneguts: el "botellón" enfront de les terrasses, locals comercials i l'ús lúdic "oficial"; els grafitis o altres formes d'art de carrer enfront dels espectacles, exposicions o obres d'art promogudes per les administracions; la publicitat d'actes polítics per mitjà d'adhesius, cartells o pintades enfront de la publicitat comercial regulada, i altres. En aquest sentit, seria interessant preguntar-se: són tantes les diferències entre la venda de carrer o la mendicitat i altres activitats regulades que es donen –de vegades molt intensament– a l'espai públic (demandes d'afiliació a determinades organitzacions del tercer sector, enquestes, promocions comercials, etc.)?

Usos institucionalitzats de l'espai públic

Expo 2008 (Saragossa). Autor: Óscar López

Concert en una plaça de Barcelona. Autor: Óscar López

Unes vegades, aquests interessos es camuflen a partir de normes no escrites (les del "sentit comú"), que –independentment de la seva extensió–, si se sotmeten a una anàlisi crítica, deixen de ser tan òbvies. Pel que fa a això, podem estar bastant d'acord amb Cottino (2005, p. 109) quan afirma que:

"[El sentit comú] no és més que una tecnologia social i la prescripció d'un mode de vida que, amb judicis, construccions, eliminacions o censures de l'existent, tendeix a crear un *habitus* la implantació del qual s'aconsegueix quan es converteix en un horitzó normatiu intern, no (sempre) expressament imposat, però plantejat com l'únic plausible. En altres paraules, el sentit comú és una mentalitat que dóna una norma a l'espai local, que converteix l'utilitzador en usuari i a l'utilitzador anòmal el considera un «inadaptat»".

Altres vegades, les actuacions sobre l'espai públic urbà troben una expressió més explícita, a partir d'intervencions des de diferents àmbits i de les normatives que les sustenten.

Un bon exemple d'això poden ser les "ordenances cíviques" (ordenança de mesures per a fomentar i garantir la convivència ciutadana en l'espai públic d'algunes ciutats). Sense estendre'ns gaire, en aquestes ordenances, si bé és cert que també es plantegen mesures genèriques "compensatòries" o d'intervenció social, el punt fonamental d'insistència és el control i la sanció sobre certes activitats/comportaments.

Per exemple, extret del títol II, capítol 5, secció primera de l'ordenança cívica de Barcelona (Ocupació de l'espai públic per a conductes que adopten formes de mendicitat):

"Les conductes tipificades com a infraccions en aquesta secció pretenen salvaguardar, com a béns especialment protegits, el dret que tenen els ciutadans i ciutadanes a transitar per la ciutat de Barcelona sense ser molestats o pertorbats en la seva voluntat, la lliure circulació de les persones, la protecció de menors, i també l'ús correcte de les vies i espais públics. [...] Especialment, aquesta secció tendeix a protegir les persones que estan a Barcelona davant conductes que adopten formes de mendicitat insistent, intrusiva o agressiva, i també organitzada, sigui aquesta directa o indirecta".

Les sancions, que poden ser substituïdes per sessions amb serveis socials, i que s'apliquen sempre que no es desisteixi de l'actitud, preveuen en aquest cas diferents quantitats: 120 € (mendicitat que representi actituds coactives), 750-1.500 € (neteja de cristalls de cotxes en semàfors, etc.), 1.500-3.000 € (mendicitat exercida, directament o indirectament, amb acompanyament de menors o amb persones amb discapacitat), 200-300 € (activitats que obstrueixin el pas o el trànsit per la via pública), etc.

Evidentment, hi pot haver altres objectius diferents dels que s'expressen explícitament en el text, com ocorre amb altres normatives legals. Com ja hem dit: sota el suposat consens en valors que es consideren obvis (de nou, el "sentit comú"), hi pot haver diferents interessos, més o menys visibles, que contribueixen a la implantació d'un aparentment consensuat espai públic, lliure i variat, però dins d'uns determinats marges. D'aquesta manera es construeix el que Certeau (2000) denomina *la ciutat panorama*, en la qual, en determinats àmbits i ocasions, la

"gestió [de l'espai públic] correspon a una eliminació en termes de rebuig de tot allò que no es pot tractar i, per tant, per a una administració funcionalista, constitueix un residu (anormalitat, inadaptació)".

(Cottino, 2005, p. 207)

Com afirma Tosi (2005, p. 13),

"les poblacions marginals són les receptores fonamentals de les polítiques de seguretat, quan el tractament dels nous problemes de malestar, precarietat i exclusió social a les nostres ciutats es realitza gairebé exclusivament a partir d'elles."

I encara que formalment és evident que no és així, en la pràctica és clar que el nivell d'efectivitat o d'impacte real de les polítiques socials en ciutats com Barcelona és significativament menor que el de les polítiques de seguretat i control. I, potser, per a capes de població en una situació de marginalitat i exclusió social a les nostres ciutats, això encara és més cert: els projectes i les intervencions de tipus social són, en el millor dels casos, poques i relativament efectives i, en el pitjor, inexistents, més enllà de la contenció quotidiana de determinades demandes. Les maneres d'usar l'espai públic urbà per part d'aquestes poblacions que, en part, es mantenen a causa d'aquesta falta de polítiques socials reals es tornen, per tant, contra ells, en un model de gestió urbà caracteritzat per la interpretació de certs problemes socials com a problemes d'ordre públic.

Notícies relacionades amb conflictes en els usos col·lectius dels espais

Busqueu notícies que esmentin conflictes relacionats amb els usos col·lectius dels espais urbans a la vostra ciutat. Com presenten aquests conflictes? Qui són els actors implicats? Quines són les causes? Hi ha una regulació d'aquests espais públics? Intenteu aprofundir una mica en altres possibles factors que es donin en aquest context i per als grups implicats.

2.1.3. Diferències culturals en l'ús de l'espai

Tot el que hem abordat en l'apartat anterior, a més d'aquests exemples, es vincula molt freqüentment en el nostre context urbà actual amb la immigració i les diferències culturals en l'ús de l'espai. Si acudim, per exemple, a una recopilació de notícies sobre el tema⁷, això es veu d'una manera claríssima. També és visible en un altre exemple que acabem d'utilitzar: en l'Ordenança cívica de Barcelona, encara que no s'assenyala amb claredat la immigració com un dels seus eixos, s'utilitza algun eufemisme respecte a les "noves situacions i circumstàncies [...] que, igualment que en qualsevol altra gran ciutat europea, s'estan produint últimament a Barcelona, en un món cada vegada més globalitzat" (2005, p. 5).

Cal començar dient que és evident que hi ha diferències culturals en els usos de l'espai. No obstant això, és important entendre que en abordar aquesta qüestió, des de les ciències socials, estem utilitzant els conceptes d'espai i cultura d'una manera que s'allunya de l'ús que quotidianament se'n fa.

- En primer lloc, com ja hem explicat abans, l'espai és sempre, per definició, construït socialment i apropiat de diferents maneres. La base del treball de Rappaport (1994), per exemple, és mostrar precisament com els grups

Pel·lícula recomanada

Recomanem veure la pel·lícula *L'odi* (*L'Haine*, 1995, de Mathieu Kassovitz) per a reflexionar sobre els conflictes i les desigualtats urbanes a partir de la manera com ho presenta la pel·lícula.

⁽⁷⁾Podeu veure, per exemple, Mugak, Observatorio de la diversidad, sota l'epígraf "Conflicto social en el espacio público": <http://medios.mugak.eu/noticias/tema/26>

humans organitzen, basant-se en pràctiques socials i culturals, aquests espais, fent-los transcendir a l'anàlisi merament física.

- Respecte al concepte de cultura, o de diferència cultural, generalment s'utilitza en el nostre context d'una manera massa estreta, referint-se (simplificant-ho molt) a "tradicions" o "maneres de veure el món" de persones o poblacions més o menys allunyades del nostre context, de "nosaltres": amb l'excepció de la població gitana (per a la qual la distància no és evidentment geogràfica), present fa segles, i d'alguna altra minoria, se sol utilitzar en referència a poblacions en el seu lloc d'origen, migrants, etc. No obstant això, el concepte de cultura ha de ser entès d'una manera molt més àmplia que inclogui, per descomptat, valors, significats i maneres de veure el món, però també pràctiques, usos, maneres de fer, etc. Això implica també comprendre que no es tracta d'una cosa immòbil o fixa (fins i tot quan parlem de cultura tradicional), sinó dinàmica i en constant transformació. Finalment –i aquest és l'element fonamental que anem a abordar en aquest apartat– és necessari escapar de la manera com el concepte de cultura està essent utilitzat com una categoria presumptament homogènia, que pressuposa unes característiques per a diferents grups (moltes vegades en termes de "nosaltres" i "ells") clarament definida i estanca.

Un element important que es desprèn de l'anterior és que les diferències culturals en els usos de l'espai a les nostres ciutats són amplíssimes i depenen de molts factors que no se solen considerar (edat, gènere, situació socioeconòmica i un llarg etcètera). Per exemple: són idèntiques les pràctiques en l'espai públic que es donen en un barri cèntric de classe mitjana-alta que en un altre d'un nivell socioeconòmic més baix? Són similars els usos que fan d'un parc o una plaça un grup d'adolescents i un altre d'ancians? Evidentment, no. I són més les coincidències entre aquests –pel simple fet d'agrupar-los en una aparent "cultura comuna"– que les que hi pugui haver, per exemple, entre grups d'adolescents en diferents llocs? Per descomptat, la qüestió és molt més complexa (hi ha usos específics d'alguns llocs, uns altres que s'han globalitzat i homogeneïtzat en llocs molt distants, etc.), però és important pensar en això per a adonar-nos que **en qualsevol societat, a qualsevol nivell, hi ha multitud de diferències culturals que de vegades no tenim en compte**. Més encara, encara que no entrarem en això aquí, és fonamental posar en qüestió i repensar què és el que defineix tan clarament "la nostra cultura" en oposició a d'altres: hi ha amb tanta nitidesa uns trets comuns? Quins són? I si és així, no hi ha també diferències importants de les quals no som sempre conscients?

En tot cas, i vinculant-ho amb l'apartat anterior,

El que generalment se sol destacar de la "diferència cultural" en l'ús dels espais públics –en els mitjans de comunicació o des de les administracions– són els usos "desviats" o inadequats que se'n fan. En aquest context, quan es parla de "diferència cultural", generalment se sol fer com un eufemisme per a parlar de poblacions immigrants i posar-les en relació amb conceptes com brutícia, soroll, etc. En definitiva, amb pràctiques "molestes", desviades o inadequades.

Evidentment, alguns d'aquests últims problemes (la brutícia, el soroll, les molesties) són presents en el context urbà actual. En alguns casos estan relacionats amb diferents grups de persones (migrants o no) i en molts altres (com el trànsit, la mala gestió dels residus, la mala planificació urbana) no ho estan. No obstant això, és molt freqüent que aquests problemes es culturalitzin i generalitzin a tota la població immigrant o a determinades pràctiques culturals. Com afirmen De la Haba i Santamaría (2004, p. 125), es dona una:

"Representació predominantment miserabilista i culturalista de l'«immigrant», per la qual se sol establir una equiparació immediata i acrítica entre immigració, problemes socials i desordres urbanístics, associació aquesta que es presenta ancorada no solament en l'imaginari col·lectiu o en les representacions mediàtiques, sinó també en nombroses teories socials que, obertament o soterradament, la intenten explicar apel·lant a la noció de «cultura»".

En altres paraules, no es tracta de dir ni que la diferència cultural en els usos de l'espai urbà no existeixi (evidentment hi és) ni de negar que, de vegades, aquests usos poden generar problemes, sinó d'analitzar-los de manera complexa i no fer una atribució exclusiva a la "diferència cultural". Posem un exemple hipotètic: imaginem una zona urbana en la qual els espais públics són utilitzats habitualment per a practicar esport –o simplement ser-hi– per part de joves d'"origen immigrant" (un altre debat, i un altre error bastant comú, en el qual no entrarem a debatre aquí, és seguir considerant persones nascudes i crescudes en el nostre context com a "immigrants de segona generació"). Podria ocórrer que aquest ús generés algun tipus de protesta per part dels veïns, reacció per part de l'Administració, i que això aparegués en algun mitjà de comunicació. El que seria menys habitual és que en aquesta notícia es parlés de la falta d'equipaments adequats al barri, de les dificultats econòmiques per a accedir a un oci cada vegada més basat en el consum, etc. Probablement, el focus principal es posaria en l'atribució del conflicte a la "diferència cultural" d'aquests joves.

Del que es tracta, en definitiva, és que la "diferència cultural" s'està utilitzant, d'una banda, com una cosa que permet obviar altres problemàtiques i desigualtats en l'espai urbà i, al mateix temps, com una categoria excloent i immòbil, que defineix els grups i permet categoritzar-los i explicar totes les seves característiques.

Per exemple, Goldberg (1993) i Taguieff (1990) han analitzat aquests processos i els han denominat "nou racisme" o "racisme sense races", per a referir-se a argumentacions que no apel·len explícitament a diferències biològiques ni a judicis jeràrquics de superioritat o inferioritat, sinó a diferències culturals irreconciliables. Això és important per a argumentar en contra de l'essencialització en els discursos "antialtre"; una essencialització que no necessàriament ha de ser feta exclusivament en termes biològics (com ho feia el "vell racisme"). Posem-ne un exemple simple: quantes vegades podem escoltar en les nostres converses quotidianes frases de l'estil "jo no sóc racista, però..."? En aquest cas, seria la cultura el que queda essencialitzat en una retòrica que, amb argumentacions "culturalistes", sembla poder resoldre la tensió provocada per la "caiguda en desgràcia" del terme *raça*, en ser percebuda com a no racistes. No obstant això, per a Stolcke (1995), el defensor del racisme és la naturalització de la relació jeràrquica. Rebutja, per tant, parlar de racisme per a utilitzar el terme *fonamentalisme cultural*, que remet a la retòrica dominant sobre l'*immigrant* a Europa, que més que inferioritzar l'"altre", el que fa és exaltar la seva diferència irreductible i incorpora una sèrie de nocions simètriques: un "altre" potencialment enemic que amenaça "la nostra" singularitat i integritat natural i cultural.

Un bon exemple d'anàlisi en aquest sentit el podem trobar en un text d'Aramburu (2002) sobre el barri del Raval de Barcelona. En aquest text Aramburu aborda una focalització en les representacions degradants dels immigrants (i la seva contestació) mitjançant les tàctiques per les quals es racialitzen i diferencien els immigrants i la seva vinculació simbòlica amb camps com el veïnal, el comercial i l'escolar. S'aborda també una cosa que ja hem esmentat: la qüestió de la construcció d'identitats des d'una perspectiva d'interacció entre les categories *nosaltres* (autòcton-intern) i *els altres* (estranger-extern), mostrant a més com aquesta dicotomia va variant amb el temps (un exemple clar són les successives fases migratòries de població d'altres parts de l'Estat en els anys seixanta i setanta i els discursos que hi havia sobre aquestes). I, finalment, una cosa que afecta enormement la manera com es construeixen discursos entorn de la "diferència cultural" en l'ús dels espais urbans: el barri com a "comunitat simbòlica" i els canvis i reformes als quals aquest es veu sotmès. Això permet situar els orígens i efectes d'aquests discursos en el quotidià, explorar "com els diferents sectors socials del barri atribueixen significats a l'immigrant estranger –i a si mateixos per mitjà d'aquest– en una sèrie de camps". Aramburu (2002) es dedica, en definitiva, a analitzar i, en certa manera, provocar contradiccions en els discursos sobre tres camps molt concrets: el camp veïnal (relacions a les àrees residencials i els espais públics), el camp escolar (actituds envers les escoles del barri) i el camp comercial.

Aquests tres àmbits són, juntament amb altres, importantíssims en la manera com es construeixen els discursos sobre la "diferència cultural" en la nostra societat. Ser conscient d'aquesta construcció i dels mecanismes que hi intervenen és fonamental per a entendre millor el nostre context urbà i les diferents problemàtiques que s'hi poden donar i, al mateix temps, són una condició indispensable per a poder-hi intervenir d'una manera efectiva i que contribueixi a la millora de la qualitat de vida de les persones que viuen a les nostres ciutats.

Els mitjans de comunicació i la "diferència cultural"

Aprofitant les notícies que va buscar per a l'activitat anterior, intenteu observar si d'alguna manera s'esmenta la "diferència cultural" tal com la descrivim en aquest apartat. En aquest cas, es produeix aquesta aproximació estereotipada al cultural? S'utilitza com a causa fonamental del conflicte? Són visibles de la mateixa manera altres factors socials o econòmics?

Lectures recomanades

F. Díaz i A. Ortiz (2003). *Ciudad e inmigración. Uso y apropiación del espacio público en Barcelona*.

<<http://www.cervantesvirtual.com/servlet/SirveObras/01371307433470683010035/020790.pdf>>

G. Rodríguez (2008). *El miedo al otro y el uso del espacio: el discurso sobre el delito y el conflicto en la ciudad de Lérida*.

<<http://www.ub.es/geocrit/-xcol/414.htm>>

M. Aramburu (2002). *Los otros y nosotros. Imágenes del inmigrante en Ciutat Vella de Barcelona*. Madrid: Ministeri d'Educació, Cultura i Esport.

M. Delgado (2008). *Apropiaciones Inapropiadas. Usos insolentes del espacio público en Barcelona*. <<http://www.ciutatsocasionals.net/textos/textosprincipalcast/delgado.htm>>

S. Low (2005). *Transformaciones del espacio público en la ciudad latinoamericana: cambios espaciales y prácticas sociales*. <<http://www.bifurcaciones.cl/005/Low.htm#titulo>>

2.2. Pressió urbana

2.2.1. Desigualtats en l'espai urbà: segregació i exclusió urbana

Com ja vam dir en la introducció als materials, la societat actual, en el nostre context, és eminentment urbana, amb bona part dels processos socials i de canvi centrats a les ciutats. La nostra societat és, també, profundament desigual: no cal analitzar-la gaire per a adonar-nos-en.

Per tant, les nostres ciutats també ho són, no solament com a expressió d'aquesta desigualtat global, sinó també com a actors fonamentals en aquesta. Evidentment, aquestes desigualtats en l'espai urbà es donen en diferents graus i àmbits, depenent del lloc i del moment. Hi ha ciutats, zones urbanes i espais on aquesta desigualtat és menys visible, altres en les quals és extremadament clara i altres, les menys, on realment s'aconsegueix en la pràctica incorporar

dinàmiques que afavoreixen la inclusió i la reducció de les distàncies entre els ciutadans quant a qualitat de vida. Les desigualtats en el context urbà es produeixen en multitud d'àmbits (poden ser econòmiques, educatives, laborals i un llarg etcètera) i totes actuen com a causa i com a efecte en els processos de segmentació i segregació urbana. Per exemple, simplificant molt: certes àrees urbanes perifèriques poden tenir equipaments pitjors i menys pressupost per a instal·lacions educatives, la qual cosa incideix en la situació de la població en aquest sentit. Però, a més, els processos mateixos de segregació urbana (per exemple, les dificultats econòmiques per a accedir a un habitatge) poden fer al seu torn que siguin les persones amb un nivell socioeconòmic i educatiu més baix les que tendeixin a ser empeses cap a aquestes zones urbanes o les que ho tinguin més difícil per a viure en unes altres. Evidentment, els processos són de més complexitat i s'ha d'analitzar en concret cada situació, però el principi fonamental és que quan parlem de segregació i exclusió urbana relacionades amb les desigualtats, estem parlant per definició de processos que impliquen múltiples factors relacionats.

Alguns d'aquests factors tenen relació també, evidentment, amb els processos globals de planificació de la ciutat que esmentem en el mòdul 1. En aquest cas, ens centrarem sobretot en aquells processos que tenen un element més clarament espacial (encara que tots estan intensament relacionats).

En aquest sentit, entenem aquí la pressió urbana no com un indicador de densitat de la població, sinó com a diferents processos que empenyen persones o poblacions a desplaçar-se i situar-se en diferents zones de la ciutat. Evidentment, aquests processos de mobilitat són amplíssims i no sempre són forçats ni impliquen un empitjorament de la qualitat de vida (per exemple, hi ha casos en els quals la segregació és buscada, com en les urbanitzacions de classe mitjana-alta en la perifèria d'algunes ciutats).

Però moltes vegades impliquen també una segregació (en termes de separació espacial de població en funció de diferents característiques) i una espacialització clara de les situacions d'exclusió socioeconòmica (situar en una mateixa zona urbana persones amb una situació equivalent).

Cal apuntar que, igual que les desigualtats urbanes estan relacionades amb diferents factors i espais, els processos de segregació urbana s'han escomès d'una manera més o menys visible, d'una manera vinculada a diferents àmbits. Des d'una perspectiva històrica, aparentment la segregació urbana en termes racials o ètnics no és tan habitual (o almenys tan visible) en el nostre context, encara que sí que ho és, per exemple, als Estats Units o en altres llocs del món (per exemple, als *banlieue* francesos). Aquests processos de segregació (de vegades conceptualitzada com a hipersegregació) presenten certes característiques (Massey i Denton, 1989) referents a la proporció de població minoritària en

una determinada zona, el seu grau de contacte amb la població majoritària, la seva localització en l'espai urbà, el grau de tancament d'aquesta zona urbana i la concentració (la quantitat de població que viu en aquesta àrea particular), entre altres.

Encara que bona part d'aquestes dimensions són aplicables al nostre context urbà, dèiem que potser aquesta hipersegregació en termes ètnics no és tan habitual o visible en aquest (que probablement la demarcació entre unes zones i altres, entre unes poblacions i altres, no està tan categòricament definida), encara que en la pràctica sí que està ocorrent d'alguna manera, per exemple, amb la concentració de població immigrant en certes àrees, com veurem més endavant. Però hi ha, a més, una excepció clara, que és el cas de la població gitana, freqüentment segregada, expulsada (i algunes vegades "reallotjada") en processos que han implicat una concentració espacial i una separació física de la resta de població, particularment en alguns moments històrics (podeu veure, per exemple, San Román, 1998).

En aquest sentit, sondejant en la història recent de les nostres ciutats (per exemple, en la de Barcelona, com farem en els apartats següents) no és difícil trobar exemples d'aquest tipus de processos de pressió urbana en moments recents (molt particularment entre els seixanta i vuitanta) i fins i tot avui dia (per exemple, el que va ocórrer al barri de Bon Pastor a Sant Andreu).

Continua essent habitual, per tant, el desallotjament (més o menys forçat, més o menys explícit) de població d'unes determinades zones de la ciutat, en les quals hi ha generalment interessos urbanístics o d'altres tipus.

El que ja no ho és tant, almenys de la mateixa manera en què es va fer en dècades anteriors, és la construcció posterior d'altres barris, més perifèrics, en els quals s'allotjava la població "expulsada" d'aquestes zones.

Una altra qüestió diferent és si en la pràctica s'està produint aquesta segregació a causa d'altres factors com, per exemple, que les polítiques d'habitatge (més aviat, l'absència d'aquestes polítiques) impliquin un accés totalment desigual a aquest. A això cal afegir les desigualtats en termes laborals, educatius, etc., que comentàvem abans. És important entendre que, potser, són dinàmiques menys visibles que un desallotjament i reallotjament posterior, però que no per això són menys explícites quant als efectes del sistema econòmic i de la falta de polítiques reals d'inclusió.

Segregació i exclusió social urbana. Dues realitats de la ciutat de Barcelona
Autor: Oscar López

Dèiem fa un moment que aquests processos de segregació i exclusió urbana s'estan produint també en el nostre context, particularment en aspectes relacionats amb la població immigrant. En lloc d'entrar a descriure aquests processos amb deteniment, la qual cosa requeriria una anàlisi de cada cas en concret,

creiem que és important vincular-los amb alguns dels aspectes que assenyalen en els apartats anteriors, com els usos dels espais urbans i els discursos que es construeixen sobre el conflicte i la diferència cultural.

És important fer-ho perquè és molt freqüent que s'assenyali la "degradació" que ha representat per a determinats barris o zones urbanes l'arribada de població immigrant. I encara que aquests discursos estan molt presents en els mitjans de comunicació, generalment se centren a vincular aquesta degradació amb característiques intrínseques d'aquesta població, obviant les desigualtats socioeconòmiques mateixes i les dinàmiques d'exclusió social en l'espai urbà. No obstant això, fins i tot quan s'esmenten aquests aspectes, moltes vegades s'obvia que aquests col·lectius ocupen llocs que ja presentaven problemàtiques molt intenses.

Per exemple, com mostra Requena (2003), en una anàlisi de Serra d'en Mena (barris que limiten amb Sant Roc a Badalona), és important assenyalar (amb vista almenys a una anàlisi de diferents factors) que es tracta de processos de "nova marginalitat en espais tradicionals d'exclusió" (Requena, 2003), és a dir, d'una sèrie complexa de factors interrelacionats que produeixen que els barris tradicionalment afectats per una situació pitjor siguin els que allotgin població nouvinguda, en un risc d'exclusió molt forta. No obstant això, a partir d'aquests discursos, molt freqüentment és l'arribada de població immigrant la que converteix un barri en un escenari de conflicte social. En altres paraules, no s'aborden amb tanta freqüència les problemàtiques dels barris en els quals viu aquesta població, sinó els usos "desviats" o inadequats que aquests fan de l'espai públic.

Quant als usos de l'espai urbà, els intents per a instaurar-lo d'una manera desconflictivitzada (com ja hem vist en apartats anteriors) contribueixen a ocultar les desigualtats i tensions socials entre diferents poblacions i zones urbanes, fitant i marcant possibilitats de promoció, benestar i accés.

D'alguna manera es podria establir una metàfora: en definitiva, se segmenta la ciutat a partir de multitud de fronteres. I aquestes fronteres no són únicament físiques, sinó també econòmiques i socials, d'accés als recursos i serveis bàsics i legitimades i construïdes per determinats discursos dominants.

En aquest intent de disposar l'urbà per a una part dels habitants de la ciutat, ja no es tracta tant d'"estar en els marges físics de la ciutat, com en els marges virtuals dels principis organitzatius, les regles i els procediments previstos per a satisfer les necessitats i utilitzar l'espai urbà" (Cottino, 2005, p. 105).

2.2.2. Introducció als processos específics: guetització, ennobliment, assetjament, etc.

Hi ha una multitud de conceptes, anàlisis i teories que intenten donar compte dels processos de segregació i segmentació urbana que hem presentat en els apartats anteriors. Molts, a més, són d'ús més o menys habitual i quotidià i, per tant, és interessant observar-los críticament i entendre millor com poden ser utilitzats amb més correcció. En aquest apartat simplement anem a donar unes línies generals sobre alguns dels més importants o d'ús més habitual perquè puguin servir com una introducció a eines que ens permetin analitzar millor les desigualtats que es donen a les nostres ciutats.

La paraula *gueto*, pot tenir diversos orígens: un prové de la Venècia del segle XVII, en la qual era utilitzat per a designar les àrees de la ciutat on s'emmagatzemaven els enderrocs o les escòries i que coincidien amb una zona en què hi havia confinada una població minoritària (jueva). Posteriorment, el seu ús es va generalitzar a partir d'una concepció eminentment negativa. De fet, és un concepte que ja ha passat al llenguatge popular i, en el nostre context, sempre evoca barris marginals urbans d'autoconstrucció o barraques, amb una composició social determinada, etc. Tots tenim una idea folk del que és un gueto. Però és important fer notar que en les ciències socials ha estat utilitzat per a analitzar espais i contextos molt diferents, com per exemple, també àrees rurals o aglomeracions urbanes que no existeixen com a tals en el nostre context immediat (encara que evidentment hi hagi barriades o barraques) o que almenys es designen d'una altra manera (*favelas*, *slums*, *shantytowns*, etc.). Evidentment, hi ha una clara vinculació de l'ús del concepte de gueto amb la desigualtat socioeconòmica però, en altres casos, aquest concepte s'ha posat en contrast amb altres categories, com la d'enclavament ètnic (en referència a la concentració d'una determinada minoria ètnica en una àrea urbana). Altres autors, com Wacquant i Wilson (1989), han descrit el concepte d'hiperguetització com l'extrema concentració de grups no privilegiats en certes àrees urbanes.

Cal ser conscient de diversos aspectes en l'ús d'aquest concepte: el primer, evident, és que la composició poblacional sol ser més complexa del que se sol atribuir a una zona urbana, i que presenta també una heterogeneïtat interna (de la zona o d'aquesta població), fins i tot quan es pot considerar que hi ha una composició amb una presència molt marcada d'una determinada col·lectivitat. Però encara més important, cal tenir en compte que la construcció d'una imatge de gueto no solament depèn de les característiques d'un determinat barri, sinó de les atribucions que a aquesta zona es fan des de l'exterior i des del barri mateix. Hi ha multitud d'estereotips i imatges funcionant quan parlem de determinades zones urbanes i segurament és fàcil buscar exemples en totes les nostres ciutats d'aquest tipus d'àrees estigmatitzades.

Pel·lícula recomanada

Per a reflexionar sobre els processos de segregació urbana i el concepte de gueto podeu veure: N. Blomkamp (2009). *District 9*. L'"altre" en aquest cas és un grup d'alienígenes, però es pot llegir com una metàfora de l'exclusió socioespacial d'una població al marge de la ciutat.

Si ens atenim a la composició de població en la nostra realitat propera, és de vegades difícil parlar de guetos en un sentit clàssic, però sí que pot ser adequat parlar de processos de guetització, tant en termes de segmentació urbana com quant als discursos que es fan sobre aquesta i sobre certes poblacions. Per exemple, Aramburu (2000) explora en el seu text sobre el Raval la relació entre el discurs "culte"/oficial i el popular entorn de l'immigrant com a categoria social i la seva constitució com a subjecte en perill permanent de "guetitzar(-se)" o, millor dit, de ser guetitzat. En altres paraules, el gueto (o la guetització d'una població) compleix en aquest cas la funció de justificar certes actuacions urbanes o certes actituds envers algunes zones o poblacions. Això no vol dir que, formalment i de manera explícita (com ha ocorregut en altres èpoques històriques), s'estiguin "creant" guetos a força d'aïllar determinades poblacions: de fet, en l'àmbit del discurs polític establert se sol fugir d'aquesta qualificació. No obstant això, hi ha processos de segmentació i desigualtat urbana que es pot considerar que segueixen conduint, d'alguna manera, a processos de guetització a les nostres ciutats.

Encara que d'un ordre diferent, el concepte d'**ennobliment** també està molt lligat a actuacions urbanes que són relativament freqüents en el nostre context. Aquest concepte (en anglès es diu *gentrification*, i es pot traduir com a aburguesament, aristocratització, etc.) intenta descriure processos de "millores físiques o materials i canvis immaterials –econòmics, socials i culturals– que tenen lloc en alguns centres urbans vells, els quals experimenten una elevació apreciable del seu estatus," i normalment es caracteritza per "l'ocupació dels centres de les ciutats per una part de la classe mitjana, d'ingressos elevats, que desplaça els habitants de classe baixa, d'ingressos inferiors, que vivien al centre urbà" (Sargatal, 2000).

Del que es tracta, per tant, és fonamentalment d'un procés de transformació urbana i de substitució de població en una determinada direcció i amb més o menys participació de les administracions (fomentant o no, posant barreres a aquesta transformació). A pesar que és un concepte que ha estat també objecte de debat en les ciències socials, aquests són els seus elements fonamentals. Per exemple, Pacione (1990), tal com ho resumeix també Sargatal (2000), proposa que "perquè hi hagi ennobliment hi ha d'haver mobilitat espacial d'habitants i ha d'afectar àrees que no siguin d'alt estatus en el moment de reinvertir-hi". Un altre element en comú és el moment d'aparició d'aquest procés a les ciutats: a pesar que es pot considerar que ja hi va haver processos similars de substitució en altres èpoques, l'ennobliment com a tal és un procés emmarcat dins de les dinàmiques capitalistes posfordistes (o postmodernes), fonamentalment a partir dels anys setanta. En tot cas, hi ha diferents fases que se solen repetir en els processos d'ennobliment, si bé cada cas específic és diferent i, per exemple, les polítiques sobre aquest tema no han estat semblants entre els Estats Units i Europa. Aquestes fases (molt genèriques i probablement molt diferents depenent del lloc), seguint de nou aquests autors, es podrien resumir en les següents.

La primera part és moment en el qual el barri (generalment a la zona cèntrica d'una ciutat) va essent ocupat per classes mitjanes/obreres i es configura la seva forma urbana. En algun moment, posteriorment, el barri comença a experimentar una certa pèrdua de població, entre altres raons per un augment dels ingressos i un cert canvi de posició (relatiu) dins de l'escala social, que els fa optar per establir-se en altres àrees urbanes (potser de nova construcció, menys saturades, més prop dels llocs de treball, etc.).

En un segon moment, el barri va essent ocupat per població amb menys ingressos, generalment de lloguer. En aquest moment també es comença a produir una certa deterioració (encara que ja es podia haver produït en moments anteriors i ser una de les causes de l'abandó), que d'una banda està relacionat amb la pèrdua mateixa de "valor" de la zona urbana (per a propietaris i administracions, en un procés que es dona molt habitualment i que privilegia precisament les zones amb més ingressos) i, d'altra, amb les mateixes condicions de vida de la població que s'estableix en aquesta zona. A l'una, hi pot haver també problemes de sobreocupació, manteniment dels edificis, etc.

En un moment donat, a causa tant de la planificació urbanística com de la gestió del sòl, i també de dinàmiques socials i de mercat, hi torna a haver un interès per part de les classes mitjanes per tornar a viure al centre urbà. És en aquest moment quan pròpiament hi ha un procés d'ennobliment, ja que hi ha un desplaçament (forçat explícitament o empès per les dinàmiques especulatives i de preus: per exemple, el preu dels lloguers) de població que expulsa als antics ocupants de classe baixa.

Aquest desplaçament sol ser, en el nostre context, un procés més o menys lent (encara que depèn del cas) i en general està articulat entorn d'interessos econòmics globals de la ciutat més que d'un simple canvi d'actituds per part dels seus pobladors (encara que, evidentment, això també influeix). Però el que més ens interessa aquí és el joc discursiu que es dona entorn de l'ennobliment: d'alguna manera, l'important és assenyalar que es presenta (si és que s'esmenta) com un procés "natural" de canvi de població, encara que en la pràctica hi sol haver una direcció concreta en la qual les accions institucionals funcionen. Evidentment, no s'assenyala com un objectiu la substitució de població de classe baixa (encara que en la pràctica pugui ser aquest l'efecte), sinó la revitalització d'un barri, la millora de la qualitat de vida en aquest i de la ciutat en el seu conjunt. Pot ser que alguns d'aquests processos de transformació millorin el barri o la zona en qüestió, però la pregunta que caldria formular-se és per a qui? Si realment s'estan donant processos d'ennobliment o de substitució de població, la revitalització i millora (econòmica, urbanística, etc.) no contribuirà a millorar la vida d'alguns dels seus ciutadans, sinó que els expulsarà cap a noves zones d'exclusió mentre el seu barri deixa de ser considerat una d'aquestes zones.

Amb tots els matisos necessaris, el barri del Raval de Barcelona es pot considerar un exemple dels dos processos que acabem de descriure, tant els de guetització com d'ennobliment. Com ja hem esmentat (i qualsevol persona que conegui una mica la realitat de Barcelona se'n pot adonar), la càrrega discursiva sobre el Raval com un gueto és enorme i ha aparegut amb freqüència, d'una manera més o menys explícita, en els mitjans de comunicació. Aquests processos s'han donat de manera paral·lela (encara que no sempre és així) al procés d'arribada de població immigrant al barri. Resumim el procés de nou a partir de Sargatal (2001):

"Amb relació a Barcelona, en l'obra esmentada en l'apartat bibliogràfic, en els anys vuitanta Pere López va analitzar dos barris del nucli antic de la ciutat, on antigament havien residit classes altes que van emigrar a altres parts de Barcelona, destinades a gent benestant. L'espai que van deixar va ser ocupat per immigrants, els quals uns quants anys després van ser expulsats cap a la perifèria urbana; els poders públics van deixar aquells barris en estat d'abandonament, sense equipaments bàsics, perquè fossin desocupats, ja que llavors, en els anys cinquanta, interessava potenciar les funcions centrals d'aquelles zones. Encara no es parlava d'ennobliment a Barcelona, però l'administració ja empenia actuacions similars. En el cas del barri del Raval, la rehabilitació s'ha vist impulsada de manera decidida des del final dels anys vuitanta. La iniciativa s'ha degut en gran part al sector públic, representat per l'Ajuntament de Barcelona i altres administracions. Al començament dels anys noranta es van dur a terme una sèrie d'actuacions a edificis públics i es va invertir en la rehabilitació urbana de gran part del barri".

Això implica, com ocorre en altres ciutats, que el barri presenti una coexistència tant de la població immigrant arribada en els últims anys, com de la població que "originalment" el poblava (immigrant també, al seu torn, en certa proporció) i de totes dues amb aquesta nova població ennoblidora (població de classe social alta, en altres ciutats europees, i en el cas del Raval amb un perfil potser més limitat a classes mitjanes joves sense una alta estabilitat laboral). Evidentment, els processos d'assentament de població immigrant en espais d'exclusió, com vam dir en l'apartat anterior, no es limiten als barris vells de les zones urbanes.

Per a ampliar sobre aquesta qüestió (analitzant també els processos d'assentament en zones rurals), es pot consultar, per exemple, el llibre de Martínez Pobreza, *segregación y exclusión espacial: la vivienda de los inmigrantes extranjeros en España* (2001). Com ja hem comentat, Aramburu (2002) va analitzar la manera específica en la qual aquests processos eren associats a discursos al barri del Raval. D'altra banda, Monnet (2002) ha abordat també, a partir d'una etnografia, les identitats i senyals socials del territori amb relació a la immigració, també en aquest barri. Tots aquests treballs descriuen amb claredat com es produeixen els processos de guetització, tal com ocorre al Raval, però també ens ajuden a entendre que aquests processos de guetització (per exemple, a partir de la mala imatge del Raval en la resta de la ciutat) tenen relació amb certs límits del procés mateix d'ennobliment.

Sargatal (2001) resumeix amb molta claredat la manera com aquest procés funciona per al Raval i pren com a objecte d'estudi dos carrers d'aquest barri: mostra d'aquesta manera la importància que té l'Administració pública en els canvis d'ús de certes zones urbanes (per exemple, amb la construcció del

Pel·lícula recomanada

Per a reflexionar sobre els processos de guetització i ennobliment, i també sobre les reformes urbanístiques en general, vegeu el documental: P. Toledo i J. González Morandi (2006). *Can Tunis*.

MACBA, el CCCB, la Rambla del Raval, etc., en ple centre del barri) i com, a més, el capital privat aprofita aquestes actuacions per a intentar invertir, revaloritzar i atreure sectors externs al barri cap aquest (amb un objectiu merament econòmic, evidentment).

Lectures recomanades

M. Aramburu (2002). *Los otros y nosotros. Imágenes del inmigrante en Ciutat Vella de Barcelona*. Madrid: Ministeri d'Educació, Cultura i Esport.

U. Martínez (2001). *Pobreza, segregación y exclusión espacial. La vivienda de los inmigrantes extranjeros en España*. Barcelona: Plaza.

N. Monnet (2002). *La formación del espacio público: una mirada etnológica sobre el Casc Antic de Barcelona*. Barcelona: ICA.

Construcció d'habitatges a la Rambla del Raval. Autor: Óscar López

El **mobbing** o **assetjament immobiliari** no es pot considerar, com els anteriors, un procés que es dona d'una manera global en un àrea urbana, sinó un efecte o una estratègia que és conseqüència dels processos que acabem d'explicar i els dona suport. És important conèixer algunes de les seves característiques perquè és una realitat molt comuna en el nostre context urbà, però sobretot és necessari interpretar-ho com un efecte de processos econòmics com l'especulació immobiliària. El podríem definir, d'una manera bastant genèrica, com un procés pel qual un propietari, algú que actua en nom seu, o algú que té interessos econòmics en una determinada propietat immobiliària, pressiona per tots els mitjans per desallotjar a un inquilí o ocupant.

Podríem considerar una situació prototípica d'assetjament immobiliari el que es dona contra persones majors que viuen soles, amb una renda antiga (és a dir, que estan pagant un preu per sota del del mercat) en zones cèntriques de les ciutats i, per tant, molt llamineres per al mercat immobiliari. Evidentment, el que se sol considerar assetjament immobiliari són les tàctiques que són utilitzades per a desallotjar (obres, dificultar l'accés a llum i aigua, introduir veïns "conflictius", etc.), que, de vegades (sobretot per la falta de possibilitats reals de representació legal i perquè no hi ha una aposta clara dins de la legislació per perseguir-los), es troben des de l'àmbit jurídic formal en un espai d'"alegalitat",

Pel·lícula recomanada

Per a reflexionar sobre la qüestió de l'assetjament, els desallotjaments i l'especulació, podeu veure: S. Cabrera (1993). *La estratègia del caracol*.

La pel·lícula també és interessant amb vista a l'apartat 2.4 "Els moviments socials urbans".

encara que són clarament perjudicials per a les persones que els sofreixen. Però cal assenyalar que la inacció de la justícia mateixa i dels poders públics, la falta d'intervenció decidida i, fins i tot, de vegades, el fet que aquests poders públics i jurídics afavoreixin clarament grans interessos immobiliaris, en uns casos per connivència, com ha ocorregut amb diferents casos de corrupció urbanística, i en altres simplement perquè el sistema, malgrat que, teòricament, garanteix la igualtat de drets i de defensa d'aquests per mitjà de la llei, en la pràctica és desigual i afavoreix a qui pot disposar de més informació o recursos. En altres paraules, és important, per tant, apuntar que l'assetjament immobiliari és una estratègia conscient i explícita i no simplement un comportament atribuïble a característiques individuals, a "bones o males persones". Es podria considerar simplement l'efecte d'un sistema basat en l'especulació immobiliària i els criteris de lliure mercat, en el qual les administracions no intervenen prou (en contrast, per exemple, amb la profunda intervenció i regulació de l'espai públic que hem esmentat en apartats anteriors).

Activitat

Penseu en una zona urbana diferent de la proposada com a exemple (el Raval) però que penseu que compleix algunes de les característiques dels processos de guetització o enobliment. Quina és la història d'aquest barri? Quina composició de població té? Podeu també intentar buscar informació sobre si s'estan produint casos d'assetjament immobiliari.

Lectures recomanades

L. Wacquant (2008). *Urban Outcasts: A Comparative Sociology of Advanced Marginality*. Polity Press.

U. Martínez-Veiga (1999). *Pobreza, Segregación y exclusión espacial. La vivienda de los inmigrantes extranjeros en España*. Barcelona: Icaria / Institut Català d'Antropologia.

E. Valdés (2006). *¿Guetos urbanos? Una reflexión a partir de la problemática de la segregación residencial*. Disponible a: http://www.despertandolatitudes.cl/index.php?option=com_content&view=article&id=101:iguertos-urbanos-una-reflexion-a-partir-de-la-problematica-de-la-segregacion-residencial&catid=36:articulos&Itemid=61

2.3. Qualitat de vida urbana

Seguretat a la ciutat per a qui? Per a què? Qualitat de vida per a qui? I per a què? Els discursos oficials en temes de seguretat a la ciutat i qualitat de vida urbana estan plenament presents i establerts en les nostres realitats quotidianes. Són uns discursos que fan emergir una "ciutat ideal" totalment racionalitzada i sense problemàtiques socials (aquest "espai urbà desconflictivitzat del qual parlàvem en l'apartat 3.1.2). Amb aquests discursos "normativizants" i "normalitzadors" conviuen altres discursos urbans sobre el tema de la seguretat i el tema de la qualitat de vida. En els dos subapartats que segueixen els presentem per plantejar visions alternatives a aquestes dues temàtiques.

Pel·lícula recomanada

En construcción (2001). José Luis Guerin (Dir.).

Aquest documental ens situa al Raval de Barcelona i, a partir de la construcció d'un edifici, ens mostra alguns dels seus habitants, la seva quotidianitat al barri i les transformacions que aquest sofreix. Reflexiona entorn de les qüestions plantejades en aquest apartat a partir de la manera com els protagonistes relaten la seva vida quotidiana.

2.3.1. Seguretat a la ciutat

Videovigilància, seguretat privada, alarmes electròniques, nous equipaments policials, controls d'accés, etc., són elements que ens trobem de manera quotidiana quan utilitzem els diferents espais de les nostres ciutats. Aquests dispositius porten molt temps essent utilitzats en l'espai urbà, però sembla que al llarg d'aquests últims anys s'ha anat augmentant el control i la vigilància en l'espai públic urbà. Esdeveniments terroristes, augment de crims o robatoris, conflictes socials, etc., tot això (hagi augmentat realment o no) ha justificat que en les últimes dècades el tema de la "seguretat" ciutadana sigui potser el discurs més preponderant no solament sobre el context urbà, sinó també, per exemple, referent a la política internacional. No obstant això, a la ciutat, el discurs de la "seguretat" generalment s'ha relacionat i circumscrit directament a la qüestió de la "criminalitat" o, almenys, a un tipus concret de criminalitat (poques vegades es pot sentir parlar de la corrupció urbanística, per exemple, com un problema de seguretat). Les polítiques desenvolupades per avortar aquesta criminalitat s'han dut a terme al mateix temps que es desenvolupaven les polítiques de seguretat urbana. De fet, generalment, pel que fa a la "criminalitat", són les mateixes. En altres paraules, no sembla que es faci una intervenció tan directa en algunes de les possibles causes de la "criminalitat" (potser perquè són de caire més estructural), sinó en la persecució d'aquesta en el moment en el qual apareix. D'altra banda, també es criminalitzen certs usos de l'espai públic (sigui mitjançant regulacions a la pràctica concreta del control o a la imatge construïda pels mitjans de comunicació), com ja hem comentat en els apartats anteriors. Alguns (no tots, un bon exemple n'és el "botellón") vinculats a un cert imaginari sobre la població immigrant.

No tornarem aquí a comentar una altra vegada aquest tema; només cal assenyalar que alguns dels suposats efectes de la globalització (la immigració, entre aquests) s'han utilitzat com a elements per a construir aquests nous discursos sobre la seguretat: la qüestió de la "seguretat", en aquest sentit, s'ha estès pel món globalitzat, "globalitzant", per tant, diagnòstics, respostes, estratègies i, fonamentalment, construint un discurs homogeneïtzador que exclou o deixa al marge altres lectures conceptuals i fàctiques. No obstant això, aquesta mirada reduccionista no és producte ingenu d'una miopia analítica i política; és una estratègia calculada i activa, conscient que la por és un dels millors elements de control social. Quantes vegades no hem fet segons quines coses o no hem anat a segons quins llocs simplement per por? I no ens referim únicament a la por que ens pugui passar alguna cosa. És, també, por de ser desplaçat, de ser diferent, de no encaixar. És, a més, una inseguretat de la qual no sempre es parla: la inestabilitat laboral, la precarietat en l'accés a un habitatge digne, les dificultats per a arribar a final de mes.

Panòptic de Foucault

Un dels conceptes més utilitzats quan es parla de la vigilància i del control de l'espai urbà és la metàfora del Panòptic, desenvolupat per Foucault (1975). Es tracta d'un tipus de control que deixa patent que estem essent observats i, per tant, acabem per actuar en conseqüència. En altres paraules, a més d'haver-hi dispositius de control "extern" molt intensos exercim un autocontrol derivat de la consciència mateixa d'estar en situació de vigilància.

No obstant això, generalment ens trobem davant una lectura que dona un únic sentit al tractament de la seguretat: la de posar-se davant el seu "oponent", la inseguretat. No obstant això, és una inseguretat que no té res a veure amb la que esmentàvem fa un moment. El "correcte", en el moment actual, és que la ciutat (o, millor dit, els polítics i els gestors de les ciutats) produeixi discursos en termes d'"inseguretat" per relacionar-ho directament amb el concepte de criminalitat, però també per construir activament pràctiques urbanes i promocionar determinats tipus d'actuacions en l'espai urbà. Així doncs, la parella "seguretat-inseguretat" no solament se circumscriu al camp de les polítiques penals per a reprimir els delictes, sinó que traspasa i travessa la vida social quotidiana. No és només la vella dicotomia entre llibertat i seguretat (que, d'altra banda, continua essent realment utilitzada des del poder, que utilitza aquests conceptes com a abstraccions homogeneïtzadores i totalitzadores). Va més enllà: les persones que habitem les urbs fem o no certes pràctiques o accions en funció de si seguim les normes establertes o en funció de com de segurs o insegurs ens sentim en les urbs. És més, deixant de costat que aquestes normes es construeixen molt sovint relativament d'esquena als ciutadans (o a una part d'aquests), som nosaltres mateixos els que dia a dia confrontem o donem suport a aquesta construcció de l'espai urbà mitjançant les nostres pràctiques socials.

Com esmenta Rojas (2007, pp. 35-36):

"Actualment, el tema de la seguretat té un paper molt important –només cal observar i, sobretot, patir l'estricta control a què ens hem de sotmetre cada vegada que volem viatjar amb avió– des dels punts de vista econòmic i polític."

Això fa pensar en el paper que veritablement poden tenir les instàncies de l'ordre en una societat. La policia, o *Polizeiwissenschaft*, és una institució que sorgeix amb relació a aquesta tècnica governamental, i el seu objectiu és fer-se càrrec dels problemes de la població. En aquest sentit, es pot afirmar que la policia, i fins i tot la medicina i la ciència, instrumentalitzen els deures de l'Estat amb la seva població en facilitar l'escrutini de les accions, dels costums i de l'activitat de la població.

En matèria de seguretat, queda clar el paper que exerceixen els grups policíacs equipats, avui dia, amb força tecnologia per a salvaguardar la seguretat esmentada. La videovigilància s'ha convertit en un mecanisme de control cada vegada més utilitzat. La videovigilància també serveix per a observar si es compleixen les normatives cíviques.

En el discurs oficial, com ja hem comentat en apartats anteriors, les normatives cíviques serveixen per a preservar l'espai públic com a lloc de convivència i civisme, on totes les persones puguin desenvolupar en llibertat les seves activitats de lliure circulació, oci, trobada i esbarjo, amb ple respecte de la dignitat i als drets dels altres i de la pluralitat d'expressions i de maneres de vida diferents existents a les ciutats.

Lectura recomanada

M. Davis (2003). *Ciudad de cuarzo: arqueología del futuro de Los Angeles*. Madrid: Lengua de Trapo.

Pel·lícules recomanades

Les pel·lícules següents presenten un context bastant distòpic i es poden relacionar molt bé amb les qüestions de la vigilància, la seguretat i el control. Vegeu:

M. Radford (1984). *Nineteen Eighty-Four*.

A. Niccol (1997). *Gattaca*.

R. Plá (2007). *La zona*.

Així doncs, les ordenances cíviques es converteixen en una peça primordial dins del complex entramat de formes contemporànies de governabilitat i ordenament de les ciutats. Des d'aquest postulat, i acollint la proposta que defineix la governabilitat com l'exercici fet per un conjunt de discursos i pràctiques dirigits a aconseguir la regulació dels subjectes (Foucault, 1990), les ordenances cíviques, i tenint en consideració el discurs oficial, instituit i polític, es converteixen en dispositius que regulen les accions i les pràctiques dels ciutadans i de les ciutadanes dins de l'espai urbà. Al mateix temps, en l'esfera social, aquestes ordenances cíviques construeixen identitats regulades, normativitzades i reprimides. Com apunta Bonet (2007, p. 41):

"L'ordenança cívica constitueix el revers de la ciutat plural i educadora [...]. Malgrat això, els seus efectes en el context del potencial d'innovació creativa de Barcelona van molt més enllà del simple afany regulacionista de l'espai públic. El seu disseny i implementació responen clarament a la coalició d'interessos entre el capital immobiliari, turístic i comercial, que són els que dirigeixen el nou disseny urbà, l'anomenat *urbanisme dels negocis*, i necessiten la privatització de l'espai públic perquè deixi d'operar com a lloc de trobada per a convertir-lo en lloc de circulació entre actes de consum".

Enfront d'aquestes altres maneres de comprendre i d'analitzar el tema de la seguretat ciutadana (des de la vigilància i des de les ordenances de civisme), argumentem que cada vegada més l'espai públic urbà deixa de ser espai (atès que no es pot practicar social i lliurement) i deixa de ser públic (atès que es privatitza en tots els seus racons). Així doncs, l'amenaça ja no són determinats col·lectius, grups concrets de persones, etc.: l'amenaça som tots i està estesa per tota la ciutat. D'aquesta manera, només podem efectuar certs tipus d'actes i d'accions, de pràctiques socials i urbanes: qui en faci d'altres o qui no segueixi les normatives imposades s'acaba convertint en un incívic.

2.3.2. Polítiques de qualitat

Resoldre els problemes en el si de la ciutat implica millorar l'habitabilitat i, amb això, la qualitat de vida. La qualitat de vida dels ciutadans depèn de factors socials i econòmics, però també de les condicions ambientals i físicoespacials. El traçat de les ciutats i la seva estètica, les pautes en l'ús de la terra, la densitat de la població i de l'edificació, l'existència dels equipaments bàsics i un accés senzill als serveis públics i a la resta d'activitats pròpies dels sistemes urbans tenen una importància primordial per a l'habitabilitat dels assentaments urbans. Per tant, a fi que es cobreixin les necessitats i aspiracions dels ciutadans pel que fa a l'habitabilitat dels barris i la ciutat sencera, és aconsellable orientar el disseny, la gestió i el manteniment dels sistemes urbans de manera que es protegeixi la salut pública, es fomenti el contacte, l'intercanvi i la comunicació, es fomenti la seguretat, es promogui l'estabilitat i la cohesió social, la diversitat i les identitats culturals i es preservin adequadament els barris, i també els espais públics i edificis amb significat històric i cultural.

La ciutat compacta ideal mira cap a dins i també cap a fora; però la seva sostenibilitat ha de permetre que el seu interior compleixi amb els requisits adequats per a l'habitabilitat i la millora de la qualitat de vida urbana. Els espais

Lectura recomanada

Zemos 98 (2007). *Panel de control. Interruptores críticos para una sociedad vigilada*.
http://www.zemos98.org/paneldecontrol/libro/01_DemocraciaCivica_SantiagoLopezPetit.pdf

verds, els equipaments, els serveis i els transports públics han de ser accessibles, han d'estar a una distància temps mínima amb la finalitat de facilitar i propiciar-ne l'ús, superant les barreres existents i creant nous hàbits de mobilitat i relació.

L'essència de la ciutat és el contacte personal. La ciutat hauria de ser, per tant i sobretot, de qui va a peu, atès que facilitaria el contacte entre persones. No obstant això, a més, això té efectes en termes ambientals. Un dels temes que volem tractar en aquest apartat és, així doncs, que els viatges a peu, amb bicicleta o en transport públic són els mitjans que poden reduir dràsticament l'estrès ambiental provocat pels vehicles, la qual cosa potenciarà el contacte i la comunicació en l'espai públic. Alhora que es redueix l'estrès ambiental es pot millorar, a les nostres ciutats, el paisatge urbà, ja estigui en la via pública o en les façanes del parc edificat, de manera que es generi un entorn propici i de qualitat.

La millora de la qualitat ambiental incideix de manera precisa en diversos aspectes que conformen la qualitat de vida dels nostres ciutadans, en primer lloc, sobre l'estrès ambiental i, concretament, sobre la contaminació atmosfèrica, el soroll, la contaminació visual i la seguretat vial; en segon lloc, permet augmentar les relacions interpersonals, ja que el carrer (passejar) es converteix en un lloc adequat per al contacte, l'oci i el temps lliure per a tots els ciutadans. L'espai públic de qualitat es mostra també com un escenari per al desenvolupament de diferents esdeveniments de participació social. Evidentment, aquesta és una situació ideal, però probablement sí que pot ser un principi global al qual seria desitjable tendir.

Actualment (malgrat les diverses crítiques que es poden fer als conceptes de sostenibilitat i reciclatge, per exemple), qui més qui menys accepta la reutilització i el reciclatge dels béns de consum utilitzats amb la finalitat de detenir l'actual malbaratament del sòl, de materials i d'energia que provoca l'actual model de ciutat difusa, reciclant, rehabilitant i recuperant la ciutat existent. Als esforços fets, sobretot en centres urbans, s'han d'afegir noves energies per a cosir i recosir les perifèries disperses i delimitar de manera clara i precisa la frontera entre camp i ciutat. L'explotació dels sistemes no ha de superar mai la capacitat de càrrega dels sistemes perifèrics, ja que són la garantia del futur de la ciutat mateixa.

"Reciclar" la ciutat, recuperar-la per aconseguir unes millors condicions d'habitabilitat, proporciona una relació de nombre d'ocupats/inversió més que altres actuacions milionàries, que obtenen una pobra relació en llocs de treball. Aquesta relació augmenta, per exemple, quan intervenen les ocupacions tradicionals. Aquest tipus de treballs proporcionen una ruptura amb l'homogeneïtat i la monotonia que produeixen les construccions en sèrie, ja que són treballs poc mecanitzats.

El reciclatge del teixit urbà i el recosit de les parts separades de la perifèria és necessari que sigui lent amb la finalitat d'encaixar i interrelacionar els diferents components que han de configurar la nova-vella ciutat en una fletxa temporal dirigida a l'augment de la complexitat. La varietat de components va des dels diferents usos i funcions que ocupen l'espai, fins a la varietat de les façanes i els espais construïts. En efecte, la mediocritat estètica i la baixa qualitat del paisatge de la majoria de les realitzacions urbanes actuals no provoca en el ciutadà la necessària apropiació de l'espai quotidià, tan convenient per a la seva estima i conservació; però, més important encara, són l'expressió de profundes dinàmiques de desigualtat social en l'espai urbà.

D'altra banda, la ciutat és subministradora de serveis de salut, de cultura, educació, oci i esport. La varietat i la qualitat dels equipaments en una àrea urbana, per exemple un barri, és una de les zones de pes i també una garantia per a la permanència de persones amb atributs diferents (renda, titulació, etc.). De la mateixa manera, la varietat i la qualitat dels equipaments i serveis tenen un poder d'atracció de gent diferent, fins i tot en aquells barris que per un motiu o un altre haurien entrat en crisi. Un pla d'equipaments i serveis de qualitat constitueix una de les peces fonamentals en els processos de recuperació de barris vulnerables.

Però els equipaments es necessiten omplir d'activitats. Als barris de ciutats compactes i variades que s'han anat construint lentament han proliferat en la mesura en què augmentava la seva complexitat, tant en quantitat com en varietat, les associacions i organitzacions no governamentals, que són, en definitiva, les que omplen de contingut els equipaments i serveis culturals, educatius, d'oci, esportius i socials. Els grups i les associacions sense ànim de lucre són part de l'ànima de la ciutat i subministradors d'estabilitat i cohesió social, encara que algunes vegades puguin ser utilitzades per administracions o altres grups de poder per a justificar accions que no sempre tenen a veure amb aquesta cohesió. En tot cas, aquest tipus d'entitats i altres (moviments socials, plataformes, etc.), si són diverses i estan arrelades al territori, representen un aspecte important per a les ciutats.

En aquelles parts de la ciutat que s'han fet lentament i de manera ininterrompuda, sense pertorbacions importants, consolidant i renovant les estructures que les suporten, ha anat augmentant la varietat dels seus components i, per tant, els dipòsits d'informació organitzada proporcionadora d'estabilitat, cohesió social i oportunitats, en detriment d'un augment excessiu de nova estructura suportada sobre una malversació de recursos. En termes de qualitat de vida, això significa que augmenta la seguretat ciutadana (en el sentit ampli que apuntàvem abans), un altre dels aspectes destacats que conformen el concepte de qualitat de vida.

D'altra banda, el procés de rehabilitació i recuperació del parc edificat (quan es fa garantint-ne un accés suficient i igualitari) representa una millora de les condicions d'habitabilitat i, conseqüentment, de la qualitat de vida. Molts edi-

ficis per rehabilitar són construccions del segle passat sense les condicions d'habitabilitat requerides en el moment actual; no obstant això, molts tenen, per contra, unes dimensions (superfície i volum) que falten en les construccions modernes. El parc edificat requereix, doncs, la qualitat esmentada. No importa la funció que tingui el disseny de qualsevol edifici, s'ha de pensar de manera que els seus materials siguin preferentment d'origen proper, reutilitzables o reciclables al final de la seva vida útil, i que l'aïllament energètic i acústic, i també els components bioclimàtics i la captació d'energia procedent del Sol, proporcionin el confort i l'energia necessaris per al funcionament de l'estructura i per a la qualitat de vida dels seus habitants; també, que el seu disseny permeti un contacte més gran, en quantitat i qualitat, entre els habitants, incloent-hi les noves tecnologies de comunicació com són la fibra òptica i suficients punts de connexió. I, finalment, que aquestes possibilitats siguin realment accessibles per a tots els ciutadans i no es quedin només en discursos sobre la imatge d'una ciutat, que en la pràctica només representen una minoria de les persones que hi habiten.

2.4. Els moviments socials urbans

En aquest apartat destacarem la importància dels moviments socials urbans en la transformació i en la gestió de les ciutats. El recorregut històric que plantejarem en els dos punts següents pretén il·lustrar la importància que han tingut aquests moviments no solament en la transformació social i urbana de les ciutats, sinó també en la manera de gestionar les urbs.

2.4.1. Moviments veïnals urbans: història i situació actual

Encara que l'activitat dels moviments socials urbans en el nostre context s'inicia a la fi dels anys seixanta, aquests perden importància social i política en la recta final del franquisme i en iniciar-se la democràcia. En aquest període, que més o menys va des de l'any 1975 fins a 1979, les grans ciutats espanyoles són protagonistes d'una sèrie de lluites urbanes que es constitueixen, en la història moderna espanyola, com un capítol fonamental no solament per a comprendre el procés de transició política que es va viure, sinó també per a captar com va ser la transformació profunda, tant social com urbana, de les ciutats. En aquest últim cas, estem parlant d'un conjunt concret de moviments socials urbans, els moviments veïnals.

Traçar una història dels moviments veïnals urbans en el nostre context és complex, entre altres raons perquè el seu origen i la seva evolució posterior depenen enormement dels processos particulars de cada zona urbana. En la literatura científica, i quant als moviments veïnals urbans, podreu trobar investigacions clàssiques i històriques sobre aquests moviments, contextualitzats en diferents ciutats: són els casos de Madrid (Castells, Rodríguez Villasante), Barcelona (Borja, Olives) i Bilbao (Berriatua, Urrutia), que analitzen amb detall l'origen i desenvolupament d'aquests moviments i de les seves organitzacions de base. Tots aquests estudis, situats en la dècada dels vuitanta, posen de

manifest la força reivindicativa i transformadora d'aquells moviments socials urbans que lluitaven en les contradiccions polítiques i urbanes del moment i analitzen la mobilització que es posava en pràctica per a fer front al franquisme i al postfranquisme, i també les diferents maneres d'autoorganització i articulació social.

Exemple

Triem un exemple concret per a il·lustrar el que estem explicant, que resumim a partir de López (2008). El barri de Sant Roc, a Badalona, pot tenir una història paral·lela a altres barris similars quant a moviment associatiu i veïnal, i és a més un bon exemple dels processos de segmentació i segregació que comentàvem en l'apartat anterior. Sant Roc és a l'extrem sud-oest del terme municipal de Badalona, en una zona que originalment va ser denominada per l'Ajuntament de Badalona com a "barri del regadiu" (1958). Sant Roc ocupa 46,2 hectàrees i reuneix 3.395 habitatges (amb una mitjana de 50 m² cadascun) en sis tipus de blocs, que varien dels 5 als 14 pisos d'alçada (Pareja *et al.*, 2005, p. 15). Segons dades de població de l'Ajuntament de Badalona registrades al juliol del 2004, la població del barri de Sant Roc és de 13.752 persones, de les quals aproximadament 5.000 (un 40%) són habitants "autòctons" d'ètnia gitana i uns 2.600 són població immigrada (a pesar que cal prendre aquestes xifres amb cautela, ja que part d'aquesta població no està empadronada).

El barri de Sant Roc, com a tal, va començar a ser construït el desembre de 1962, com una solució a la necessitat d'habitatge de col·lectius d'altres zones de Barcelona, que per diferents raons hi van ser resituats. Juntament amb processos d'intervenció urbanística (expropiacions de la A-19, barraques de Montjuïc i Somorrostro, etc.) en altres zones de l'àrea metropolitana de Barcelona, les inundacions de la tardor de 1962 van ser el detonant del trasllat al barri d'una gran quantitat de persones, que es van instal·lar en edificacions prefabricades mentre es construïen els característics blocs de pisos.

L'octubre de 1965 es finalitza la construcció dels primers pisos, i la seva promotora va ser l'"Obra Sindical del Hogar y Arquitectura", posteriorment molt criticada per la seva mala gestió i la mala qualitat de la construcció. L'herència d'aquesta intervenció a Sant Roc són uns blocs raquítics i mal construïts que amb els anys han obligat a una remodelació del barri que inclou un total de 918 habitatges afectats per malalties estructurals, agreujades per una construcció totalment deficient que, només acabar les obres, van provocar problemes d'humitats i tot tipus de desperfectes.

Com una mostra dels efectes negatius que aquesta mala intervenció (i la falta d'equipaments en l'espai públic) va tenir en la vida dels veïns, entre 1972 i 1976 es van produir una sèrie d'accidents que es van cobrar la vida de diverses persones (dos nens morts en desprendre's la barana de dos pisos, una jove morta en desprendre's una cornisa, dos nens més atropellats per falta de semàfors, un nen mort en electrocutar-se amb un cable sense protecció, etc.).

En el mes de juny de 1985, l'Estat, mitjançant el Reial decret 1009/85, va traspassar a la Generalitat de Catalunya, a través d'ADIGSA, el control de la qualitat de les edificacions dels habitatges construïts fins al 1980 i la promoció pública dels habitatges. D'aquesta manera començava el treball per a ADIGSA, que, des de 1985, ha administrat més de 77.000 habitatges, distribuïts en 513 grups, 201 corresponents als barris traspassats i 312 a les noves promocions fetes per l'Institut Català del Sòl. També es comencen a abordar, des de 1986, els problemes derivats de la propietat dels habitatges: en aquest moment, el 70% de la gent del barri encara ocupava il·legalment el pis. Aquesta situació es va solucionar lentament, fins que el 1991, els pisos de Sant Roc arriben a la qualificació definitiva i ja poden ser tractats pels seus propietaris com qualsevol altre habitatge al mercat. A partir dels anys noranta, la Generalitat de Catalunya emprèn una sèrie d'intervencions en barris perifèrics de diferents ciutats catalanes que, com veurem més endavant, inclou també el barri de Sant Roc.

Tota aquesta problemàtica associada a la ràpida i deficient construcció d'habitatges i instal·lacions públiques, relacionada amb les particulars condicions en les quals es va donar el reallotjament, amb la falta de polítiques públiques i recursos per a la població i amb la situació de marginalitat prèvia de part de la població reallotjada, produeix, des del naixement del barri, una forta demanda de solucions, que es tradueix en un associacionisme que és interessant, almenys, resumir. A la fi dels anys seixanta i començaments dels setanta neixen a Sant Roc entitats com el Centre Social (Ateneu Popular des de 1986), la comunitat parroquial i ja a la fi dels setanta i mitjan anys vuitanta, l'associació de veïns i l'Associació Gitana de Badalona, que, juntament amb l'Ateneu Popular, tindran un paper fonamental en les intenses mobilitzacions per a millorar la realitat del barri. El

1978, i com a conseqüència dels accidents esmentats prèviament, les cartes de protesta i les mobilitzacions (i el canvi de règim polític), el consell de ministres aprova un pla per a millorar el barri, que posteriorment reprendrà ADIGSA en diferents moments –fins avui dia–, amb uns resultats que, almenys vistos des del present, poden no semblar suficients. Un altre aspecte fonamental en les lluites veïnals està determinat pels problemes associats amb la venda i el consum de drogues il·legals des dels vuitanta i començaments dels noranta.

Podríem dir que la mateixa història, amb evidents diferències sociopolítiques i històriques, i implicant diferents fases de desenvolupament, es repeteix en altres contextos urbans, en qualsevol part del món. Com apunta Alabart (1998, p. 11):

"En tots els països industrialitzats i des del final dels anys seixanta, han sorgit una sèrie de grups que davant els problemes socials que consideren molt urgents es proposen canviar la percepció dels ciutadans i crear estats d'opinió que impulsin el canvi. Són els moviments socials. A diferència dels moviments socials tradicionals (partits polítics i sindicats), els moviments alternatius no són grups que defensin interessos d'una determinada classe social, ni responen a ideologies polítiques específiques. El seu objectiu últim no és el benefici directe dels seus associats o seguidors, sinó, com s'ha dit, la creació d'una consciència col·lectiva sobre problemes als quals fins llavors s'havia prestat poca atenció i que, d'una manera o una altra, afecten a tothom. Sovint aquests problemes ni tan sols incumbeixen directament les persones que formen part del moviment. És impossible, doncs, catalogar-los com a «grup d'interessos»; en tot cas cal definir-los com a grups que busquen la consecució de béns públics".

L'espai urbà ha estat sempre un lloc propici per al sorgiment de moviments socials (encara que no ha ocorregut en l'espai urbà d'una manera exclusiva), però no es pot considerar que tots tinguin, com acabem de dir, un caràcter veïnal: en molts casos, malgrat estar compostos per pràctiques, estructures i construccions ideològiques que de vegades són netament urbanes, excedeixen amb molt un àmbit territorial concret de la ciutat. Per tant, la definició que acabem de reprendre en general és aplicable, amb alguns matisos, als moviments veïnals urbans, però no sempre: hi pot haver múltiples variants d'aquests respecte a alguns dels elements que assenyala. Per exemple, implícitament o explícitament, hi pot haver moviments veïnals que tinguin un component de classe social o ideològic determinat, o uns altres que, si bé generalment tenen una altra trajectòria i vigència (per exemple, poden ser més curts en el temps i aparèixer o desaparèixer exclusivament en funció d'un problema en concret) busquen directament i explícitament el benefici dels seus components, si bé aquest sol venir a l'una (de vegades disfressar-se i d'altres buscar legítimament) de la recerca d'un benefici col·lectiu per a la zona o barri en qüestió.

Unes vegades, per tant, els moviments veïnals es conformen entorn d'un problema concret que sorgeix en aquesta zona urbana. En altres, es tracta més de moviments associatius que no sempre responen a un perfil reivindicatiu com a objectiu general, o almenys no estan basats en una dinàmica de confrontació amb les autoritats locals, etc., sinó en processos de col·laboració, imbricació (podríem dir, també, d'instal·lació en estructures participatives dissenyades *ad hoc*) i millora gradual de certs elements. Aquesta qüestió té a veure enormement amb la de la participació, que abordarem en el mòdul següent: d'alguna manera, es pot simplificar dient que certs moviments urbans consideren (o han deixat de considerar) possible la transformació dins dels canals establerts

per les autoritats, mentre altres hi estan instal·lats i d'aquesta manera intenten cobrir els seus objectius. Parlarem d'això una mica més endavant. En tot cas, els moviments veïnals urbans també poden ser diferents en termes de la seva estructuració i dels mecanismes de participació, que poden ser des d'una estructura formal com una associació veïnal fins a processos assemblearis i horitzontals no formalitzats. Com veiem, els objectius i les maneres d'escometre'ls són variats.

Un cas particular que mereix la pena esmentar, perquè està ben recopilat en els treballs sobre el tema, és el que porta per nom l'acrònim NIMBY (de l'anglès *not in my back yard*), també conegut en català com *al costat de casa, no*. Aquests moviments veïnals es podrien descriure, en poques paraules, com a reaccions d'un grup de veïns enfront de la instal·lació (o la possible instal·lació) d'algun tipus d'infraestructura o servei en una zona propera al barri o al barri mateix. La característica comuna d'aquestes infraestructures o serveis és que són considerades per aquests veïns com perjudicials, molestes o perilloses. Els exemples són molts i van des d'aeroports i altres infraestructures de mobilitat fins a centres socio-sanitaris relacionats amb les drogodependències o instal·lacions religioses, passant per antenes de telecomunicacions, indústries, plantes de reciclatge i abocadors.

En funció d'aquestes motivacions, els discursos associats es basen també en diferents arguments: poden ser de tipus ecològic (per exemple, la contaminació produïda per una indústria, la falta de sostenibilitat d'un abocador, etc.), socioeconòmic (per exemple, la pèrdua de valor dels habitatges de la zona, la "perillositat" de les persones que la infraestructura atraurà, etc.) o sanitari, per citar-ne alguns. També, en funció de la problemàtica concreta, els discursos contraris al moviment veïnal es poden basar en la solidaritat entre zones urbanes, la necessitat del desenvolupament o l'ecologia. Per aquesta raó, la caracterització d'un moviment veïnal com NIMBY, en fer-se des de l'Administració que promou aquesta infraestructura, sol ser pejorativa.

Com hem dit abans, els moviments veïnals urbans en el nostre context proper són enormement variats i dependents del context, i així ha estat també en les últimes dècades. Alguns dels processos que han donat lloc en certes zones urbanes a moviments veïnals tenen avui un impacte menor, o estan menys en l'agenda política (com, per exemple, el consum d'heroïna durant els vuitanta). Uns altres s'han donat amb freqüència i se segueixen donant, com les reivindicacions de certs barris històricament segregats per millorar determinades instal·lacions o serveis (transport, manteniment de carrers i edificis, institucions educatives, serveis sanitaris i un llarg etcètera). També, en altres casos, els moviments veïnals han sorgit o s'han anat posicionant enfront de processos que potser tenen un caràcter relativament més recent, o que s'han aguditzat en alguns moments de les últimes dècades. Un bon exemple d'això són els moviments enfront de processos d'especulació urbanística, ennobliment i assetjament immobiliari. No entrarem aquí a descriure'ls perquè realment se'n podrien esmentar molts. Per exemple, en la Barcelona dels últims anys, i per es-

mentar-ne només dos (en les lectures complementaries en podeu trobar molts més, alguns localitzats en altres ciutats), els moviments del Forat de la Vergonya i del barri de Bon Pastor (Sant Andreu). D'altra banda, cal esmentar, encara que no són comparables i en certs aspectes són d'un ordre totalment diferent, moviments veïnals consistents en processos col·lectius (menys organitzats, de menys abast i durada, generalment) que estan relacionats amb aspectes que hem abordat prèviament en aquest mateix mòdul, com l'explicació de certs problemes socials a partir exclusivament de la "diferència cultural": per exemple, les protestes veïnals a La Salut (Serra d'en Mena) al febrer del 2007 relacionades amb la sobreocupació de pisos per part de la població gitana d'origen romanès. Finalment, és possible assenyalar també en el nostre context proper exemples actuals de moviments veïnals que podríem qualificar com a NIMBY. Un exemple clar, i amb àmplia repercussió política i en els mitjans de comunicació (a més d'implicar discursos de tot tipus, des dels prejudicis al barri i els veïns fins al possible dany a monuments històrics com la Sagrada Família), és la Plataforma "AVE pel Litoral".

De la mateixa manera que les temàtiques que s'aborden, les formes de lluita i difusió de la informació dels moviments veïnals urbans s'han anat modificant amb el temps per a adaptar-se i tractar de maximitzar l'impacte. És evident la importància que en aquest procés han tingut els mitjans de comunicació i, molt particularment, Internet. A més, dins de processos d'intercanvi d'estratègies i experiències, des de la connexió entre el global i el local (almenys des dels discursos mateixos dels moviments socials i sense entrar a discutir aquests conceptes), s'han anat construint trobades i connexions entre diferents moviments veïnals, socials i polítics que prèviament funcionaven potser d'una manera més aïllada. Un exemple d'això pot ser l'articulació d'alguns d'aquests entorn dels fòrums socials mundials fets en diferents ciutats del món.

Evidentment, al mateix temps, les formes de confrontació envers aquests moviments veïnals també s'han anat modificant. Encara que hi ha múltiples casos en els quals continuen responenent a una contenció simplement policial d'aquests moviments, es pot considerar que de vegades certs processos de participació han servit també com a eina de control de les reivindicacions i els moviments veïnals. Sense entrar a discutir aquesta qüestió, que és d'una complexitat molt més gran, simplement és interessant apuntar aquí que alguns moviments també són mediatitzats i utilitzats de vegades pel poder, i es mouen en una tensió entre els canals de participació i els discursos de representativitat i legitimitat respecte a les reivindicacions pròpies i la població que afecten. En el context actual, complex, variat i individualista (només per citar tres de les seves característiques), és difícil trobar moviments que clarament cohesionin i articulin les sensibilitats d'una zona urbana en el seu conjunt i, malgrat els processos clarament participatius que es donen en alguns, aquesta qüestió és utilitzada amb freqüència per part de les administracions per a justificar les seves actuacions pròpies i deslegitimar l'oposició a aquestes, privilegiant aquells sectors que entren al joc participatiu per mitjà dels canals establerts.

En tot cas, els moviments veïnals urbans continuen essent i representant, generalment, una expressió de la disconformitat de la població amb la manera com estan essent transformades o s'estan modificant les seves ciutats. I en aquest sentit, a més de ser maneres d'organització col·lectiva lògiques en un context urbà afligit de múltiples problemàtiques, impliquen una negociació dels significats i les transformacions de l'espai urbà desitjable i necessària.

Bibliografia

Bibliografia bàsica

Pol, E. (2002). El modelo dual de la apropiación del espacio. A R. García-Mira, J. M. Sabucedo i J. Romay (Ed.). *Psicología y medio ambiente. Aspectos psicosociales, educativos y metodológicos*. La Coruña: Asociación Galega de Estudios e Investigación Psicosocial.

Pol, E., Vidal, T., i Romeo, M. (2001). Supuestos de cambio de actitud y conducta usados en las campañas de publicidad y los programas de promoción ambiental. El modelo de las 4 esferas. *Estudios de Psicología*, 22 (1), 111-126 [monogràfic sobre psicologia ambiental].

Valera, S. i Vidal, T. (1998). Privacidad y territorialidad. A J. I. Aragonés i M. Américo (Comp.). *Psicología Ambiental* (pp. 123-148). Madrid: Alianza Editorial.

Referències bibliogràfiques

Abramson, L. Y., Seligman, M. E. P., i Teasdale, J. D. (1978). Learned helplessness in humans: Critique and reformulation. *Journal of Abnormal Psychology*, 87, 49-74.

Acebal, M. A. (2008). *Moviments socials i crítica al "model Barcelona". De l'esperança democràtica de 1979 al miratge olímpic de 1992 i la impostura cultural del 2004*. Diponible a <<http://www.ub.es/geocrit/sn/sn-270/sn-270-119.htm>>

Alabart, A. Els moviments socials urbans a Catalunya. *Revista catalana de sociologia*, 7, 9-28.

Alessandri, A. (2004). "Nuevas" contradicciones del espacio. *Revista Litorales*, 4. Diponible a <<http://litorales.filo.uba.ar/web-litorales5/art-2.htm>>

Altman, I. (1975). *The environment and social behavior: Privacy, personal space, territoriality and crowding*. Monterrey, CA: Brooks/Cole.

Altman, I. (1977). Privacy Regulation: Culturally Universal or Culturally Specific? *The Journal of Social Issues*, 33 (3), 66-84.

Altman, I. i Low, S.M. (1992). *Place attachment*. Nova York: Plenum Press.

Américo, M. (1995). *Satisfacción residencial. Un análisis psicológico de la vivienda y su entorno*. Madrid: Alianza Editorial.

Andreu, M. (2007). *Les veus del carrer. Barcelona i els moviments socials a partir de la revista de la FAVB (1991-2007)*. Barcelona: Universitat de Barcelona.

Aragonés, J. I. (1998). Cognición Ambiental. A J. I. Aragonés i M. Américo (Comp.). *Psicología Ambiental* (pp. 43-58). Madrid: Pirámide.

Aragonés, J. I. i Américo, M. (1991). Un estudio empírico sobre las actitudes ambientales. *Revista de Psicología social*, 6 (2), 223-240.

Archea, J. (1977). The place of architectural factors in behavioral theories of privacy. *Journal of Social Issues*, 33, 116-137.

Asociación Gitana de Badalona. *Historia del barrio*. Diponible a <<http://seneca.uab.es/5d/Asociacion/historiaba.htm>>

Autors diversos (2006). *El cielo está enladrillado: entre el mobbing y la violencia inmobiliaria y urbanística*. Bellaterra: Editorial Bellaterra.

Bandura, A. (1971). *Principles of behavior modification*. Londres: Holt, Rinehart and Winston.

Bandura, A. (1986). *Foundations of thought and action*. Englewood Cliffs: Prentice Hall [traducció al castellà el 1987 per Martínez Roca].

Barnes, R. D. (1981). Perceived freedom and control in the built environment. A J. H. Harvey (Ed.). *Cognition, social behavior and the environment*. Hillsdale: Earlbaum.

Bauman, Z. (1999). *Trabajo, consumismo y nuevos pobres*. Barcelona: Gedisa.

Bauman, Z. (2001). *Globalització. Les conseqüències humanes*. Barcelona: UOC/Pòrtic.

- Bell, P. A., Greene, T. C., Fisher, J. D., i Baum, A. (1996) *Environmental psychology* (4a. ed.). Fort Worth: Harcourt Brace.
- Bonet, J. (2007). De la Planificació a las Prácticas de Producción Metropolitana: Dilemas Políticos Acerca de la Generación de Espacio Público Urbano. A Yproductions (Eds.). *Producta50* (pp. 36-45). Barcelona: Centre d'Art Santa Mònica / Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació.
- Borja, J. i Castells, M. (2000). *Local y global. La gestión de las ciudades en la era de la información*. Madrid: Taurus.
- Borja, J. i Muxí, Z. (2001). *L'espai públic. Ciutat i ciutadania*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- Brower, S. N. (1980). *Territory in urban settings*. A I. Altman, A. Rapoport i J. F. Wohlwill (Ed.). *Environment and Culture* (pp. 179-207). Nova York: Plenum Press.
- Burn, S. (1991). Social psychology and stimulation of recycling behaviors: The block leader approach. *Journal of Applied Social Psychology*, 21 (8), 611-629.
- Castells, M. (1997). *La era de la información: economía, sociedad y cultura* (3 vols.) Madrid: Alianza Editorial.
- Castro, R. de (1994). Modelos y estrategias para el cambio de actitudes y comportamientos ambientales. *Ponencias y resúmenes del II Congreso Andaluz de Educación Ambiental* (pp. 3-17). Sevilla: Junta de Andalucía, Agencia del Medio Ambiente.
- Castro, R. de (1997). Influencia social y cambio ambiental. Actualidad y prospectiva de las estrategias de intervención. A R. García Mira, C. Arce i J. M. Sabucedo (Comp.). *Responsabilidad ecológica y gestión de los recursos ambientales* (pp. 147-164). La Corunya: Diputación Provincial de A Coruña.
- Chaiken, S. (1987). The Heuristic Model of Persuasion. A M. P. Zanna, J. M. Olson i C. P. Herman (Ed.). *Social Influence. The Ontario Symposium* (vol. 5, pp. 3-39). Hillsdale: Erlbaum.
- Cohen, J. (1977). *Statistical power analysis for the behavioral sciences, revised edition*. Nova York: Academic Press.
- Corral-Verdugo, V. (1996). A structural model of reuse and recycling in México. *Environment and Behavior*, 28 (5), 665-669.
- Cottino, P. (2005). *La ciudad imprevista*. Barcelona: Bellaterra.
- De Certeau, M. (2000). *La invención de lo cotidiano*. Mèxic: Universidad Iberoamericana.
- De Young, R. (1996). Some psychological aspects of a reduced consumption lifestyle: The role of intrinsic motivation and competence motivation. *Environment and behavior*, 28 (3), 358-409.
- De la Haba, J. i Santamaría, E. (2004). De la distancia y la solidaridad. Consideraciones sobre la razón espacial. *Athenea digital*, 5, 124-134. Disponible a <<http://psicologiasocial.uab.es/athenea/index.php/atheneaDigital/article/view/120/120>>
- Delgado, M. (2005). Incivismo y especulación. *El País*, 9 de setembre del 2005.
- Delgado, M. (Coord.). (2004). *Carrer, Festa i Revolta. Els usos simbòlics de l'espai públic a Barcelona, 1951-2000*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- Domingo, M. i Bonet, M. R. (1998.). *Barcelona i els moviments socials urbans*. Barcelona: Mediterrània.
- Downs, R. M. i Stea, D. (1973). Cognitive maps and spatial behavior: process and products. A R. M. Downs i D. Stea (Eds.). *Image and environment. Cognitive mapping and spatial behavior* (p. XIV). Chicago: Aldine Publishing Co.
- Dunlap, R. E. i Van Liere, K. D. (1978). The "New Environmental Paradigm": a proposed instrument and preliminary results. *Journal of Environmental Education*, 9, 10-19.
- Dunlap, R. E., Van Liere, K. D., Mertig, A. G. i Jones, R. E. (2000). Measuring Endorsement of the New Ecological Paradigm: A Revised NEP Scale. *Journal of Social Issues*, 56 (3), 425-442.

- Durán, M. A. et al. (1990). *El uso del espacio urbano en la vida cotidiana. Espacio urbano y relaciones personales*. València: Universitat de València.
- Díaz Parra, I. (2008). *Contra la gentrificación y las transformaciones en la política local de Sevilla. Los casos de Pumarejo y San Bernardo*. Disponible a <<http://www.ub.es/geocrit/-xcol/8.htm>>
- Evans, G. W. i Jacobs, S. V. (1981). Air pollution and human behavior. *Journal of Social Issues*, 37 (1), 95-125.
- Federación de Asociaciones de Vecinos de Madrid (V. Pérez Quintana i P. Sánchez León, Eds.). (2009). *Memoria ciudadana y movimiento vecinal*. Madrid: Ediciones Catarata.
- Feldman, R. M. (1990). Settlement-identity: Psychological bonds with home places in a mobile society. *Environment and Behavior*, 22, 183-229.
- Fernández-Dols, J. M. (1992). Procesos escabrosos en psicología social: el concepto de norma perversa. *Revista de Psicología Social*, 7, 243-356.
- Fishbein, M. i Ajzen, I. (1975). *Belief, attitude, intention and behavior: An introduction to theory and research*. Reading: Addison-Wesley.
- Foucault, M. (1975). *Surveiller et punir*. París: Gallimard [Traducció en castellà: *Vigilar y castigar* (6a. ed.). Madrid: Siglo XXI, 1988].
- Geller, E. S. (1989). Applied behavior analysis and social marketing: An integration for environmental preservation. *Journal of Social Issues*, 45 (1), 17-36.
- Giddens, A. (1995). *Modernidad e identidad del yo. El yo y la sociedad en la época contemporánea*. Barcelona: Península.
- Gifford, R. (1987). *Environmental Psychology. Principles and Practice*. Boston: Allyn and Bacon.
- Glass, D. Y. i Singer, J. (1972). *Urban stress. Experiments on noise and social stressors*. Nova York: Academic Press.
- Goldberg, D. T. (1993). *Racist Culture. Philosophy and the Politics of Meaning*. Blackwell.
- Gomà, R. i Subirats, J. (Ed.). (1998). *Políticas públicas en España. Contenidos, redes de actores y niveles de gobierno*. Barcelona: Ariel.
- Gramsick, H. G., Bursik, R. J., i Kinsey, K. A. (1991). Shame and embarrassment as deterrents to noncompliance with the law: The case of an antilittering campaign. *Environment and Behavior*, 23 (2), 233-251.
- Gärling, T., Book, A., i Lindberg, E. (1986). Spatial orientation and wayfinding in the designed environment: A conceptual analysis and some suggestions for postoccupancy evaluation. *Journal of Architectural Planning Research*, 3, 55-64.
- Habermas, J. (1993). *The structural transformation of the public sphere. An inquiry into category of a bourgeois society*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Hall, E. T. (1988). *La dimensión oculta*. Mèxic: Siglo XXI.
- Hay, R. (1998). Sense of place in developmental context. *Journal of Environmental Psychology*, 18, 5-29.
- Heberlein, T. H. (1989). Attitudes and Environmental Management. *Journal of Social Issues*, 45 (1), 37-57.
- Hidalgo, M. C. i Hernández, B. (2001). Place attachment: conceptual and empirical questions. *Journal of Environmental Psychology*, 21, 273-281.
- Huertas, J. M. i Andreu, M. (1996). *Barcelona en lluita. El moviment urbà 1965-1996*. Barcelona: Federació d'Associacions de Veïns de Barcelona.
- Hummon, D. M. (1992). Community attachment: Local sentiment and sense of place. A I. Altman i S. M. Low (Ed.). *Place Attachment. Colección Human Behavior and Environment: Advances in Theory and Research* (vol. 12, pp. 253-278). Nova York: Plenum Press.
- Ibáñez, T. (1988). Representaciones sociales. Teoría y método. A T. Ibáñez (Comp.). *Las ideologías de la vida cotidiana*. Barcelona: Sendai.

Ittelson, W. H., Proshansky, H. M., i Rivlin, L. G. (1970). Bedroom size and social interaction of the psychiatric ward. *Environment and Behavior*, 2, 255-270.

Íñiguez, L. (1996). Estrategias psicosociales para la gestión de los recursos naturales. A L. Íñiguez i E. Pol. *Cognición, representación y apropiación del espacio* (pp. 63-81). Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona ("Monografies Psico/socio/ambientals", 9).

Íñiguez, L. i Vivas, P. (2002). La pressió social i el resultat de les actuacions. Sisena Jornada Tècnica sobre la Gestió de Residus Municipals. *Col·laboració ciutadana. 22 de maig de 2001* (pp. 47-63). Barcelona: Servei de Comunicació Institucional de la UPC (02/6283) / Agència Metropolitana de Residus / Àrea Metropolitana de Barcelona, Entitat del Medi Ambient ("Jornades Tècniques", 6).

Jodelet, D. (1984). Représentations sociales: Phénomènes, concept et théorie. A S. Moscovici (Ed.). *Psychologie Sociale* (pp. 357-379). París: PUF [traducció al castellà del 1988].

Korosec-Serfaty, P. (1976). *Appropriation of space. Proceedings of the Strasbourg conference. IAPC-3*. Estrasburg / Lovaina la Nova: CIACO.

Lalli, M. (1992). Urban-related identity: Theory, measurement, and empirical findings. *Journal of Environmental Psychology*, 12, 285-303.

Lazarus, R. (1966). *Psychological stress and the coping process*. Nova York: McGraw-Hill.

Lazarus, R. (1981). The stress and coping paradigm. A C. Eisdorfer, D. Cohen, A. Kleinman i P. Maxim (Eds.). *Models of clinical psychology*. Nova Cork: Spectrum.

Lazarus, R. i Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal and coping*. Nova York: Springer.

Lee, T. R. (1976). *Psychology and the Environment*. Londres: Methuen Co.

Lefebvre, H. (1971). *De lo rural a lo urbano*. Barcelona: Península.

Levine, M. (1982). You-are-here maps: Psychological considerations. *Environment and Behavior*, 14, 221-237.

Levine, M., Marchon, I., i Hanley, G. (1984). The Placement and Misplacement of You-Are-Here Maps. *Environment and Behavior*, 16 (2), 139-157.

Low, S. i Lawrence-Zuñiga, D. (Ed.). (2003). *The Anthropology of Space and Place - Locating Culture*. Oxford: Blackwell.

Luna, M. G. (2003). *Factores involucrados en el manejo de la basura doméstica por parte del ciudadano*. Tesi doctoral no publicada, Universitat de Barcelona, Departament de Psicologia Social.

Lyman, S. M. i Scott, M. B. (1967). Territoriality: A neglected sociological dimension. *Social Problems*, 15, 235-249.

Lynch, K. (1960). *The Image of the City*. Cambridge: Harvard University Press.

López, I. (2000). Factores físicos medioambientales. A J. I. Aragonés i M. Amérigo (Comps.). *Psicología Ambiental*. Madrid: Pirámide.

López, O. (2008) *Aproximación a la población rrom rumana inmigrada en el Área Metropolitana de Barcelona: estrategias de subsistencia, usos de los espacios públicos y movilidad*. Treball d'investigació dirigit per Teresa San Román. Departament d'Antropologia Social i Cultural. Universitat Autònoma de Barcelona.

López, O., Vivas, P., Rojas, J., Farré, L., Santoro, V., i Vidal, T. (2006). *Paseando por la ciberciudad: tecnología y nuevos espacios urbanos*. Barcelona: Editorial UOC.

Martínez, U. (2001). *Pobreza, segregación y exclusión espacial: la vivienda de los inmigrantes extranjeros en España*. Barcelona: Plaza.

Massey, D. S. i Denton, N. A. (1989). Hypersegregation in U.S. Metropolitan Areas: Black and Hispanic Segregation Along Five Dimensions. *Demography*, 3 (26), 373-374.

Mayo, E. (1933). *The human problems of an industrial civilization*. New Cork: The Macmillan Company.

- Mehrabian, A. i Russell, J. A. (1974). *An approach to environmental psychology*. Cambridge: MIT Press.
- Milgram, S. (1977). *The individual in a social world. Essays and experiments*. Nova York: Addison-Wesley.
- Monlau, P. F. i Salarich, J. (1984). *Condiciones de vida y trabajo obrero en España a mediados del Siglo XIX*. Barcelona: Anthropos.
- Monnet, N. (2002). *La formación del espacio público. Una mirada etnológica sobre el Casc Antic de Barcelona*. Barcelona: Institut Català d'Antropologia (ICA).
- Muntañola, J. (1987). *Descubrir el medio urbano: Barcelona mostrada a los niños*. Barcelona: Institut d'Ecologia Urbana / Ajuntament de Barcelona.
- Newell, P. B. (1994). A systems model of privacy. *Journal of Environmental Psychology*, 14, 65-78.
- Oliveres, J. (1973). *El Movimiento social urbano. Barcelona 1969-1972*. Tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona.
- Ordenanza de medidas para fomentar y garantizar la convivencia ciudadana en el espacio público de Barcelona, 23 de diciembre de 2005. *Boletín Oficial de la provincia de Barcelona*, 20, annex I, p. 14, 24 de gener del 2006. Diponible a <[http://w3.bcn.es/fitxers/ajuntament/ordenacescat\(1fase\)/bop20a12006.072.pdf](http://w3.bcn.es/fitxers/ajuntament/ordenacescat(1fase)/bop20a12006.072.pdf)>
- Pacione, M. (1990). *Urban problems. An Applied Urban Analysis*. Londres: Routledge.
- Pareja, M., Tapada, T., Van Boxmeer, B., García, L., i Simó, M. (2005). Large housing estates in Madrid and Barcelona, Spain. *Opinions of residents on recent developments*. Utrecht: Urban and Regional research centre. Diponible a <<http://restate.geog.uu.nl/results/Report4/4hspain.zip>>
- Pedersen, D. M. (1979). Dimensions of Privacy. *Perceptual and Motor Skills*, 48, 1291-1297.
- Pedersen, D. M. (1982). Cross-Validation of Privacy Factors. *Perceptual and Motor Skills*, 55, 57-58.
- Pedersen, D. M. (1997). Psychological Functions of Privacy. *Journal of Environmental Psychology*, 17, 147-156.
- Peiró, J. M. (1993). *Desencadenantes del estrés laboral*. Madrid: Eudema.
- Petty, R. E. i Cacioppo, J. T. (1986). The elaboration Likelihood Model of Persuasion. A L. Berkowitz (Ed.). *Advances in Experimental Social Psychology*, 19, 123-205. Nova York: Academic Press.
- Pol, E. (1996). La apropiación del espacio. A L. Íñiguez i E. Pol (Ed.). *Cognición, representación y apropiación del espacio* (pp. 45-62). Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona.
- Pol, E. (2002a). El modelo dual de la apropiación del espacio. A R. García Mira, J. M. Sabucedo i J. Romay (Ed.). *Psicología y medio ambiente. Aspectos psicosociales, educativos y metodológicos*. La Corunya: Asociación Galega de Estudios e Investigación Psicosocial.
- Pol, E. (2002b). La col·laboració ciutadana: comoditat o responsabilitat. *Sisena Jornada Tècnica sobre la Gestió de Residus Municipals. Col·laboració ciutadana. 22 de maig de 2001* (pp. 11-28). Barcelona: Servei de Comunicació Institucional de la UPC (02/6283) / Agència Metropolitana de Residus / Àrea Metropolitana de Barcelona, Entitat del Medi Ambient ("Jornades Tècniques", 6).
- Proshansky, H. M., Fabian, A. K., i Kaminoff, R. (1983). Place-Identity: Physical world socialization of the self. *Journal of Environmental Psychology*, 3, 57-83.
- Rapoport, A. (1975). Toward a redefinition of density. *Environment and Behavior*, 7, 133-158.
- Rappaport, A. (1994). Spatial Organisation and the built environment. A T. Ingold. *Companion Encyclopedia to Anthropology*. Londres: Routledge.
- Requena, J. (2003). "La peor casa en el peor barrio". Barrios de inmigración y marginalidad en la periferia urbana de Barcelona. El caso de Badalona. *Scripta Nova. Revista electrónica de*

geografía y ciencias sociales, 146, (058), VII. Barcelona: Universidad de Barcelona. Dponible a <[http://www.ub.es/geocrit/sn/sn-146\(058\).htm](http://www.ub.es/geocrit/sn/sn-146(058).htm)>

Rifkin, J. (1996). *El fin del trabajo*. Buenos Aires: Paidós.

Roethlisberger, F. J. (1941). *Management and Morale*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Roethlisberger, F. J. i Dickon, W. J. (1939). *Management and the worker. An account of research program conducted by Western Electric Company*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rojas, J. (2007). Mecanismos de videovigilancia a la sociedad de la información. *UOC Papers*, 5, 31-37. Dponible a <<http://www.uoc.edu/uocpapers/5/dt/esp/rojas.pdf>> [data d'accés: 07/11/2007].

Romeo, M. i Vidal, T. (2002). Tarda de cinema. Espots publicitaris que busquen la col·laboració ciutadana. *Sisena Jornada Tècnica sobre la Gestió de Residus Municipals. Col·laboració ciutadana. 22 de maig de 2001*. Barcelona: Servei de Comunicació Institucional de la UPC (02/6283) / Agència Metropolitana de Residus / Àrea Metropolitana de Barcelona, Entitat del Medi Ambient ("Jornades Tècniques", 6).

San Román, T. (1997). *La diferència inquietant. Velles i noves estratègies culturals dels gitanos*. Barcelona: Altafulla.

Sargatal, A. (2000). El estudio de la gentrificación. *Biblio 3W. Revista Bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales*, 228, 3 de maig de 2000.

Sargatal, A. (2001). Gentrificación e inmigración en los centros históricos: el caso del barrio del Raval en Barcelona. *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*, 94, 66, 1 de agosto de 2001.

Schwartz, S. H. (1977). Normative influence on altruism. A L. Berkowitz (Ed.). *Advances in experimental social psychology* (vol. 10, pp. 221-271). Nova York: Academic Press.

Selye, H. (1956). *The stress of life*. Nova York: McGraw-Hill.

Sennett, R. (2001). *Vida urbana e identidad personal*. Barcelona: Península.

Sennett, R. (2002). *El declive del hombre público*. Barcelona: Península.

Stokols, D. (1972). On the distinction between density and crowding: some implications for future research. *Psychological Review*, 79, 275-278.

Stokols, D. (1981). Group X Place Transactions: Some neglected issues in psychological research on settings. A D. Magnusson (Ed.). *Toward a psychology of situations: An interactional perspective* (pp. 393-415). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

Stolcke, V. (1995). Talking Culture: new boundaries, new rhetorics of exclusion in Europe. *Current Anthropology*, 36, 1-24.

Sundstron, E. (1986). *Work place*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sánchez Ferlosio, R. (2003). *Non olet*. Barcelona: Destino.

Taguieff, P. (1990). La identidad francesa y sus enemigos. El tratamiento de la inmigración en el nacional racismo francés contemporáneo. *Debats*, 17, 22-42.

Tolman, E. C. (1948). Cognitive maps in rats and men. *The Psychological Review*, 55 (4), 189-208.

Tosi, A. (2005). Prólogo. A P. Cottino. *La ciudad imprevista*. Barcelona. Bellaterra.

Trowbridge, C. (1913). On fundamental methods of orientation and "imaginary maps". *Science*, 990 (XXXVIII).

Valera, S. (1997). Estudio de la relación entre el espacio simbólico urbano y los procesos de identidad social. *Revista de Psicología Social*, 12 (1), 17-30.

Valera, S. (1999). Espacio privado, espacio público: Dialécticas urbanas y construcción de significados. *Tres al Cuarto*, 6, 22-24.

Valera, S. i Pol, E. (1994). El concepto de Identidad Social Urbana: una aproximación entre la psicología social y la psicología ambiental. *Anuario de Psicología*, 62 (3), 5-24.

Valera, S. i Vidal, T. (1998). Privacidad y territorialidad. A J. I. Aragonés i M. Amérgo (Comps.). *Psicología Ambiental* (pp. 123-148). Madrid: Pirámide.

Valera, S., Guàrdia, J., i Pol, E. (1998). A study of the symbolic aspects of space using non-quantitative techniques of analysis. *Quality and Quantity*, 32, 367-381.

Vining, J. i Ebreo, A. (1990). What makes a recycler? A comparison of recyclers and non-recyclers. *Environment and Behavior*, 22 (1), 55-73.

Virilio, P. (1995). *La vitesse de libération*. París: Galilée.

Wacquant, L. i Wilson, W. (1989). The Cost of Racial and Class Exclusion in the Inner City. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 501, 8-25.

Weigel, R. i Weigel, J. (1978). Environmental concern: The development of a measure. *Environment and Behavior*, 10, 3-15.

Westin, A. (1967). *Privacy and freedom*. Nova York: Atheneum.

Zalesny, M. D. i Farace, R. V. (1987). Traditional versus open offices: A comparison of socio-technical, social relations, and symbolic meaning perspectives. *Academy of Management Journal*, 30, 240-259.

Zimring, C. (1982). The built environment as a source of psychological stress: Impacts of buildings and cities on satisfaction and behavior. A G. Evans (Ed.). *Environmental Stress*. Nova York: Cambridge University Press.

Bibliografia recomanada

Delgado, M. (2008). *Apropiaciones Inapropiadas. Usos insolentes del espacio público en Barcelona*. Diponible a <<http://www.ciutatsocasionals.net/textos/textosprincipalcast/delgado.htm>>

Aramburu, M. (2000). *Bajo el signo del gueto. Imágenes del inmigrante en Ciutat Vella*. Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.

Aramburu, M. (2002). *Los otros y nosotros. Imágenes del inmigrante en Ciutat Vella de Barcelona*. Madrid: Ministeri d'Educació, Cultura i Esports.

Castro, R. de (1997). Influencia social y cambio ambiental. Actualidad y prospectiva de las estrategias de intervención. A R. García Mira, C. Arce i J. M. Sabucedo (Comp.). *Responsabilidad ecológica y gestión de los recursos ambientales* (pp. 147-164). La Coruña: Diputación Provincial de A Coruña.

Delgado, M. (Coord.). (2004). *Carrer, Festa i Revolta. Els usos simbòlics de l'espai públic a Barcelona, 1951-2000*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

Durán, A. (1987). *Psicología de la publicidad y de la venta*. Barcelona: CEAC.

Díaz, F. i Ortiz, A. (2003). Ciudad e inmigración. Uso y apropiación del espacio público en Barcelona. Edición digital a partir de Coloquio de Geografía Urbana (junio 2002, León), La ciudad: nuevos procesos, nuevas respuestas. A L. López Trigal, C. E. Relea Fernández i J. Somoza Medina (Coords.). *Actas del VI Coloquio de Geografía Urbana* (pp. 399-407). Lleó: Universidad de León, Secretariado de Publicaciones y Medios Audiovisuales.

Hall, E. T. (1988). *La dimensión oculta*. Mèxic: Siglo XXI.

Íñiguez, L. (1996). Estrategias psicosociales para la gestión de los recursos naturales. A L. Íñiguez i E. Pol. *Cognición, representación y apropiación del espacio* (pp. 63-81). Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona ("Monografies Psico/socio/ambientals", 9).

Low, S. (2005). *Transformaciones del espacio público en la ciudad latinoamericana: cambios espaciales y prácticas sociales*. Diponible a <<http://www.bifurcaciones.cl/005/Low.htm#titulo>>

Martínez, U. (2001). *Pobreza, segregación y exclusión espacial: la vivienda de los inmigrantes extranjeros en España*. Barcelona: Plaza.

Monnet, N. (2002). *La formación del espacio público. Una mirada etnológica sobre el Casc Antic de Barcelona*. Barcelona: Institut Català d'Antropologia (ICA).

- Mucchielli, A. (1998). *Psicología de la comunicación*. Barcelona: Paidós.
- Ortega, E. (1999). *La comunicación publicitaria*. Madrid: Pirámide.
- Pol, E. (2002b). El modelo dual de la apropiación del espacio. A R. García Mira, J. M. Sabucedo i J. Romay (Ed.). *Psicología y medio ambiente. Aspectos psicosociales, educativos y metodológicos*. La Coruña: Asociación Galega de Estudios e Investigación Psicosocial.
- Pol, E., Vidal, T., i Romeo, M. (2001). Supuestos de cambio de actitud y conducta usados en las campañas de publicidad y los programas de promoción ambiental. El modelo de las 4 esferas. *Estudios de Psicología*, 22 (1), 111-126 [monográfico de psicología ambiental].
- Rodríguez, G. (2008). *El miedo al otro y el uso del espacio: el discurso sobre el delito y el conflicto en la ciudad de Lérida*. Diponible a <<http://www.ub.es/geocrit/-xcol/414.htm>>
- Santesmases, M. (1999). *Marketing: conceptos y estrategias*. Madrid: Pirámide.
- Sennett, R. (2001). *Vida urbana e identidad personal*. Barcelona: Península.
- Sennett, R. (2002). *El declive del hombre público*. Barcelona: Península.
- Val, A. del (1991). *El libro del reciclaje. Manual para la recuperación y aprovechamiento de las basuras*. Barcelona: Integral.
- Valdés, E. (2006). *¿Guetos urbanos? Una reflexión a partir de la problemática de la segregación residencial*.
- Wacquant, L. (2008). *Urban Outcasts: A Comparative Sociology of Advanced Marginality*. Polity Press.